A. Bezuglov J. Klarov_MÕRVAKATSE

Romaan
Vene keelest tõlkinud Vello Tainaste ja Margus Veanes

Kirjastus «Eesti Raamat» Tallinn 1976

Originaali tiitel: Анатолий Безуглов Юрий Кларов ПОКУШЕНИЕ Роман
Журнал «Октябрь» 1973 № 1, 2 Издательство «Правда» Москва
Kunstiliselt kujundanud Tiiu Allikvee

Безуглов, Анатолий Алексеевич
Кларов, Юрий Михайлович
ПОКУШЕНИЕ
На эстонском языке.
Переводчики: В. Тарнасте и М. Вэанес,
Обложка: Т. Алликвээ.
Таллин, изд-во «Эзсти раамат».
Toimetajad L. Riikoja ja V. Tarnaste Kunstiline toimetaja M. Torim. Tehniline toimetaja M. Tammes Korrektorid H. Ilter ja A. Kiho
Laduda antud 5. XI 1975. Trükkida antud 12. I 1976 Trükipaber nr. 3, 54X84/16. Trükipoognaid 13,0, Tingtrükipoognaid 10,92. Arvestuspoognaid 11,87 Trükiarv 40 000.
«Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tellimuse nr. 1720.
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 58, Hind 34 kop.

70302—114
M901Ц6)—76 158 "
© — Tõlge eesti keelde, «Eesti Raamat» 1976

I

Sundisin end otsekui käsu peale silmi avama ja taipasin, et mind olid äratanud sisselülitatud valjuhääldajast kostvad helid. Täpselt samuti reageerisin tavaliselt öisele helinale, mis kostis telefonile asetatud padja alt üsna nõrgalt. Mu abikaasa, kes oli üldiselt väga erksa unega, telefoni heli-semisest. ei ärganud, kuld mina, olgugi et harjunud magama igasuguse müraga, sirutasin silmapilkselt käe, et haarata telefonitoru: «Beletski kuuleb.» Rita imestas alati selle üle. Kuid imelikku polnud siin midagi — tingitud refleks. Üks neist harjumustest, mis olid välja kujunenud kriminaaljälituses töötades. Neid harjumusi oli palju, vast liigagi palju: pidev teritatud tähelepanu, harjumus kiiresti reageerida, harjumus märgata juhusliku möödakäija iseloomulikke jooni, harjumus meelde jätta kõike, mis ümberringi toimub, ja lahutada iga teo motiivid koostisosadeks, ja mitte ainult teistel inimestel, vaid ka iseendal. .. Need harjumused tulid kasuks mu igapäevases töös, kuid pahatihti tegid elu keeruliseks, selle elu, mida on hakatud nimetama isiklikuks eluks.

Tuba oli pime. Pimeduses kostis diktori summutatud hääl, kes rääkis sõnu selgesti hääldades.

«... Klassivaenlane ei ole veel puruks löödud. Me hakkame kaitsma oma juhtide elu nagu lippu lahinguväljal. Nende elu ei kuulu mitte ainult neile endile, vaid ka kogu riigile, Nõukogude Liidu ja kogu maailma töölisklassile ...»

Pigistasin silmad kinni ja avasin uuesti. Nüüd nägin selgesti kardinatest raamitud jäätanud akna sinist kolmnurka. Aknaklaasil süttis kollane tuluke, seejärel teine: vastasmaja elanikud alustasid oma päeva.

Kobasin voodi kõrval toolil paberosse, kus nad tavaliselt asusid. Suitsu süüdates vaatasin tikutule valgel kella: kümme minutit kuus läbi. Esimesest sügavast mahvist hakkas pea veidi ringi käima. Ja täpselt samuti hakkasid sujuvalt ringi käima, üksteise otsa kuhjudes, diktori sõnad: «Proletaarse kohtu karistav käsi lömastab ilge rästiku pea, kes on meilt röövinud meie ajastu ühe parima inimese.»

3

Tõmbasin viimase mahvi, kustutasin koni, heitsin teki pealt ja istusin voodiservale.

Valjuhääldajast kostis klõpsatus. Mehehäält asendas naisehääl: «Me avaldasime töötajate kirju, mida toovad ära tänased ajalehed. Nüüd aga kuulake meie tänaõhtust saatekava ...»

Keerasin valjuhääldaja kinni ja tegin akna pärani lahti. Külm tuul hakkas krabistama põrandale laialipillatud ajalehtedes. Oleks tarvis olnud tuba korda teha. Igal pool vedelesid suitsukonid, ajalehed, praht... Kuid koristamiseks ei jätkunud enam aega.

Kümme minutit hantlitele, viis minutit «veeprotseduuridele» ehk, lihtsamalt öeldes, sellele, et pesta end külma veega, viis minutit hommikueinele, kümme minutit habemeajamisele ja riietumisele. Kokku võttes: pool tundi noorendamiskuurile. Ega see olnudki teab mis palju.

Kui mulle auto operatiivgaraažist järele tuli, ajasin juba sinelit selga.

Majast väljudes nägin autojuht Teslenkot tegelemas harjumuspärase asjaga: ta kõndis ümber auto ja. togis jalgadega kumme. Teslenko oli vaeslaps, endine lastekodu kasvandik, ja nähtavasti seetõttu suhtus kriminaaljälituse töötajatesse erilise lugupidamisega.

«Tere hommikust, seltsimees ülem,» ütles ta autoust avades heatujuliselt.

«Tere. Ainult et hommik pole just eriti kiita.»-,

«Eks ta ole jah,» nõustus Teslenko, «head on vähe. Mis head siin olla saabki? Millal teda maetakse? Kuuendal?»

«Kuuendal.»

«Asetatakse Kremli müüri?»

«Kremli müüri jah.»

Mul polnud jututuju; Teslenko sai sellest aru ega esitanud enam küsimusi. Alles siis, kui ta oli auto Moskva miilitsavalitsuse hoone ees peatanud, küsis:

«Kas ootan?»

«Ei tasu. Sõida kella üheksa paiku ette. Varem ma ei vabane.»

Peaaegu vastu raudvõret, mis eraldas miilitsavalitsuse hoovi tänavast, seisid kohmakad «Büssingid» ja pikad miilitsaautod. Nende lähedal tunglesid kesktõkestusest osavõtvad osnazlased[1] ning teise ja viienda linnadivisjoni

4

[1] O s n a z l a s e d — tuletatud lühendist осназ — особое назначение (eriotstarve). Osnazlasteks nimetati eriotstarbelise divisjoni militsionääre; nad tegelesid patrullteenistusega ja täitsid Moskva miilitsa juhtkonna eriülesandeid..

militsionäärid. Kaugemal, Petrovski väravate juures, oli üles rivistatud ametkondlik miilits.

Miilitsavalitsuse hoone ülemiselt korruselt rippusid alla musta leinaäärisega punased lipud. Samasuguseid lõuendeid oli näha ka mitmel pool mujal selle tänava ääres. Moskva Töörahva Saadikute Nõukogu Presiidiumi otsusega OÜ välja kuulutatud lein. Kõik teatrietendused ja kontserdid jäid ära.

Oma osakonna vastutavat korrapidajat vanemoperatiiv-volinik Russinovit kohtasin ma koridoris. See pikk, kõhetu ja kohmakas mees seisis minu kabineti ukse lähedal ning pühkis taskurätiga hoolikalt prilliklaase, mis tal millegipärast alati higiseks läksid.

«Tervist, Vsevolod Feoktistovitš! Kas ootate mind?»

Russinov naeratas kohmetult, vidutades oma lühinägelikke põletikulisi silmi. Ilma prillideta tundis ta end abituna. Minu tulek ajas teda nähtavasti segadusse: ta oli arvanud, et tulen märksa hiljem. Russinov pani prillid kähku ninale ja kandu kokku lüües teretas mind kättpidi.

«Tervist, Aleksandr Semjonovitš! Kas ei ole jälle välja maganud?» «Nagu ikka.»

«Mina aga magasin vastu hommikut kaks tundi nagu kott. Nii et tunnen end nagu lõvi mootorrattal.» «Tegutsemiskihku täis, aga tuju pole kiita?» «Täpselt.»

Kuigi Vsevolod Feoktistovitš oli teeninud miilitsas juba pikemat aega, oli ta oma põhiolemuselt jäänud eraisikuks. See tuli ilmsiks kõiges: kõnemaneeris, harjumustes, käitumises, eriti aga rõivastuses. Tema vormipluus kisku:; küll siit, küll sealt, püksid rippusid tagant nagu kotid ja peene kaela otsas asuv võimas pea vajus justkui suure nina raskuse tõttu allapoole. Kui siia lisada veel ebakindel kõnnak, kühmus selg ja harjumus ühtelugu kohendada prille, mis ei tahtnud ninal püsida, siis pole kuigi raske aru saada riviala instruktorist, kes õppustel juba ainuüksi Russinovit nähes raevuhoogu sattus.

«Seal ta on, miks mind küll niisugusega on nuheldud,» lausus instruktor. «Isegi kõndida ei oska inimese moodi. «Ogonjokis» kirjutati, et teenelised kunstitegelased Jelena Gogoleva ja Mihhail Lenin on täitnud «Vorošilovi laskuri» märgi nõuded. Russinov aga ei teeni Väikeses Teatris, vaid teenib miilitsas . . .»

Tõepoolest, rühiga ei võinud Russinov kiidelda ja ta oli

meie osakonnas ainuke, kes «Vorošilovi laskuri» välino» matiivi ei täitnud. Kuid mina olin alati seisukohal, et operatiivtöötajat ei tule hinnata ainult nende näitajate põhjal. Ja kui meile anti keeruline asi, mis nõudis põhjalikku analüüsi — selliseid asju aga tuli ette üsna sageli, sest meie osakond tegeles tapmiste, röövimiste ja bandiitlike kallaletungide uurimisega —, usaldasin ma selle tavaliselt Russinovi või vanemoperatiivvolinik Ehrlichi hoolde. Neid mõlemaid peeti õigusega osakonna «ajuks». Ehrlich paistis silma energilisuse ja visaduse poolest, kuid kas harjumusest või vahest ka isikliku sümpaatia tõttu eelistasin ma ikkagi Russinovit, kuigi temaga koos töötada oli palju raskem: kriminaaljälituses ei tuntud teda mitte ainult suurte kordaminekute, vaid ka ootamatute viltulaskmiste poolest.

Vsevolod Feoktistovitši tugevad küljed olid ühtlasi ka tema puudusteks. Tema paindlik ja kriitiline mõistus oli pahatihti liigagi paindlik ja enesekriitiline, ning tema mõtted jagunesid kahte vaenulikku leeri, mis ei tahtnud kuidagi teineteisele oma positsioone loovutada.

Praeguseni mäletan selgesti tema ettekannet ühe peda-googikateaduskonna naisüliõpilase mõistatusliku tapmise kohta. Analüüsinud hiilgavalt kõiki süütõendeid,

tõestas Russinov nagu kaks korda kahte, et tapjaks on keegi Tši-tšigin. Asi paistis niivõrd selge olevat, et tuli vaid imestada, miks selle ilmselt tõestatud süüasjaga näeb juba tervelt kaks kuud kurja vaeva suurte kogemustega töötajate kollektiiv. Mina ja Ehrlich kuulasime tema ettekannet lausa võlutult. Aga kui ma tahtsin vormistada Tšitšigini arreteerimiskäsu, ütles Russinov: «Nii on see ühelt poolt, aga teiselt poolt...» ja hakkas samasuguse ümberlükkamatu loogikaga põhjendama, mispärast Tšitšigin, hoolimata kõigist süütõendeist, ei saanud kuidagi olla tütarlapse tapjaks. «Noh, kas ta siis tappis või ei tapnud?» küsisin mina. «Ühelt poolt — jah, teiselt poolt — ei,» vastas Vsevolod Feoktistovitš nukralt ja lahutas nõutult käsi. Näete, ma. ise olen ka naljast kaugel, aga pole midagi parata.

See hämmastav võime põhjendada kaht teineteisele risti vastukäivat seisukohta ei viinud endast välja mitte ainult mind, vaid ka Russinovit ennast. Kuid ta ei saanud midagi endaga ette võtta.

öösel midagi erakorralist ei juhtunud, kui mitte arvestada relvastatud kallaletungi toiduainetekaupluse valvurile Izmailovos

6

Mind huvitas, kas Russinov käis kuriteopaigal.

«Ei käinud, polnud tarvidust,» ütles ta. «Süütõendid on ilmsed. Kõik kolm kurjategijat on ametkondliku miilitsa poolt kinni peetud. Ühelt on ära võetud püstol «Borchardt», teiselt — «fomka». Retsidivistid tulid Kaluugast. Nad figureerivad ringkirjas[2], ma kontrollisin.»

«Kas tunnistasid üles?»

«Just nii.»

Tähendab, see erakorraline juhtum meisse ei puutunud. Asi on lihtne, seepärast tegeleb sellega kas rajooni miilitsavalitsuse kriminaaljälitus või vastava miilitsajaoskonna operatiivgrupp. Seda parem.

«Mis veel?»

«Helistati linna prokuratuurist.»

«Kes?»

Russinov mainis üht prokuröri abi.

«Tundis huvi materjalide vastu, mis on seotud kallaletungiga Šamraile. Ma ütlesin, et targem on pöörduda otseselt teie või Suhhorukovi poole.»

«Aga kas ta ei öelnud, milleks talle neid materjale tarvis läheb?»

«Sugugi mitte,» edvistas Russinov oma sõjaväelise terminoloogiaga, mille vastu tal nagu paljudel eraisikutelgi oli teatud nõrkus.

See teade polnud kuigi meeldiv, ja Vsevolod Feoktistovitš sai sellest väga hästi aru. Juurdlust Samrai asjas viis läbi tema, ja tulemuseks oli null: uurimine tuli lõpetada. Samal ajal jäi vastutavale töötajale (Šamrai oli ühe suure Moskva trusti juhataja) kallaletungimise motiiv välja selgitamata. Viimaste sündmuste valguses võis niisuguse asja uurimise lõpetamine muidugi kutsuda prokuratuuris esile üsnagi arusaadava reageeringu.

«Kuid lõpetamise resolutsioon on juba tühistatud ja asi edasi antud Ehrlichi kätte,» sõnas Russinov, kes lisaks kõigele oskas lugeda võõraid mõtteid, milline omadus pole juuresolijatele just alati kuigi meeldiv.

---

[2] ' R i n g k i r j a d — tagaotsitavate kurjategijate nimekirjad; neid saa-laiali Miilitsa Peavalitsuse kriminaaljälituse osakond.

«See on ühelt poolt,» väitsin mina vastu.

Vsevolod Feoktistovitš punastas, aga küsis siiski:

«Aga teiselt poolt?»

«Aga teiselt poolt — mis kirjutatud sulega, ei raiu välja kirvega. On olemas resolutsioon, ja meie allkirjad on all. Ja tühistatud on alles möödunud nädalal.»

7

«Noh, Ehrlich jõuab sihile .. .»

Russinovi toon mulle ei meeldinud, Kuid alluvate toonivarjundite jälgimine ei kuulunud minu teenistuskohustuste hulka. Ja ma vaikisin, pealegi tegeles Russinov jälle oma prillidega, andes mõista, et tema arvates on teema täielikult ammendatud.

Lõppude lõpuks on Russinovi ja Ehrlichi omavahelised suhted, kui need ei anna end tunda nende töös, nende oma asi. Kuid Russinovil poleks ikkagi tarvis olnud ironiseerida: tema oli ju see, kes juurdluse ummikusse ajas. Tema asemel oleksin ma taolises olukorras käitunud teisiti. Muide, nõnda mõtlevad tavaliselt kõik, seni kui nad on omal kohal või sellel kohal, mis näib neile omana.

Russinov asetas lauale mõned kaustad. Ma olin olnud ainult ühe päeva osakonnast eemal. Kuid pabereid oli kogunenud palju, iseäranis kirjaliku juurdluse osas.

Kirjutanud alla oma poolesajale nõudelehele, taotlusele ja meeldetuletusele, asusin ma vaatama aukartustäratavat toimikut, mis sisaldas laekunud ametialast kirjavahetust.

Enamikul dokumentidel oli siin paljutähendav märge: «Teadmiseks». Kantseleikeelest tavalisse keelde ümberpandult tähendas see seda, et neid võis lugeda, aga võis ka lugemata jätta. Kuid mina otsustasin siiski nad läbi lugeda.

Ma tutvusin TSOH-i[3] kirjaga, milles selgitati läbiotsimistel äravõetud väärtesemete hoiuleandmise korda, samuti tutvusin informatsiooniga lisaleivanormi suuruse ja esimese järgu militsionääride palgamäära kohta ja ringkirjaga, mis käsitles tööliste osatähtsuse suurendamist miilitsatöötajate hulgas...

Russinov, kes mind jälgis, võttis kaustast mõned klambritega kinnitatud suitsupaberilehed.

«Kõiki te ei jõua läbi lugeda, Aleksandr Semjonovitš...»

«Mis see on?»

«Kriminaaljälituse osakondadevahelise võistluse tüüplepingu järjekordne projekt. On saadetud kõigile arutamiseks.»

«Kes selle ette valmistas?»

«Miilitsa Peavalitsuse töötajad, meie omadest võttis osa Aljoša Popovitš. Eks tema närveerigi kõige rohkem .. .»

Projekt erines eelmistest üsna vähe. Selle autorid tegid võistlejaile ettepaneku lühendada juurdluse tähtaegu, vähendada täiendavale uurimisele minevaid asju ja viia üldine kuritegude avastamine kaheksakümne protsendini.

8

Aktiivne kriminaaljälitus oli kohustatud avastama vähemalt nelikümmend viis protsenti kuritegusid. Tulemusteta läbiotsimisi tuli vähendada kahekümne protsendi võrra. Edasi räägiti parteilaste ja kommunistlike noorte osatähtsuse suurendamisest, kõigi töötajate hõivamisest ühiskondliku tööga, kultuurarmeelaste tähtsusest ja jälle protsendid. Sõna

[3] TSOH — kriminaaljälituse kesk-varahoidla.

«protsendid» esinesid igas reas mitu korda, ja kogu projekt sarnanes raamatupidamisaruandega.

«Paluti teatada kirjalikult oma arvamus,» ütles Russinov.

«Noh, mis arvamust siin olla saab? Kriminaaljälituse töö pole raamatupidamisarvestus. Rumalus muidugi.»

«Kas nii panengi kirja?»

«Nii pangegi: «Võistluse tüüplepingu uus projekt on eelnevate variantidega võrreldes kahtlemata suureks sammuks edasi. Näib, et selle autorid on tööpraktikat kohusetruult üldistanud ja sügavalt analüüsinud ... Kuid võttes arvesse mõningaid ebaolulisi puudusi, mis pole muidugi põrmugi kajastunud projekti kõrges kvaliteedis, kuid võivad siiski kogu kriminaaljälituse töö nurja ajada, oleme kategooriliselt vastu, et see kasutusele võetaks . ..» Midagi samas vaimus. Selge?»

«Just nii, seltsimees ülemus.»

«Siis tegutsege. Kas Aljoša Popovitš on oma kabinetis?» «Jah. Kogu öö istus seal.»

II

Aleksei Fufajev on töötanud miilitsavalitsuse inspekteerimisgrupis umbes aasta aega. Ma tundsin teda juba varemgi. Meid tutvustas Rita,, kes liikus alatihti pedagoogide ja ajakirjanike kärarikkas seltskonnas. Tegelikult polnud Fufajevil ei ühtede ega teistega vähimatki pistmist. Selgus, et Rita oli töötanud temaga koos Leningradis kas kunstiosakonnas või noorte ajakirja «'Junõi Proletari» toimetuses. Pealegi olevat Fufajev Rita jutu järgi hästi laulnud vana komsomolilaulu «Putilovi tehas Narva Värava ees, töötas seal üks noormees kahekümneaastane...» «Muide, te saate vist sõbraks,» oli ta tookord öelnud ja millegipärast lisanud: «Teda kutsuti meil Aljoša Popo-vitšiks ...»

Fufajeviga ma siiski sõbraks ei saanud, kuid miilitsavalitsuses kohtusime kui vanad tuttavad. Aga hüüdnimi «Aljoša Popovitš», mida ma kasutasin, jäi talle külge. Nii hüüdsid teda kõik, alates operatiivvoliniku abist ja lõpetades kriminaaljälituse ülema Suhhorukoviga.

Fufajev, valgepäine, kõrge lauba ja võimsate vägilase-õlgadega mees, kelle peaaegu läbipaistvates helesinis-tes silmades oli naiivne pilk, sarnanes tõepoolest Aljoša Popovitšiga, nagu teda odavatel rahvapiltidel kujutatakse.

Fufajevil oli lausa kadestamisväärne töövõime. Ta võis isegi kaks ööd järgemööda magamata olla, ilma et see tunda oleks andnud. Ja praegugi nägi ta välja täiesti värske ja reibas, nagu pärast pikka rahulikku und.

Kui ma sisse astusin, heitis ta pilgu kellale.

«Kiirustad, Beletski. Kümme minutit on veel aega. Kohe lõpetan kirjutamise. Sina aga loe niikaua ajalehte. Sa vist loed ebaregulaarselt?»

«Nii nagu juhtub.»

«Noh, see pole kellegi jutt. Sinu õnn, et me kahekesi oleme: sina pole rääkinud, mina pole kuulnud. Noh, võta istet, võta istet. Näe, sinna tugitooli, see on pehmem, tunne puhkamisest mõnu. Aga ajalehte loe sellegipoolest ...»

Fufajev manitses mind sugulase kombel, nagu see talle omane oli. Nõnda rääkis ta kõigi miilitsavalitsuse töötajatega. Ühtedega — isalikult, teistega — nagu vend, mõnega aga pojalikult. Minuga kui kriminaaljälituse ühe kesksema osakonna juhatajaga kõneles

ta venna toonil. Kuid praegu tungisid tema hääles aeg-ajalt esile isalikud alatoonid. Võttes arvesse seda, et inspekteerimisgrupi struktuur oli alates uuest aastast muutunud, võis tema hääletoonist teha mõningaid järeldusi.

«Räägitakse, et sa võtad varsti oma hoolduse alla kriminaaljälituse ja välisteenistuse?» ei suutnud ma end pidada.

«Räägitakse, räägitakse .. .» ümises Fufajev, tõstmata silmi enda ees lebavalt paberilt. «Noh, las räägivad .,.» Ta ulatas mulle ajalehe. «Kõik. Minut vaikust.»

Ma istusin akna all suurde nahktugitooli ja panin suitsu ette.

«Kas sa näe,» ütles oma tervise eest suuresti hoolitsev Fufajev rahulolematult, «või kohe tossutama! Autos suitsetad, nii et isu täis saab.»

Viskasin paberossi paokil õhuaknast välja ja hakkasin lugema.

Esimene lehekülg oli täis kirju — vastukajasid Kirovi mõrvamisele. Kõige peal oli rasvase kirjaga tehase «Kras-nõi Putilovets» tööliste läkitus partei Keskkomiteele ja Nõukogude Liidu töötajatele. Veidi allpool — teadaanne Kirovi surma asjaoludest.

Minu tähelepanu köitis väike teade, mis oli punase pliiatsiga ära märgitud. Selles oli öeldud, et kohtu alla on antud grupp Leningradi tšekiste eesotsas Leningradi oblasti SARK-i valitsuse ülema Medvediga, kes oli suhtunud «kuritegelikult ja hoolimatult riigi julgeoleku kaitsmisse». Ühtede arreteeritutega olin kokku puutunud töö asjus, kui teenisin Skvortsovi juures Petrogradi kubermangu kriminaaljälituse esimeses brigaadis, teistest olin kuulnud. Med-vedi aga tundsin võrdlemisi hästi. OGPU komisjoni esimehena oli ta mulle kätte andnud aurelva. Aga paar aastat hiljem olin saatnud teda inspekteerimissõidul Valge mere — Balti mere kanalit ehitava parandusliku töö laagri ja Eriotstarbeliste Põhja Laagrite Valitsuse allüksustes.

«Kas sa Medvedi kohta lugesid?» küsis Fufajev sulepead kõrvale pannes.

«Lugesin.»

«Sedapsi,» ütles ta manitseval toonil. «Noh, sõidame siis.»

11

Fufajev pani paberid kiiresti kirjutuslaua sahtlitesse, võttis sellist brauningu ja pistis selle pükste tagataskusse. «Milleks see?»

«Igaks juhuks, kõike võib ette tulla . ..»

Ta istus autojuhi kõrvale, surudes teda ukse poole. Tes-lenko ähaias, kuid oli vait.

«Kas sõidame läbi kesklinna või mööda Sadovojet?» küsis Teslenko.

«Bulvarite kaudu,» sõnas Fufajev nii resoluutsel toonil, nagu oleks ta kogu öö selle küsimuse üle juurelnud.

Sretenski väravani jõudsims hästi, kuid seal tuli peatuda, oodata, kuni «Dünamo», «Boretsi» ja «Proletarski Trudi» tehaste tööliste kolonnid mööduvad.

Inimesed läksid vaikides, astusid kuuekaupa. reas ühte jalga. Tõsised, murelikud näod. Pikakasvuline habemega vanamees kandis suurt Kirovi portreed, mis oli raamitud kuuseokstegä.

Kirov naeris. Naersid huuled, naersid vidukil silmad. Heasüdamlikul ümaral näol jooksid igasse külge lõbusad kibrakestekiired.

Kusagil kolonni lõpus hakkas mängima puhkpilliorkester. «Täis piirita" ohvrimeelt leegitsev rind — teid hävitas võitlusetuli...» Muusikahelid katkesid niisama järsku, kui nad olid alanud. Ja jälle oli kuulda vaid sadade jalgade summutatud müdinat.

«Näe, kuidas lipuvardad sätendavad! Üle kullatud...» tähendas Fufajev, suuri vaevu end kitsal istmel ümber pöörates. «Aga minu taotlus pronksvärvi saamiseks seisab

varustusosakonnas juba pool aastat. Ei edasi ega tagasi. Peaks neile sinna «kerge ratsaväe» poisse turjale saatma. See värv maksab kopikaid, aga vaata missugune efekt!»

«Ole parem vait,» soovitasin ma.

Kolonnist tuli välja üks vatikuues mees, astus meie auto juurde ja palus suitsu. Ulatasin talle paki. «Kui koim võtan, ega ma liiga ei tee?» «Lase aga käia!»

Ta koukis pakist kangete sõrmedega paar paberossi ja kellegi poole otseselt pöördumata ütles:

«Tähendab, läheme siis Mironõtšit vastu võtma. Vastu võtma ja ära saatma... Nii on lood... Aga kas teie ka sinna?»

«Kuhu siis veel?» lausus Teslenko.

«Küllap vist valvama?» Tööline muigas. «Varem oleks

pidanud valvama. Mida praegu valvata? Surnud kuuli ei karda.»

Kolonn oli lõpuks möödas, ja meie auto sööstis paigalt. Järsust tõukest lendas mul müts peast. Fufajev pistis vanduma.

«Kui sa niimoodi sõitma hakkad, siis ei jõuagi pärale ...»

«Pole viga, küllap jõuame,» arvas Teslenko.

Metroojaama ehitusplatsi juures pööras Teslenko kiirust vähendamata Mjasnitskaja tänavasse. See oli tühi. Polnud näha ei voorimehi, autosid ega jalakäijaid. Ainult piki kõnniteid palistasid tänavat kaks pikka rida tumehallis vormiriietuses osnazlasi. Pikakasvulistena, vormimütsid peas, sinelitel valged nööbid, olid nad kõik üksteise sarnased.

Kalantševskaja väljaku lähedal, mis oli poolteist aastat tagasi ümber nimetatud Komsomolskaja väljakuks, peatas meid patrull: tee oli suletud.

«Kesktõkestuse ülema käsk,» ütles Fufajevile ratsaväe-divisjoni ülema asetäitja poliitalal, kes täitis ühtlasi ka pat-rulliülema kohuseid. «Kümme minutit tagasi oleksin läbi lasknud. Nüüd aga ei tohi. Proovige põiktänavale kaudu — jõuate otse Leningradi vaksali juurde välja ...»

Polnud mõtet raisata aega ümbersõitmise peale. Me tulime autost välja, ja saatnud Teslenko garaaži, hakkasime jalgsi astuma, sest väljak oli ju päris lähedal.

«Kus on alles inimesi!» imestas Fufajev.

Tõepoolest, tohutu suur väljak oli äärest ääreni töölisi ja punaarmeelasi täis. Ja seda kummalisem näis siin valitsev vaikus. Ei kõnekõminat ega trammide kolinat. Ainult kusagilt kaugelt kostsid vedurihuiked. Nõrgad, venivad, arglikud. Kaasani vaksali,hoone ees põlesid lõkked. Must kibe suits laotus madalate tahmunud lumehangede kohal, pani silmad kipitama ja kõpitses kurgus. Oli tunda kõrbe-vingu ja masuudi haisu. Kaks noorukit rebisid kivitulbalt müürilehti ja pildusid neid lõkkesse. Poiste näod olid rahulolematud ja keskendunud nagu inimestel, kes teevad ebameeldivat, kuid tarvilikku tööd.

Suur tornikell oli pool kümme.

«Karvapealt jõudsime kohale,» ütles Fufajev rahulolevalt. «Kas sa sõidad tagasi Suhhorukovi autoga?» «Vist küll.»

«Noh, ma otsin teid pärast üles. Kõike head!» Ta viipas mulle käega ja kadas rahva hulka.

Kontrollinud oma välistõkestuspiirkonda Leningradi vaksali juures, suundusin ma peasissekäigu juurde, kus

13

seisid rühm SARK-i töötajaid ja administratiivasutuste töötajate ametiühingu esimees — siniste silmadega käbe paksuke.

«Oo, Beletski!» ütles ta säärase tooniga, nagu oleks ta minu nägemisest meeldivalt üllatatud. «Otsid ülemust? Näe, seal akna all!»

Moskva miilitsa ülem, tema asetäitja ja Suhhorukov seisid veidi eemal ja ajasid juttu. Kõik kolm olid vormiriietuses: hallid raglaanmantlid seljas ja ümmargused mütsid peas.

Kui ma lähemale astusin, jäid nad vait.

«Kas lubate ette kanda?»

«Noh?» ütles miilitsaülem küsival toonil.

Ma raporteerisin lühidalt kontrollimise tulemustest.

«Kas sisetõkestust kontrollisite?»

«Ei kontrollinud. Instruktaaži kohaselt tuleb sisetõkes-tuse kontrollimine läbi viia kell kümme kümme.»

«Sellegipoolest võtke vaevaks praegu kohe kontrollida. Ma lähen perroonile, nii et kandke ette Suhhorukovile või välisteenistuse ülemale.»

Kui ma vaksalihoonest väljusin, polnud näha enam ei miilitsaülemat ega tema asetäitjat — ainult Suhhorukov oli endisel kohal. Ta seisis oma lemmikpoosis, jalad veidi harkis ja käed raglaanpalitu taskuis. Tema nägu oli kahvatu ja otsekui tardunud, pilk liikumatu.

«Kas kõik on korras?»

«Just nii.»

Ta väristas külma tõttu õlgu ja kohendas mütsi, mis oli niigi otse peas.

Üksteisel käest kinnihoidvate militsionääride ahelike vahelt vilksatasid mööda valitsusasutuste autod. Väljak lõi lainetama, hakkas sumisema, lehvitas sadade lippudega ja jäi jälle vait. Kusagilt kaugelt kostis nõrka mürinat. Algul oli see vaevukuuldav, siis see tugevnes, muutudes üha valjemaks. Vaksali akende klaasid hakkasid värisema.

«Mis see on?» küsisin Suhhorukovilt.

«Lennukid.»

Nad sööstsid välja Kalantševka majade tagant ja tuiskasid üle väljaku. Nad lendasid madalalt, peaaegu puudutades Kaasani vaksali nõelteravaid torne. Hästi olid nähtavad viisnurgad tiibadel, propellerite tuulepööris ja ebaproportsionaalselt suurte prillidega lendurite mustad pead. Neli, kaheksa, kümme, kaksteist... Lennukid tulid lõputu laviinina, lüli lüli järel, laine laine järel. Mootorite möirgamine kord rebestas kõrva trumminahku, kord vaibus

14

kauguses pikaldase ängistava oigega. Ja siis oli kuulda hirmutatud lindude kisa ja, pea kuklas, taevasse vaatavate tuhandete inimeste rasket hingamist.

Suhhorukov rääkis midagi žestikuleerides, kuid ma ei kuulnud teda. Nägin vaid avanevat ja sulgevat tumma suud. Näis, nagu oleks ta ahminud õhku justkui kaldale heidetud suur kala.

Mootorimürinast kaikuvat kuiva ja külma õhku läbistas stooporina vedurivile, peenike ja kime. Kostis käsklus:

«Valvel! Paremale joondu!»

Äkitselt kallutusid ühele poole ja tardusid paigale auvalve täägid, langetati Moskva ja Leningradi tehaste ja vabrikute lipud. Sõjaväeorkester hakkas mängima leinamarssi.

Vaksali väravas tuli nähtavale «Dünamo», «Kalibri», «Stankoliti», «Manometri» ja «Krasnoholmskaja Manufak-tura» lööktööliste-lipukandjate kolonn. Kolonni lõpus kandsid kaks eakat töölist transparenti: «Teadku vaenlased, et meie südameid ei lõhesta mitte ainult valu, vaid ka viha.» Need sõnad olid ka siis transparentidel, kui me matsime Leontjevi põiktänavas toimunud plahvatuse ohvreid ...

Ma nägin kirstu. Seda veeti suurtükialusel. Ratsaväe aueskort paljastas mõõgad.

Jälle tungis kõrvu mootorimürin. Lennukid tegid väljaku kohal viimase hüvasti j äturingi ja kadusid silmist. Saabus ängistav, piinav vaikus. Heleda häälega hirnus hobune, Talle vastas teine, kraapis jalaga vastu munakivisillutist ja korskas.

Ähmase läikega välgatasid ratsaväelaste mõõgad. Rahvahulgas nuteti. Üks halli pearätiga naine hakkas halama. Keegi nuuksus valjusti ja pikalt. Oli kuulda hobusekap-jade plaginat. Raudteel vilistasid vedurid.

Matuserong liikus üle väljaku ja kaugenes aeglaselt Punase värava suunas.

Suhhorukov võttis taskust nimelise hõbeportsigari ja' pani suitsu ette.

«Kas lähed jälitusosakonda?» küsisin talt.

«Ei, rahvakomissariaati. Mu auto on siinsamas nurga taga. Sõidame.»

«Peaks Aljoša Popovitšit ootama.»

«Pole viga, kõmbib jalgsi,» ütles Suhhorukov. «See tuleb talle kasuks. On hakanud teine rasva minema. Aga materjalid Šamrai asjas too õhtul minu kätte, tahan vaadata, mis me oleme seal kokku keetnud.»

III

Vist iga asutus kannab oma aja pitserit. Pean siinjuures ütlema, et kolmekümnendail aastail võis ka Moskva Miilitsavalitsuse vestibüülist leida igal sammul nõukogude seaduslikkuse kaitsjate või, lihtsamalt öeldes, minu töökaaslaste ja kaasaegsete elule ning isegi psühholoogiale omaseid jooni.

«Meie vedur, kihuta, peatus on kommuunis ...»

Ja vedur kihutaski. Tema söösti kajastasid sissekäigu juures rippuvad loosungid ja plakatid, tindipotid, mis imiteerisid hammasrataste kuhjatist või taevalaotuses Liuglevaid lennukeid, nikerdatud käsipuud, kus sirp ja vasar lõpmatult ristusid, eesrindlike miilitsatöötajate fotod ja kuulutustahvel. Kes küll ei pöördunud sellelt tahvlilt mii-litsatöötajate poole! Meie ametiühingukomitee, kooperatiivi juhatus, proletaarse turismi ja raadiosõprade ühingud, noored mudellendurid, parteiharidustöö kool ja kaasatundjate kool, Esperantistide Liidu keskkomitee ja «Dünamo» 5. ühing.

Kuulutustahvli vastu tunti elavat huvi. Peaaegu iga töötaja käis hommikul tööle tulles kõigepealt selle tahvli juurest läbi. Peatunud tahvli ees oma viis minutit, sai ta siit teada igasuguseid tarvilikke asju. Ta luges siit, kuidas oli lõppenud meie komsomolirühma «kerge ratsaväe» järjekordne kontrollkäik Siseasjade Rahvakomissariaadi kooperatiivi puhvetite valitsusse, sai teada, kellele eesrindlikest miilitsatöötajaist oli eraldatud soodustatud kinoabonementkaarte, sai teada uuest korrast küttepuude väljastamisel, mida anti esmajärjekorra talongidega, ja liha eritalongide kinnistamisest. Võõrkeelte ring (keelteoskus on tarvilik riigi kaitseks ja kõigi proletaarlaste internatsionaalse sõpruse tugevdamiseks) kutsus õppima saksa keelt. Parteikomitee kutsus osa võtma metrooehitamise laupäevakust, aga kultuurikomisjon teatas, et tema initsiatiivil on rajooni haridusosakond sõlminud lepingu loomaaiaga. Nüüdsest peale antakse

«organiseeritud» koolilastele, kes lähevad loomaaeda haridusosakonna tuusikuga, pileteid, millega

saab sõita vabal valikul kahe loomaga viiest — kaamel, põder, poni, eesel ja koer.

Kui miilitsavalitsuse töötajal jäi veel aega tööpäeva alguseni, peatus ta seinalehe «Miilitsapost» ees, mis oli üles pandud valvurilaua kõrval, kus istus ümmarguse näoga, sportliku rühiga noormees, õnneseen, sest ta oli saanud meie ametiühingukomiteelt orderi ehtsate kroomnahast säärikute õmblemiseks ja tasuta aboneroentkaardi Bubnovi-nimelisse kultuuri- ja puhkeparki.

«Kas midagi uut on?» küsiti talt tavaliselt.

«Kõik on uus,» vastas valvur.

See oli tõesti nii, seinalehematerjali uuendati pidevalt. Miilitsakorrespondentide artikleid vahetati peaaegu iga päev, ulatuslikumaid kaastöid ja mitmesuguseid probleeme käsitlevaid artikleid — kolme või nelja päeva tagant, juhtkirja — iga nädal. Kui ma eelmine kord seinalehte nägin, tehti juhtkirjas kokkuvõtteid VII ülevenemaalise nõukogude kongressi nimelise Moskva miilitsa 1934. aasta töötulemustest ja tootmisalastest ettevõtmistest. Praegu aga oli selle asemel Kirovi foto leinaraamis ja valitsuse teadaanne mõrvamisest...

Minust möödusid töökaaslased, portfellid käes. Viidi trobikonda taskuvargaid, kes olid kauplustes kinni nabitud. Üks neist laiutas käsi ja püüdis teda saatvale militsionäärile midagi tõestada. Lakkamatult paukus välisuks. Miilitsavalitsus elas tavalist elu. Maja ees sõelusid vahetpidamata operatiivautod, kabinettides kuulati üle kahtlusaluseid ja tunnistajaid, arutati uusi tänavaiiikluseeskirju ja hobu-transpordi marsruute vaksalist kesklinna, analüüsiti kuriteokoosseisu kooperatiiviomandi riisumise puhul ja vaieldi daktüloskoopilise kartoteegi ja registreeritud kriminaalkurjategijate tähestikulise kartoteegi registreerirniskorra üle.

Poliitosakonnas tutvuti võistlust käsitlevate materjalidega, välisteenistuse osakonnas tegeldi postimiilitsate ja jaoskonna inspektorite kvalifikatsiooni tõstmisega, kriminaaljälituse osakonnas, nagu see alati on olnud, tunti muret kuritegude avastamise protsendi pärast...

Kui ma trepist üles läksin, hõikas mind ülevalt Ehr-lich. Kuigi meie vanemoperatiivvolinik oli «päkapikk», nagu armastas tema kohta öelda mu sekretär Galja, näis ta kaugelt vaadatuna oma sirge rühi tõttu isegi pikakasvulisena.

«Väga õigel ajal, sest ma leppisin juba kokku, millal ma Šamraiga kohtun,» ütles Ehrlich mind kättpidi tereta-

des ja kinkis mulle oma harjumuspärase pool portsjonit naeratust. Kuigi ta naeratas sageli, tegi ta seda kuidagi vastu tahtmist, justkui kinni pidades mingi määrustiku paragrahvist, mille järgimine on kohustuslik. Põgus naeratus, kerge peakallutus, energiline käepigistus — kõike seda tegi ta kiiresti, täpselt ja ratsionaalselt. Ehrlich ei armastanud midagi liigset — ei emotsioone ega žeste.

«Kas te teate, et Šamrai asja vastu tunneb huvi prokuratuur?» küsisin ma. «Mul tuleb nähtavasti täna Suhhorukovile ettekanne teha. Kas teil mingisuguseid lisaandmeid on?»

«Praegu veel ei ole,» vastas Ehrlich. «Kuid mulle näib, et see asi polegi nii väga keeruline. Paari-kolme päeva pärast ma esitan teile oma kaalutlused.»

«Mis siis ikka, kolm päeva — see tähtaeg pole pikk.»

«Nii et teil mind tarvis ei lähe?»

«Ei, August Ivanovitš, ei lähe, võite hakata minema Šamrai juurde. Ainult palun tooge mulle materjalid selle asja kohta ära.»

«Nad on juba teie laual,» ütles Ehrlich.

Sain temalt hüvastijätuks teise poole naeratusest, mille ta ennest andmata oli jätnud, ja suundusin oma kabinetti, kus ma sattusin sedamaid nii tuttavale ameti- ja ühiskondlike asjade keerisele, mida nimetati jooksvate asjade kuhjumiseks. Raske oli end sellest lahti kiskuda, teinekord osutus see võimatukski. Ja selleks, et teha endale vabaks üks tund nende dokumentidega tutvumiseks, mis Ehrlich oli mulle toonud, tuli kasutada vana, järeleproovitud meetodit: sulguda kabineti üksindusse ja lasta sekretär Galjal ütelda, et mind ei ole kohal. Ja Galja vastabki kõigile, kes mind küsisid, et «ülemus sõitis Miilitsa Peavalitsusse, ta tuleb pärastpoole». Seejuures muutusid tema silmad nii ausaks, nagu need on vaid paadunud valetajal. Galjat muidugi ei usutud. Kuid osakonna töötajad teadsid, mida tähendab töö kuhjumine, ja pidasid mängureegleid pühaks: kui ei ole, siis ei ole. See-eest järgmisel parteikoosolekul sain ma sarjata bürokratismi ja massidest irdumise pärast. Ma maksin lõivu enesekriitikale, ja kõik läks jälle endist rada.

Ma lukustasin ukse ja lõin lahti kaunikesti kulunud toimikukaaned, millele oli kirjutatud «Materjalid kod. F. G. Šamrai asutusesuvilas asetleidnud tulekahju kohta».

Toimunu üksikasjad tulid ilmsiks kannatanu avalduses ja miilitsaprotokollis. Kui jätta kõrvale mitmesugused

teisejärgulised pisiasjad ja variandid, mida võib igas asjas ette tulla, siis arenesid sündmused järgmiselt.

Kahekümne viiendal oktoobril kell seitse õhtul laskis Samrai oma autojuhi ja sekretäri vabaks, ise aga jäi tööle kuni kella poole kaheteistkümneni öösel. Umbes kaheteistkümne paiku ta istus autosse, et sõita suvilasse. Šamrail olid juhiload ja ta sõitis sageli ise. Ta võttis endaga kaasa portfelli, milles olid ühe Moskva ajalehetoimetuse partei puhastuse komisjoni dokumendid (Šamrai oli selle komisjoni liige), ettekande materjalid, passi, parteipileti, raha ja hinnalised kingitused, mis olid ette nähtud kätteandmiseks trusti töötajatele Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva eel, — kaks hõbeportsigari ja kolm paari nimelisi kelli. Portfelli töö juurde jätta ta ei saanud: seifi lukk oli rikkis, aga sekretariaadis polnud enam kedagi. Suvilasse jõudis Šamrai kell pool üks. Šamrai naine ja tütar puhkasid Krimmis. Pärale jõudnud, hakkas Šamrai teed keetma, sest et oli harjunud jooma enne magamaminemist kanget teed. Portfelli pani ta kõrvaltuppa, mille aknad olid aia poole, kirjutuslaua keskmisse sahtlisse. Siis lukustas sahtli ja peitis võtme padja alla. Ta jäi magama umbes poole kahe ajal, kella nelja paiku aga äratas teda krabin kõrvaltoas. Šamrai tundis suitsulõhna ja pani end kiiresti riidesse. Algul talle näis, et põleb naabersuvila, aga kui ta eeskoja ukse paotas, tungisid tuppa tuleleegid, mis kõrvetasid tema nägu ja juukseid. Ja alles siis sai ta aru, et põleb tema suvila ja et tal tuleb aknast välja hüpata. Ta haaras padja alt võtme ja tormas kirjutuslaua juurde, et võtta portfell. Sahtli lukk oli lõhutud, portfell oli kadunud... Sel hetkel tungis talle keegi selja tagant kallale ja hakkas kägistama. Šamrai vabastas suurivaevu tundmatu sõrmed oma kaela ümbert, paiskas ta eemale, hüppas aknast välja ja jooksis tara äärest jalgrada mööda värava juurde. Temale tulistati järele kolm korda järjest, kuid ükski kuul ei tabanud. Naabersuvilas anti kannatanule esmaabi, tal määriti põletushaavu kaaliumpermanganaadi

lahusega ja kutsuti välja arst. Kui tuletõrjekomando kohale jõudis, oli suvila juba maha põlenud, vaid tukid suitsesid veel. Mis tundmatusse mehesse puutub, siis naabersuvila valvur, keegi Vahromejeva-nimeline naine, oli näinud, kuidas tundmatu jooksis raudtee suunas. Ta oli näinud teda selja tagant, ja arvas, nagu Šamraigi, et ei tunne teda ära. Tema kirjelduse järgi oli plehku pannud mees keskmist kasvu, ilma mütsita, tumedate juustega ja seljas oli tal must palitu. Vahromejeva polnud märganud tal ei relva ega portfelli. Nemad

19

olid ainukesed, kes olid tundmatut näinud, kuid tulistamist olid kuulnud umbes viis inimest. Šamrai auto oli jäänud tulekahjust puutumata. Tuletõrje tehniline ekspertiis tegi kindlaks, et tulekahju kolle asus verandal. Tulekahju põhjus jäi välja selgitamata. Jalajälgedega keegi ei hakanud tegelema, kuna tulekahjupaigas oli käinud liiga palju inimesi.

Ja viimane. Kolm päeva pärast seda juhtumit oli keegi visanud Sretenkal asuvasse postkasti nööriga kinniseotud ajalehepaberist pakikese, milles olid Šamrai pass, tema parteipilet ja osa ettekande materjalidest. Fotod olid dokumentidelt ära kistud. Pakike anti leiubüroosse, kus büroo töötaja leidis ettekande paberite hulgast õpilasvihiku lehe väga kentsakate vähenõudlike värssidega, mis algasid sõnadega: «Tervist, publik valitud, meie eri vabariik! ...»

Nende värsside päritolu üle ei tulnud kuigi kaua pead murda: midagi taolist olin ma kuulnud Zaporožje parandusliku töö koloonia puhkekodus[4] vangidele korraldatud kontserdil. Ma käisin kord selles koloonias tööasjus. Kuid see, et nad leiti trusti juhataja tööalaste paberite seast, oli mõistatuseks nii meile kui ka Šamraile endale, kes kinnitas, et pole eluilmaski seda paberilehte varem näinud. Huvi pakkus see, et värsid olid kirjutatud korraliku käekirjaga, iima ühegi grammatikaveata.

Pärast seda kui Šamrai asja lõpetamise resolutsioon tühistati, uusi materjale peaaegu üldse ei laekunud. Mõned ebahuvitavad ülekuulamisprotokollid, teistkordne tuletõrje tehniline ekspertiis, mis tuli samadele järeldustele mis esimenegi, kriminalistikaekspertiis — see oli peaaegu kõik.

Võib-olla oleks tasunud siiski Ehrlichiga vestelda. Aga muide ... Suhhorukovit huvitab ju ainult -asja olemus, mitte aga kaheldavad prognoosid ja perspektiivid, seepärast peaks minu informatsioon teda rahuldama. Aga Rus-sinovile ülekohut teha ma ei lase. Pigem juba langegu kõik hoobid minu kaela.

Kui ma sekretariaati astusin, asetas Galja tõtlikult telefonitoru hargile (ülemus tuli!), ja samaaegselt omandasid ta silmad «teenistusliku ilme». Tema väikesel laual seisis kirjutusmasina kõrval jäämäge kujutavas karbis lõhnaõli «Geroi Severa». Seda marki oli kasutanud ka Rita . .. Galja tabas minu pilgu ja ütles:

20

«Mul on täna sünnipäev.»

«Palju õnne. Soovin kogu südamest...»

«õppida pimemeetodil kirjutama ja vähem lobiseda telefoniga?»

«Mispärast siis? Soovin õnne, edu ...»

«Tänan. Te olete juba miilitsavalitsusest tagasi?»

«Jah.»

---

[4] Zaporožje parandusliku **töö** koloonia vangide puhkekodu loodi eksperimendina 1932. aastal. Selles võisid puhata ja end ravida 22 inimest. Tuusiku kestus oli 14 päeva.

«Rohkem teil asja sinna ei ole?»

«Ei ole.»

«Noh, lubage ma õmblen praegu teie särgivarrukale nööbi ette, muidu see tuleb ära. Näete, kuidas ripneb?»

IV

Suhhorukov helistas mulle pärast üheksat.

«Sa pole veel ära läinud?»

«Nagu näed.»

«Õigemini, nagu kuulen,» täpsustas ta. «Astu minu juurde sisse. Peame nõu.»

Ooteruum tema kabineti ees — avar, kõle tuba tammest paneelide ja aja jooksul roheliseks muutunud vask- või pronkskroonlühtriga — oli tühi: sekretär ja masinakirjutaja olid nähtavasti juba ära läinud. Seinte ääres kössitasid orbudena punakad Moskva mööblikaubastu päritoluga kapid, plommid ees, kuigi neis peale puhta paberi, kopeerpaberi ja tindipudelite midagi muud ei leidunud. Oli tunda tubaka lõhna, sumises ventilaator, mida kellelegi tarvis ei läinud. Rohelise kaleviga pikal laual seisis kõhukas karah-vin veega, klaasid ja kaks ümmargust kopsakat tuhatoosi, mis olid konisid ääreni täis. Nende suitsuotste järgi võis hõlpsasti kindlaks teha, kes ja missuguses hingeseisundis oli siin vastuvõttu oodanud. Paberosse «Naša marka» ostis osakonnas öövalve grupi ülem Dvubabnõi. Tavaliselt suitsetas ta paberossid lõpuni. Tuhatoosis aga vedeles kolm lömmilitsutud suitsuotsa, mida oli tõmmatud vaid poolest saadik. Tähendab, peapesu oodates Dvubabnõi närveeris. Kõige paremas meeleolus polnud siin viibinud ka «Zefira nr. 400» austaja, Moskva aferistide ja sulide hirm, 3-nda osakonna[5] ülem Uiman. Aga näe, vanemoperatiivvolinik Tsaturov, kes suitsetab «Kazbekki», oli kõige paremas tujus. Sellest andis tunnistust see, et paberossi suupoolne osa oli vaevumärgatavalt kokku pigistatud; erutatuna aga muutis Tsaturov selle tavaliselt oma tugevate hammastega lausa paberipudruks.

Suitsuotste analüüs tegi mulle nalja.

Ma lülitasin kuumaks läinud ventilaatori välja ja astusin kabinetti, mis oli niisama avar ja kõle nagu ooteruumgi. Mind nähes vidutas Suhhorukov, pilkavalt silmi.

«Noh, pajata mulle, millega Russinov seal hakkama on saanud?»

«Niipalju kui mulle teada on, mitte millegagi,» vastasin ma, istudes laua taha, mis oli Suhhorukovi laua- kõrvale asetatud.

«Šamrai asi kaasa arvatud?»

«Minu arvates jah.»

«Nii, nii... Seisad oma lemmiku eest?»

«Esiteks, Russinovi eest pole tarvis seista: ebaõnnestumisi võib igaühel ette tulla. Teiseks aga, oma osakonnas vastutan kõige eest mina.»

«See on õige, et kõige eest vastutad sina,» nõustus Suhhorukov. «Sellepärast ma küsingi sinult, mitte aga Russi-novilt. Mis sa ka ei räägiks, aga siin lased sa viltu. Prokuratuur ei anna mulle selle asja pärast asu, varsti pole mul enam juuksekarvagi peas. Tuleb välja, et nad on saanud avalduse Šamrai töökohast. Noh, ja läks lahti: kuidas, mida,

[5] Kriminaaljälituse 3. osakond tegeles afääride ja sulitempude uurimisega.

mispärast ja kuhu miilits vaatab! Isegi Rahvakomissariaadini jõudis välja. Ma esitasin täna esildise, et sind minu asetäitjaks määrataks, kuid mulle öeldi: las tuleb kõigepealt Šamrai asjaga toime, eks me siis näe ...»

«Noh, ega mul pole kiiret.»

«See-eest on minul kiire. Tööd on palju, tööd on käed-jalad täis. Muide, Freiman tervitab sind. Ta esitas just raporti Leningradi asjas.»

«Kas midagi tuli ilmsiks?»

«Jah. Kuid sellest hiljem. Kõigepealt arutame sinu asja. Kas tuled toime?» «Püüan.»

«Aga kindel ei ole?» «Ei ole.»

«Vähemalt ausalt öeldud.»

Suhhorukov nägi praegu veelgi haiglasem välja kui hommikul. Laualamp heitis ta näole kollakat valgust ja ta nägu sarnanes praegu stearііnmaskiga.

«Ega sa juhuslikult haige ei ole?»

«Nagu ei oleks, olen üle töötanud,» sõnas ta. «Juba kolm aastakümmet turjal. Kui me sinuga tuhande üheksasaja kaheksateistkümnendal aastal noored olime, oli kõik meile naljaasi. Aga nüüd on kolmkümmend viis varsti käes ... Näed, muudkui võtan pille sisse.» Ta koputas sõrmega karbile, milles oli mingi ravim. «Sina pole veel pillideni jõudnud?»

«Senini veel mitte.»

«Varsti jõuad,» lausus Suhhorukov veendunult. «Noh, jutusta.»

Ta kuulas mind pealtnäha tähelepanelikult, kuid tema hajameelse pilgu järgi polnud raske otsustada, et ta mõtted olid praegu kaugel. Ta esitas paar täpsustavat küsimust ja heitis pilgu ekspertiisiaktidele.

«Kas andsid Šamrai asja Ehrlichile üle?»

«Jah.»

«Oige tegu. Tal on buldogi haare ja pea lõikab hästi. Muuseas, ma tahtsin teada sinu arvamust. Kui panna ta osakonnaülemaks, kas tuleb toime?»

«Küllap vist.»

«Noh nii, kui sind kinnitatakse minu asetäitjaks, esitan teda osakonnaülema kohale. Ütle talle seda. Arvan, see tiivustab teda.»

«Kindlasti.»

Suhhorukov vaatas mulle otsa ja muigas.

«Auahne?»

«Väga.»

«Noh, see on väike viga. Auahnus on inimesele samasugune asi kui autole bensiin. Ilma selleta kaugele ei sõida. Aga, näe, sina ei ole auahne . ..»

«Jälgin ohutustehnikat,» naljatasin ma. «Tead ju isegi, kuidas bensiiniga on: tõmbad tikust — ja ongi tulekahju käes.»

«Välja keerutasid,» ütles Suhhorukov. «Mis aga Šamrai asjasse puutub, siis näib, et süüdlast ei tule otsida tema trustist. Ei tahaks uskuda, et keegi trusti töötajaist oleks sellise asjaga hakkama saanud .. . Kas ajalehetoimetuse parteiorganisatsiooni puhastuse komisjoni materjalid on endisesse seisukorda seatud?»

«Üle poole.»

«Las Ehrlich uurib kõiki parteist väljaheidetuid ja neid, kes partei liikmeist liikmekandidaadiks viidi.»

«Arvad, keegi nendest?»

«Kõige tõenäolisem. Kättemaks või midagi halvemat...»

«Aga värsid?»

«Paistab sedamoodi olevat, et eksiteele viia. Aga võibolla ka, kõigele lisaks, mõni kriminaalkurjategija pani käe külge. Ühesõnaga, las Ehrlich tegeleb toimetusega.»

«Selge.»

«Praegu on hakatud kõvemini peale suruma ja seetõttu on hakanud igasugused purukspeksmata lurjused end liigutama, püüavad salvata enne surma,» ütles Suhhorukov.

«Mõni kanda, mõni aga sihib südamesse. Loed meile saa-

detavat informatsiooni, ja sul jooksevad judinad üle selja.»

See oli tõepoolest nii. Meile saadetav informatsioon kubises ärevatest teadetest, mis saabusid meie maa erinevaist paigust.

Kesk-mustmullapiirkonnas süstis rajooni veterinaararst Vassiljev kuuele tuhandele hobusele nõletõve pisikuid. Stalingradi krais tapsid kulakud elajalikult ühe pioneeri. Kamenski kolhoosis tegutses «välikohus», kes määras kolhoosnikutele töödistsipliini rikkumise eest ihunuhtlust. Selle kohtu liikmeteks olid endised kulakud, üks nendest oli kiriku koorijuht. Arreteeritud tunnistasid üles, et nende eesmärgiks oli kompromiteerida kolhoosikorda.

«Aga meie oleme endiselt heasüdamlikud onukesed ja laseme nii mõnegi asja kõrvust mööda,» jätkas Suhhorukov.

«Kas Nikolajev seletusi andis?»

«Jah, räägitakse, et ta polevat juba esimesest päevast peale vaikimisega hiilanud. Ainult et olevat jänesehaake teinud. Aina keerutanud, väänelnud ...»

«Aga ta võeti ju kuriteopaigas kinni.»

«Ega ta fakti ennast eitanudki. Siin pole tal midagi keerutada. Ta ajas segast juttu hoopis teises asjas. Püüdis selgeks teha, et teda viisid kuriteole isiklikud motiivid. Tal olevat tekkinud protest ebaõiglase suhtumise vastu... Ühesõnaga, solvus ja tulistas. Tal olid isegi dokumendid selleks olemas: päevik, avaldused ... Noh, kontrollimisel osutus see kõik muidugi võltsinguks.»

«Terroristlik akt?»

«Kõige ehtsam. Leningradi terroristliku keskuse ülesandel. Opositsioon poeb lausa nahast välja, pole midagi öelda...»

Saabus vaikus. Siis aga, otsekui vastates nendele mõtetele, mis mul väljendamata jäid, Suhhorukov lausus:

«Me tegime vea sellega, et hakkasime töölisklassi vaenlasi hävitama hilja, liiga hilja. Ajalugu pole ma õppinud õpikust, vaid olen seda omal nahal tunda saanud. Ja ega sinagi kõrval seisnud. Võta näiteks seitsmeteistkümnes aasta. Me vabastasime tookord Krasnovi ja Mamontovi vanglast. Ütled, humaansus? Selle eest me maksime tuhandete eludega. Õigus? Õigus. Edasi. Hakkasime esseeridega mehkeldama. Kõned ja kohtumised. Revolutsiooniline vendlus. Nemad aga samal ajal mõrvasid Uritski ja Volodarski, valmistasid ette atentaati Leninile, puhastasid teed Koltšakile, seejärel aga organiseerisid Antonovi avantüüri,

kulakute mässe ... On sulle veel vähe? Võta anarhistid. Oh, kuidas nendega lipitseti! Isegi sõbrustati Maht. noga. Ja millised olid tulemused? Tulemuseks oli plahvatus

Leontjevi põiktänavas. Alles siis taibati, et on aeg anarhistlik rämps likvideerida. Noh, eks sa loetle, mis meile meie kannatlikkus maksma läks. Humaansus on keeruline asi.»

«Aga miks me ei või oletada, et Kirovi tapmine oli traagiline juhus, kümmekonna idioodi säärane tegu, mis polnud üldsegi kooskõlastatud?»

«Esseeride keskkomitee püüdis ka väita, et atentaati Uritskile ja Leninile nemad ei sanktsioneerinud, vaid et seda tegid mõned idioodid omal riisikol...»

«Aga miks sa ikkagi juhuslikkust ignoreerid?»

«Sa loed ju dialektika loenguid.» Suhhorukov naeratas, «Ja selgitad oma kuulajatele juhuslikkuse ja paratamatuse seost. Tuleb olla järjekindel. Siin on, mida õppida opositsioonilt. Järjekindlus on neil kindlasti olemas. Kõik nagu kord ja kohus. Diskussioonide juurest illegaalse tegevuse juurde, sõnavõttude juurest põrandaaluste trükikodade Juurde, kõnedelt terrorile ...»

Suhhorukov võttis taskukella, heitis sellele pilgu.

«Me oleme kauaks siia istuma jäänud ...»

«Mis see kell siis juba on?»

«Viie minuti pärast kaksteist. Tuleb auto välja kutsuda.»

Ta helistas osakonna korrapidajale, lukustas kirjutuslaua' sahtlid ja tõusis püsti. Tema kuju oli endiselt, nagu nooruspäevilgi, sale, rühikas. Suhhorukov polnud kaalus juurde võtnud, oli säilitanud sirge kehahoiaku. Vananenud oli ainult nägu. Kortsude virve laubal, paljanev pealagi, korralikult tahapoole kammitud juustes hõbedane helk.

«Nõndaks, Saša, võitluse loogikat ei tohi unustada,» sõnas ta.

Kui me miilitsavalitsuse hoonest väljusime, seisis auto juba värava ees. Kerge külm jahutas meeldivalt mu õhetavat nägu. Kunagi ammu, tuhande üheksasaja üheksateistkümnendal aastal tulime me Viktor Suhhorukoviga täpselt samasugusel ööl kahekesi kohtamiselt, kuid tütarlaps, kellega meil see kohtamine oli, ootas kolmandat. .. Kui ammu see oli!

«Roni sisse,» ütles Suhhorukov autoust avades.

«Ma lähen õige jalgsi.»

«Otsustasid tegelda oma tervisega?»

«Ise ju rääkisid, et on aeg.»

«Kas võtad mind kaasa?»

«Pole parata. Oled ju ikkagi ülemus.»

Suhhorukov laskis autojuhi minema, hingas sügavasti jäist õhku kopsudesse, tahtis võtta taskust paberossi, kuid mõtles ümber. Astusime kiirustamata. Elumajades magati juba, asutustel aga olid mõned aknad veel valged.

Läksime koos Mjasnitski väravani, seal jätsime jumalaga. Mu kätt pigistades küsis Viktor kõrvale vaadates:

«Ritaga sa enam ei ela?»

«Ei, läksime lahku.»

«Ammu?»

«Umbes kuu aega tagasi.»

«Elasid temaga vähe aega . . .»

«Nii see välja kukkus.»

«Kuule, Saša, lähme õige minu poole. Joome teed, nõus?»

«Hilja on, ja pealegi ma tahan korralikult välja magada ...»

«Siis astu homme-ülehomme sisse. Istume, tuletame vanu aegu meelde., . Maša küsis just eile, kuidas sa elad. Tuled?»

«Aitäh.»

Ta surus veel kord mu kätt ja pööras siis ära bulvarile,

V

Mõlnikovi põiktänavas olen ma sündinud. Aastate jooksul on meie majas vaheldunud palju elanikke. Varsti parasfl revolutsiooni asus meie korterisse elama arst Tušnov abikaasaga, ja kui nad olid sisse kolinud, tulid lõbusa nimega sünge kunstnik Ražnosmehhov ja prille kandev «koolipapa», kelle mõtlikkust ei suutnud hajutada ei tema naine, ämm ega kolm vallatut last. «Koolipapa» paistis silma vaikimisega. Tema häält võis kuulda ainult hommikuti, kui ta üldkasutatavas kohas laulis süngevõitu bassiga üht- ja sedasama laulu: «Elas meil üks paarike, noormees — lihtne töölispoiss, neiu — proletaarlane, kaunis nagu roosiõis.» Seejärel elasid mõtliku «koolipapa» toas umbes aasta aega kaks krapsi töölisfakulteedi kuulajat — Mihhail ja Rafail. Neid asendas töölise Filimonovi perekond, aga Raznosmeh-, hov tõi ükskord kaasa nägusa naise, kes kandis «fokstrott»- soengut. Naine vaikis, silmitsedes Filimonovitele kuuluvad viimast tehnikasaavutust — «Metallolampa» vabrikus toodetud kahetahilist priimust, aga kunstnik ütles:

«Nõndaks. Minu naine, Svetlana Nikolajevna.» Ja et kellelegi midagi arusaamatuks ei jääks, täpsustas: «Tal on veel poeg esimesest abielust, Serjoža. Tema tuleb ka siia.»

Ja ka Serjoža tuli...

Seega oli juba kolmekümnendaks aastaks meie korteri asustatuse tihedus viidud kehtiva sanitaarnormini: kolm koma kaheksa ruutmeetrit inimese peale. Iga uus üüriline tõi koos asjadega korterisse oma individuaalsuse. Tušnovid tundsid huvi hiirelõksude ja mitmesuguste vanade esemete vastu. Alles hiljuti vedeles meie kolikambris terve hulk doktori konstrueeritud teravmeelseid seadeldisi näriliste hävitamiseks, aga köögi ukse kohal rippus kaljukitse pea, millele Mihhail ja Rafail panid nimeks «Curzon».

Mõtliku «koolipapa» lemmikharrastuseks oli tegelemine siltidega. Pärast tema saabumist tekkisid köögi, vannitoa ja käimla ustele sildid: «Ärge unustage kustutada valgust. Kui kõik kodanikud hakkavad suhtuma elektrienergia

kulutamisse nii nagu sina, siis ei jätku kümnestki Dnepro-
gessist.»

Filimonov oli mootorrattur, Raznosmehhovi kasupoeg Serjoža aga tegeles uksekäepidemete, elektri juhtniestiku ja veevarustussüsteemi täiustamisega ning lennukimude-lite ehitamisega.

Kuid vaatamata maitsete ja kalduvuste erinevusele kordas iga uus üürnik ühes asjas tingimata oma eelkäijat: ta pani välisuksele uue luku. Viimase seitsmeteistkümne aasta jooksul me rikastusime oma kümmekonna luku, riivi ja ketiga. Ja kui mu töökoha vestibüül esindas ainult tuhande üheksasaja kolmekümne neljandat aastat, siis mu korteri uks kajastas etappide viisi kogu Venemaa revolutsioonijärgset ajalugu.

Mõõdukalt jäme ja mõõdukalt demokraatlik teraskett tähistas Veebruarirevolutsiooni. Vendlus vendluseks, aga kett ei ole ka liigne. Massiivne, rohmakas metallkiskudega riiv

ja samasugune primitiivne, raske vedruga lukk meenutasid «rüblikuid», Hitrovo turgu, Katku Miška bandet, Nevrotskit ja Kukru Jakovit.

Lukkude ehituses, võtmekeelte salkudes ja nukkides võis hõlpsasti märgata sõjakommunismi, nepi õitsengu ja loojangu, kollektiviseerimise ja industrialiseerimise jälgi, ära tunda kriminaal-kohtupoliitika lookeid ja kriminaaljälituse taset. Lukkude tootjad ja ostjad reageerisid väga kiiresti riigi sise- ja välispoliitikale. Kuid lukkude ajaloolis-tunnetuslik tähtsus ei kompenseerinud siiski vähimalgi määral nende ebamugavusi. Ja möödunud aasta lõpul otsustati piirduda ühe lukuga, mis enamiku korterielanike arvates oli kõige kindlam, kuna teda võtmega avada oli üsna keerukas protseduur. Praegugi raiskasin ma selle luku avamiseks mitu minutit ja kirusin ennast, et unustan ikka võtta vanemoperatiivvolinik Tsaturovilt muukrauda, mille ta mulle oli lubanud anda; see pidi avama silmapilkselt kõik taolise konstruktsiooniga lukud.

Nähtavasti kohkudes mu mässulistest mõtetest, vedru lõpuks klõpsatas, ja ma avasin ukse.

Niisiis te olete kodus, seltsimees Beletski! Võtke riided ära, olge nii lahked ...

Rita heitis magama kella kaheteistkümne paiku. Enne voodisse minemist pani ta mulle kööki valmis kruusi piima ja kääru rukkileiba. Ma sõin õhtust koos «Curzoniga», õigemini, mina sõin, aga tema vaatas mulle otsa oma ainsa, kõikemõistva klaassilmaga? Mõnikord ma vestlesin temaga, samamoodi vaikides.

29

Komistanud, nagu ikka, tööriistakasti otsa ja vandunuc poolsosinal, võtsin ma sineli seljast, ja jätkates aja veni tamist, kammisin juukseid seinal rippuva ovaalse peegl ees. Erinevalt Viktorist ei olnud minul märgata kiilaspäi suse tundemärke, ka halle juukseid polnud mul. Aga kort sud olid tekkinud, eriti laubal...

Ma astusin kööki, öövaikuses kriuksusid saapad valjusti. Mulle tundus, et see kriuksumine on suuteline kogi maja üles äratama.

Laual seisid priimused nagu soldatid rivis, mustendasic malmist pannid. Ühel lebas ajakirja «Radiofront» viimane number ja turritas paberossipaberist kleebitud-tiibadega lennukimudel, mis ei olnud veel päris valmis.

Ma vaatasin vargsi «Curzoni» poole. Tema sarvedel võis märgata hõbedast tolmukorda, aga tema ainuke klaassilm vaatas väsinult ja nürilt, Meie pilgud kohtusid.

«Ikka loodad, Beletski?» küsis ta Viktor Sühhorukov häälega.

«Oh ei, lihtsalt niisama astusin sisse .,.»

«Lihtsalt niisama ei pea paika. Ajad udu, Beletski!»

«Aga miks ma peaksin sulle valetama, «Curzon»? Milleks?»

«Aga sa ei valeta ju mulle, vaid endale. Igal ööl valetad. Kas see pole ära tüüdanud? Saad sa siis halvemini aru kui mina, et sul pole millelegi loota. Su naine läks ära ega tule enam tagasi. Teaduslik fakt, nagu ütles sinu sõber Gruzd. Ja üldse, kui sa teada tahad, kogu selle melodraamaga tegelemine ei sobi kokku parteilase väärikusega. Isegi vaadata sind on vastik. Noh, mis sa enesega pimesikku mängid?»

«Jäta mind rahule, jumalapärast!»

«Nagu soovid, võin ka vaikida,» solvus «Curzon». «Mis see minusse puutub. Rippusin siin enne ja ripun edaspidigi.»

Tõmmanud paberossi lõpuni, läksin oma tuppa.

Minu toas polnud muidugi midagi muutunud. Kõik asiad olid omal kohal. Hommikul kiiruga ülestehtud poolteiseinimese voodi, mille Rita oli muretsenud revolutsioonieelse

diivani asemele, suur raamatukapp, laud, mis kõikus mõtlikult oma erineva kõrgusega jalgadel, kolm tooli, öökapil — grammofon «Elektrola», põrandal — paberossiotsad ja ajalehed . ..

Keerasin grammofoni üles ja panin peale esimese ettejuhtuva plaadi. Siis võtsin luua ja hakkasin tuba pühkima. Läilalt magus hääl laulis vaevukuuldavalt:

30

«Pariis ja kevadhiilgus —
ei unusta ma teid.
Pariisi, kannikesi
ja sind, Agnes, mu neid ...»

Toanurgast vanade ajalehtede lasu hulgast leidsin märkmiku. Selle esimesele leheküljele oli kirjutatud: «Kuidas näeb välja Jaga-moor 1934. aastal?» See oli Rita retsensioon lasteteatri näidendile. Ta oli seda retsensiooni alustanud, kuid oli jätnud pooleli. Näidendi pealkiri oli «Mik». Minule näidend ei meeldinud, kuid Rita sattus sellest vaimustusse. Ta oli arvamusel, et sotsialismi ajal tuleb vanad «poliitiliselt infantiilsed muinasjutud» asendada niisugustega, millel on sotsiaalne suunitlus ja mis kasvatavad lastes juba maast-madalast klassiteadlikkust. Retsensioon algaski nõnda: «Mida annab meile muinasjutt? Kas ta eemaldab lapse tegelikkuse probleemidest või aitab tal esimesi muljeid elust lahti mõtestada töölisklassi eesrindlikelt seisukohtadelt, anda tema seni veel ebateadlikele unistustele ja püüdlustele vastavat suunda? Vastus võib olla ainult üks. ..»

Erinevalt Russinovist oli Rita alati arvamusel, et igale küsimusele võib ainult ühtmoodi vastata. Seda ma taipasin juba siis, kui me tuttavaks saime, kuigi tol õhtul me rääkisime vähe ja ma polnud isegi kindel, kas talle mu nimi meelde jäi.

Tookord toimus Spetsialistide Klubis kohtumine lennuki «Maksim Gorki» loojatega, millest võttis osa palju inimesi ja Rital tuli üsna paljudel kätt suruda: sõjaväelenduritel, konstruktoritel, inseneridel, radistidel, polaaruurijatel.,, Mu vana sõber Valentin Kutsõi tutvustas temale mind ja Freimanit möödaminnes.

Tol õhtul võis Valentiniga rääkida ainult lennukitest, purilennukitest, dirižaablitest ja «õhuteede kaootilisuse» likvideerimise probleemist, Valentinil oli imepärane võime millegi uuega tutvudes iga kord süttida, ja ta ei põlenud rahuliku, ühtlase leegiga, vaid otsekui bengaali tuli, pildudes enda ümber sädemeid.

Meie Iljaga tundsime Valentini 1922. aastast saadik, kui ta kirjutas veel oma artiklitele ja korrespondentsile alla silmatorkava varjunime — «Vai. Industrialnõi». Tookord käis ta ringi kulunud pükstes, näljasena ja pahurana, ei tunnustanud isiklikku omandit, ei andnud kellelegi kätt hügieenilistel kaalutlustel ja võis eneseunustamiseni vaielda selle üle, mis aastal pääseb valla maailmarevolutsioon. Aastad tahusid teda põhjalikult. Nüüd kandis ta laiu

31

keigarlikke pükse, moodsat pintsakut ja isegi kaelasidet, kõige järgi otsustades oli ta leppinud nii käepigistusteg kui ka isikliku omandiga. Ja ikkagi lõi Valentinis aeg-ajal välja kahekümnendate aastate trotslik entusiast — Vai Industrialnõi. Aga tol õhtul oli Val. Industrialnõi armunud lennuväesse, ja seda ei saanud arvestamata jätta .. .

«Saa tuttavaks, Revina,» ütles ta. «Need on mu sõbrad Beletski kriminaaljälitusest ja Freiman GPU-st.»

Rita, kes oli parajasti minemas Gooti saali, kus ajakirjanikud juba kärarikkalt midagi arutasid, peatus ja heitii meile hindava pilgu. Peale ajakirjanike on säärane hindav pilk vist ainult grimeerijatel, kui nad peavad mõttes aru, kuidas muuta nende hoolde usaldatud näitleja Don Juaniks, Romeoks või Cyrano de Bergeraciks. Lähtematerja on muidugi rämps, aga kui kergitada laubajoont, muuta silmad ja lõug suursugusemaks, siis peaks vist midagi välje tulema .. .

«Ei tule välja,» laususin ma.

«Mis ei tule välja?» küsis Rita.

«Kirjanduslik portree tagasihoidliku, kuid kangelasliku elukutsega inimestest.»

Rita säilitas rahu. Ta huuled tõmblesid, otsekui oleks ta kahevahel: kas tasub naerda või mitte? Siis aga, heitnud pea kuklasse, pahvatas heledasti naerma. Naer muudat üldiselt inimese nägu. Kuid Rita oli nüüd sootuks teine inimene, tema kuiv-asjalik, keskendunud nägu oli muutunuc leebeks ja lapselikult kaitsetuks.

«Noh, kuidas on, Revina, kas tuleb välja?» küsis Valentin.

«Tuleb,» ütles Rita kindlalt ja ulatas käe. «Minul tuleb kõik hästi välja.»

«Peale isikliku elu,» torkas Valentin.

«Õigus,» nõustus Rita, ilma et oleks karvavõrdki kohmetunud.

«Sel juhul kirjutage Beletskist,» andis nõu Freiman. «Ta on poissmees.»

«Kas see rõhub teid?» tundis huvi Rita minu poole pöördudes.

Ta pööras end, ja ma nägin tema silmi, tumedaid ja nukraid. Raske oli uskuda, et need silmad kuuluvad naiselej kes alles nüüdsama nõnda naeris.

Siis hüüdis Ritat mingisugune sõjaväelendur ja ta läks tema juurde.

«Mis sa arvad, kui vana ta on?» küsis minult Freiman, kui Rita oli läinud Gooti saali uksest sisse.

«Kriminaaljälituse käsutuses selliseid andmeid ei ole, Iljuša.»

«Aga toimetuse?» pöördus Freiman Valentini poole.

Kuid too ei kuulnud enam midagi. Ta oli klammerdunud noormehe külge, kelle pintsakuevääril oli langevarju kujutisega märk, ja hoides temal vasaku käega õlast kinni, kirjutas parema käega üles andmeid ehitatava hiigellen-nuki kohta.

«Tähendab nii,» kostis meieni, «tal on oma elektrijaam, trükikoda, telefoniautomaat, kinoseadmestik, vedrumadratsitega voodid... Kaheksa mootorit, tiibade pikkus — kuuskümmend kolm meetrit, kasuliku koorma mass — kaks ja pool tuhat puuda. Kaks ja pool tuhat!»

Kuuldust vapustatuna laskis Valentin käed lõdvemaks, ja tema vestluskaaslane tegi silmapilkselt vehkat, kadudes rahvahulka.

«Valentin,» ütles Freiman. «Kes meid siia kutsus? Sina kutsusid. Kes peab meie meelelahutuse eest hoolitsema? Sina oled kohustatud seda tegema. Õigus?»

«Õigus,» nõustus Kutsõi, otsides ikka veel silmadega oma ohvrit.

«Siis ütle mulle, kui vana ta on?»

«Kes?»

«Revina.»

«Aga mis tähtsus sellel on!» Valentin vaatas Freimanile otsa nagu pöörane. «Saad sa aru, mida tähendab kaks ja pool tuhat puuda?»

«Saan küll.»

«Mitte kuraditki ei saa sa aru. See on fenomenaalne! See on lendav linn!»

«Muidugi,» nõustus Freiman, «kuid ...»

«Juunis lendab Moskva kohal. Lihtsalt fenomenaalne! Piloteerima hakkab Gromov.»

Rita tuli meie juurde tagasi, kui me sõime jäätist ja kuulasime rahunenult Valentini, kes rääkis fantastilistest plaanidest, kuidas asendada suurtes linnades trammid ja autobussid purirongidega.

Jäätist Rita ei soovinud. Ta jõi laisalt limonaadi ja suitsetas vaikides ühe paberossi teise järel, asetades suitsuotsad hoolikalt marmorlaua servale.

Paar korda pöördus Valentin tema poole, kuid ta piirdus vaid ühesilbiliste vastustega. Rita põsed olid lohku-vajunud, ja nüüd võis teda pidada kolmekümne või kolmekümne viie aastaseks. Valentin ei pannud midagi tähele, aga meil Freimaniga oli kuidagi ebamugav.

33

Kui ma saatsin Ritat kesklinnani, rääkis Valentin vahetpidamata, tema aga ei poetanud ühtki sõna.

Õhtu oli soe, aga Rita astus külmakartlikult kössis, käed kollase nahkjope taskuis, ja vaatas endale jalge ette. Puies~ teede pinkidel istusid paarikesed. Aeg-ajalt oli kuulda voorimeeste häälekaid hõikeid. Rasked veoautod vedasid liiva. Linna ehitati nii päeval kui öösel. Krasnoholmskaja, Kotelnitšeskaja ja Gontšarnaja kaldapeaine rüütati graniiti, kerkisid Kergetööstuse Rahvakomissariaadi, «Izves-tija» ja «Gudoki» elamud. Krasnoprudnaja tänavas hakkas Teede Rahvakomissariaat ehitama Lööktööliste Maja teist; järku. Puškini väljakul olid lõpukorral haljasehituse trusti esimese komsomolinäidiskaupluse viimistlustööd. Rajati trammiliini Lubjankalt Ohhotnõi Rjadile. Teatralnõi tänavale istutati kuuski.

Meist möödus trobikond ehitustöölisi, nähtavasti öine vahetus. Keegi neist ütles valjusti ja heatujuliselt:

«Neiuke nukrutseb!»

Rita ei vastanud midagi. Minu meelest ta ei kuulnudki. Tookord ta vist astuski mu ellu. Astus ja jäi, tuues endaga kaasa oma rahutuse ja korraldamatu elu.

Töö ja Kaitse Nõukogu Komiteede hoone ehitusplatsi juures, seal, kus praegu asub NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee hoone, jõudis meile järele voorimees.

«Kas viin kohale?»

«Palju Arbatini maksab?»

«Ega ma noorima hakka ...»

Rita istus troskasse.

«Teate mis,» sõnas Valentin, kelle mõtted töötasid seaduse järgi, mis jäi tema sõpradele mõistatuseks, «itaalia lendur Francesco Angelo kavatseb vesilennukil «Macchi-Castaldi», mida on dubleeritud «Fiati» mootoriga, püstitada kiiruse maailmarekordi — veidi üle 700 kilomeetri tunnis. Fenomenaalne?»

«Fenomenaalne,» nõustusin ma.

«Aga Freimanile ütle edasi, et Revina on kolmekümneaastane.» Rita hakkas naerma.

«Astun mõru päev teie poole sisse,» lubas ta mulle, ja kui troska paigalt liikus, lisas: «Aga portree peaks siiski välja tulema.»

Kuid sellest kirjatükist ei tulnud midagi välja, nii nagu näidendi retsensioonistki. Ja üldse ei tulnud meil midagi välja. Mitte midagi. Ja siiski olin ma temale tänulik nende lühikeste kuude eest, mis me koos elasime…

34

Mulle näis, et ma näen tema kummargil kuju, laua kohale langetatud pead, mida altpoolt valgustab ajalehest &bažuuriga lamp, korralikult laua äärele ritta asetatud lõpuni suitsetamata paberosse ja paberil tantsisklevat sulepead. Tantsisklevat. .. Jah, tõepoolest, sulepea tema sõrmede vahel tantsis, alludes mõtte rütmile. Kas ta siis sööstis sujuvalt mööda paberit, või peatus, või tegi keerukaid paasid. ,

«Ja sind, Agnes, mu neid... Ja sind, Agnes, mu neid,» kordas grammofon väsimatult ja järelejätmatult. Astusin grammofoni juurde. Plaat tegi viimase tiiru ja peatus.

Saanud toa koristamisega kiiresti hakkama, riietusin lahti ja heitsin voodisse. Siis tuli meelde, et olin unustanud lambi põlema. Tõusin, kustutasin lambi ja heitsin uuesti asemele. Mulle näis, et jään silmapilkselt magama. Aga uni ei tulnud. Vähkresin kaua asemel. Siis ujus pimedusest esile Rita naerev nägu. Peagi asendas seda Suhhorukovi kahvatukollane, siniste silmaalustega nägu. Raudteel vilistasid vedurid, kõikus punane puusärk, milles oli Kirovi surnukeha. Mu tuba oli täis pärgi, lilli, leinalinte. Vaikusesse tardunud väljaku kohal mürisesid lennukid. Neid oli nii palju, et taevas oli lausa must...

Tahtsin suitsu teha, aga ei suutnud kuidagi kätt teki alt välja võtta. Käsi oli raske nagu tina.

VI

1934. aasta oli jõudmas lõpule.

Kinoekraanidel kihutas lehviva burkaga Vassili Ivanovitš Tšapajev. Ja igasse Moskva õue ilmus oma Tšapajev, kes võitles mõõgaga uljalt valgete vastu, tõrjus silmagi pilgutamata kuldpagunimeeste psüühilisi rünnakuid, jagas ustavale Petkale õpetussõnu ja ujus õnnelikult üle kõige laiematestki jõgedest. ..

Täiskasvanutel olid oma meelelahutused, mured ja vaidlusküsimused. Arutati debatte Rahvasteliidus Ungari-Jugoslaavia konflikti puhul, Prantsuse kaubandusministri Marchandeau visiiti Moskvasse, sündmusi Ida-Hiina raudteel ja Tuula neljalambilise raadio ETS-D-2 eeliseid Krassini-nimelise tehase kolmelambilise raadioga võrreldes.

Kuid kõige sagedasemaks kõneaineks oli vist küll leivakaartide ärakaotamine. Kuidagi raske oli uskuda, et juba esimesel jaanuaril võid mina leivapoodi ja osta leiba nii palju kui tahad: kas kilo, kaks kilo, või kui tuleb säärane kentsakas mõte, siis isegi kolm kilo ...

Riikliku kaubanduse näitusel Sisekaubanduse Rahvakomissariaadi Keskkaubamaja ruumides ja kauplustes valitses pühade-eelne elevus. Müüjad jõudsid vaevalt baasidest toodud kaupu demonstreerida. Suur nõudmine oli just alles moodi läinud naiste lehterloodusega kinnaste ja värvilisest vildist põhjaga tallenahksete mütside järele.

Juba detsembri keskel oli miilitsavalitsuses teada, et Moskva miilits on arvatud Nõukogude Liidu parimate asutuste hulka — me tulime ühele esimestest kohtadest šeflusalases töös ja teise viisaastaku esimese aasta laenu realiseerimisel. Esimesel jaanuaril, lööktööliste päeval oli ette nähtud Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu ja Rahaasjade Rahvakomissariaadi rändpunalipu pidulik üleandmine meile; see lipp oli viimasel ajal «Krestjanskaja Gazeta» trükikoja tööliste valduses.

Uudis oli meeldiv, ent ta jäi kuidagi selle kuu teiste sündmuste varju.

Miilitsa Peavalitsusest tuli korraldus tugevdada rahva-komissariaate valvavaid miilitsaüksusi, moodustada täiendavad

patrullid ja laiendada miilitsapostide võrku. Samal ajal tehti ettepanek iga nädal läbi viia eriinstrueerimine linna kõigi miilitsajaoskondade vastutavatele korrapidajatele ja

nende abidele. Aga ühel operatiivinstrueerimisel teatas Suhhorukov, et prokuratuur on avaldanud protesti viiele kohtuotsusele kriminaalasjades, mille uurimisest oli osa võtnud kriminaaljälitus. Peaaegu kõigis protestides figureeris ühesugune formuleering: «Kohus, uurimisorganid ja juurdlusorganid pole õigusvastase teo motiive kül-Taldasel määral välja selgitanud ja on seetõttu kvalifitsee-rinud kuritegu alusetult tavaliseks kriminaalkuriteoks.» Ühe niisuguse kuriteoga — jaoskonnainspektor Tšurajevi tapmisega — oli omal ajal tegelnud Russinov. Tšurajevi olid tõepoolest tapnud kulakud, kes olid pärast kulakute ekspropriieerimist põgenenud Moskvasse, ja pääsenud mingil moel läbi passifiltri, siin tööle asunud. Russinov polnud algul terroristliku akti võimalust kõrvale heitnud ja oli kontrollinud seda versiooni, kuid see langes ära. Tuli ilmsiks, et Tšurajev oli distsipliini rikkudes purjutanud oma tulevaste tapjatega, kelledest üks töötas kojamehena, teine ahjukütjana. Ja teda ei tapetud mitte sellepärast, et need kaks meest paljastamist kartsid, — inspektor polnud kahtlustanudki, et nad on kahtlase minevikuga, selle tegime me üksikasjalikult kindlaks, — vaid tavalises kakluses.

Sellest hoolimata püüdis Fufajev minuga vesteldes visalt välja selgitada, kas see oli Russinovil juhuslik viltulask-mine või mitte. Peab ütlema, et pärast seda, kui kriminaal-jälituse osakondadevahelise võistluse tüüplepingu projekt, mille koostamisest oli Fufajev aktiivselt osa võtnud, tagasi lükati, oli Fufajev üldse hakanud suhtuma minusse ja Russinovisse eelarvamusega.

«Näe, sina, Beletski, katsud igast asjast naljaga üle saada,» ütles Fufajev manitsevalt,. «aga viie kohtuotsuse tühistamine pole nali.»

«Muide, nad ei ole tühistatud, vaid nende suhtes on ainult protesti avaldatud.»

«Aga küllap tühistatakse.»

«Tšurajevi asjas ma kahtlen.»

Mõni päev pärast seda jutuajamist kutsuti meid Siseasjade Rahvakomissariaati nõupidamisele. Räägiti valvsuse tugevdamisest. Parandusliku töö laagrite ning SARK-i kinnipidamiskohtade ja asunduste peavalitsuse juhataja asetäitja jutustas, kuidas Vorkuta laagri tšekistid tegid kindlaks, et üks kurjategijate grupp, kes oli süüdi mõistetud banditismi pärast, osutus tegelikult kontrrevolutsiooniliseks

grupiks, kes tegutses poliitilistel ajenditel, ja et see pole ainuke juhtum, kus uurimine on olnud pealiskaudne

Fufajev, kes võttis sõna kohe pärast peavalitsuse juhataja asetäitjat, mainis, tõsi küll, möödaminnes, kuid ikkagi mainis, et prokuratuur oli mõnele kohtuotsusele protesti avaldanud. Tema jutu järgi tuli välja, nagu oleks Tšurajev joonud koos oma tapjatega teenistusasjade huvides, et temale tarvisminevaid paljastavaid andmeid koguda. See oli selline faktide moonutamine, et isegi Suhhorukov, kes tavaliselt rahulikuks jäi, pahaseks muutus.

Vaheajal läksin puhvetisse paberosse ostma ja nägin seal Fufajevit, kes istus laua ääres. Ka tema märkas mind ja viipas käega. Tema näos polnud kohmetuse varjugi.

«Õlut soovid?»

Ma ütlesin ära.

«Kahju. Hea õlu on. Siinset puhvetit ei saa meie omaga võrreldagi. Kas sõna võtad?»

«Ei võta. Ega ma niikuinii midagi paremini ei ütle kui sina.»

Fufajev hakkas naerma. Ta võttis minu sõnu vist komplimendina.

«Kukkus päris toredasti välja, sahmasin nagu piitsaga. Ainult näited olid nõrgavõitu, ma võtsin need käigupealt.»

«Tšurajevi asjas on protest tagasi lükatud ...»

«Või nii!» imestas Fufajev heasüdamlikult, võttes järgmisel pudelil korki pealt. Ta oli lausa muretuse kehastus. Minu sõnad ei avaldanud temale mitte mingisugust muljet. «Tähendab, prokuratuur sai ninanipsu? See on hea, see on väga hea...» lausus ta õlut rüübates. Raske oli aru saada, kas see «hea» käis protesti tagasilükkamise või õlle kohta. Minule isiklikult näis, et pigem õlle kohta.

Fufajev jõi sellise mõnumeelega, et see nakatas mindki ja ma valasin endale ka klaasitäie. Õlu oli värske ja külm.

«Joo, Beletski, joo,» ütles Fufajev lahkelt. «Ja raputa soola sisse. Nektar. Siia veel voblat kõrvale — paremat ei tea tahtagi. Ammu enam pole sellist õlut proovinud!»

Kas ta tõepoolest ei saa millestki aru või lihtsalt vigurdab? Fufajev pani mind üha rohkem imestama. Lõpuks tegi ta pudelile põhja peale, pühkis hinge tõmmates taskurätiga huuli ja ütles enesega rahul olles:

«Aga ikkagi, vaatamata näidetele tuli sõnavõtt mul hästi välja. Kogu sisemusega tunnen, et tabasin märki. Näited näideteks, asja olemus ei seisne selles. Aga ma põrutasin ilusasti. Eks ju?»

Ma vaikisin rabatuna.

«Ei, ütle objektiivselt, kas oli hea sõnavõtt?»

Ja alles nüüd ma taipasin, et õigupoolest pole siin imestada midagi. Kõik on nii, nagu peabki olema. Mis sellest, et protestid on tagasi lükatud? Fufajevil ei ole ega ole kunagi olnudki nende asjade kohta mingit oma arvamust, tõde on teda kõige vähem erutanud. Kui kohtuotsusele on avaldatud protesti, siis on see näide kriminaaljälituse töötajate lühinägelikkusest klassiteadlikkuse valdkonnas. Kui protestid on tagasi lükatud, siis on see näide liialdustest prokuratuuri töös. Peaasi, et sõnavõtt õnnestus. Selles oli Fufajevi hing. Tervenisti, jäägitult. Samasugusest vaatenurgast andis ta ilmselt hinnangu ka kõigile meile. Ehrlich võis mõnes olukorras olla tšekistliku leppimatuse näiteks, teisal aga illustreerida paindlikkuse puudumist ja hoolimatut suhtumist inimesesse. Russinov kõlbas negatiivseks näiteks, kui kõne all oli pehme iseloom ja järjekindluse puudumine, või, vastupidi, kui näide mõtisklevast ja humaansest inimesest. Aga Aleksandr Semjonovitš Beletski.. . Huvitav, missugust omadust võiks illustreerida Beletski?

«Kuule, Fufajev, kas sa ei kavatse kasutada mind oma järjekordses sõnavõtus?»

«Kuidas kasutada?» ei taibanud ta. «Noh, näitena.»

«Ei, aga mis siis?»

«Mis sa arvad, mille näiteks võiksin olla mina?»

«Nagu ei taipa.»

Ma seletasin, ja Fufajev vist solvus. Igatahes järgmisel õllepudelil ta korki ära võtma ei hakanud, vaid ainult keerutas seda oma suurte kämmalde vahel ja asetas siis jälle lauale.

«Sa oled naljatilk, Beletski,» ütles ta tundeküllaselt. Seekord ei olnud tal isa, vaid võõrasisa hääl. «Kas saad Šamrai asjaga ühele poole?»

«Veel ei saa.»

«Kahju. Silmatorkav asi!»

Šamrai asi võis saada Fufajevile muidugi leiuks.

Selleks ajaks, kui meie jutuajamine aset leidis, oli «põhjakõrbenud asja» uurimine, nagu seda kriminaaljälituses nimetati, mõnevõrra edasi nihkunud. Ehrlich läks teed mööda, mille Suhhorukov oli talle kätte näidanud. Ta oli asunud sellele teele juba enne seda, kui Suhhorukov mulle oma seisukoha avaldas.

Ajalehetoimetuses oli parteist välja heidetud ja partei liikmekandidaadiks viidud üheksa inimest. Ehrlich kuulas

39

kõik nad üle ja kontrollis hoolikalt iga sõna, mida nad olid ülekuulamisel öelnud. Kõigepealt ahenes ring nelja kahtlustatavani, seejärel kaheni, ja lõpuks jäi järele üks — Javitš-Jurtšenko.

Javitš-Jurtšenko astus bolševike parteisse juba enne revolutsiooni. Tegeles propagandatööga, võttis osa eks-proprieerimistest. Pärast ebaõnnestunud katset rünnata vanglat, kusjuures tapeti sandarmirittmeister, Javitš-Jurtšenko arreteeriti. Sunnitööl oli ta umbes aasta aega, seejärel paigutati ta vaimuhaiguse tõttu haiglasse, kust põgenes ja emigreeris välismaale. Venemaale tuli tagasi kaheksateistkümnenda aasta algul ja asus elama Siberisse.

Pärast kontrrevolutsioonilist pööret tegeles põrandaaluse tööga Barnaulis, Irkutskis ja Omskis, kus tuhande üheksasaja üheksateistkümnendal aastal heideti raske distsipliini-rikkumise pärast parteist välja. Dokumentidest tuli ilmsiks, et ta oli tookord liitunud Boriss Šumjatski (Tšervon-nõi) grupiga. Kuigi bolševike Siberi põrandaalune komitee pidas kinni kindlast joonest — hoiduda igasugustest blokkidest menševike ja esseeridega — oli Šumjatski seisukohal, et on tarvis liituda nendega Koltšaki-vastases võitluses, väites, et väikekodanlikud parteid võiksid «võtta teatud kohustusi nii võitlusprotsessis ja vana, kapitalistliku korra purustamises kui ka uue, kommunistliku korra loomisel ja kehtestamisel». Javitš-Jurtšenko läks isegi kaugemale kui Šumjatski. Kasutades ära oma isiklikke sidemeid mõnede esseeridega, püüdis ta luua «ühtset võitlus-keskust» ja võttis aktiivselt osa esseeride ja menševike põrandaalusest tegevusest, mis viis Omski relvatehase bol-ševistliku põrandaaluse rakukese sissekukkumisele.

Tuhande üheksasaja kahekümnendal aastal Javitš-Jurtšenko tunnistas oma vigu ja ta võeti parteisse tagasi, pidades silmas tema varasemaid teeneid. Seejärel ta töötas ajakirjanikuna Petrogradis ja võttis tunnistajana osa parempoolsete esseeride kohtuprotsessist; paljusid nendest esseeridest tundis ta hästi juba enne revolutsiooni. Partei puhastuse komisjoni dokumentidest ilmnes, et Javitš-Jurtšenko teistkordset väljaheitmist parteist tingis eelkõige ebasiiras käitumine 1922. aastal toimunud parempoolsete esseeride kohtuprotsessil».

Kui «põhjakõrbenud asjaga» oli tegelnud Russinov, oli tedagi huvitanud see inimene ja ta oli teda kahel korral üle kuulanud. Ajendiks olid kannatanu ja tema sekretäri tunnistused. Kui jutt kaldus komisjoni tööle, meenus Šamraile, et Javitš-Jurtšenko oli käitunud väljakutsuvalt. Ta

40

oli üldse jätnud endast tasakaalutu ja liiga emotsionaalse inimese mulje. Samasugusel arvamusel Javitš-Jurtšenkost oli ka Šamrai sekretär Gudõnski. Tema tunnistustes oli üks huvitav detail. Gudõnski kinnitas, et tulekahjule eelnenud päeval oli Javitš-Jurtšenko Šamraid taga otsinud — viimane oli nõupidamisel — ja küsinud, kus Šamrai praegu elab: kas oma korteris või suvilas. Kui Gudõnski küsis, milleks tal seda tarvis läheb, vastas Javitš-Jurtšenko selle peale, et ta tahab Šamraiga mingeid asju klaarida ja et kui ta ei jõua

teda ära oodata, siis läheb tema juurde koju. Gudõnski polnud aadressi andnud ja oli soovitanud Javitš-Jurtšenkol sisse astuda pärast novembripühi, siis on ülemusel rohkem aega.

Russinov pani need mõlemad tunnistused toimikusse ja kuulas Javitš-Jurtšenko üle. Kuid see oligi kõik...

Kuid Ehrlith, erinevalt temast, võttis need andmed, mida teatasid Šamrai ja Gudõnski, uurimise aluseks. See oli varras, millele ta lükkis ülejäänud süütõendid, ja Ehrlichit tuleb siinjuures kiita, need klappisid sinna üsna hästi.

Protokollide järgi otsustades hakkas Javitš-Jurtšenko, kes esimestel ülekuulamistel oli end ülal pidanud külmavereliselt, hiljem närveerima, kuid nähes, et pilved tema pea kohal tihenevad, esitas alibi, mis aga otsekohe kummutati. Raudteejaama koristaja Gugajeva, keda Ehrlich üle kuulas, tundis Javitš-Jurtšenko ära. Gugajeva ütles, et oli seda inimest näinud perroonil tol ööl, kui suvila põles.

Alibit kummutasid ka tunnistused, mida andis endise esseeride võitlussalga liige Djatlov, kelle SARK-i töötajad olid arreteerinud Moskvas põrandaaluse trükikoja organiseerimise pärast. Djatlov, kes tundis Javitš-Jurtšenkot emi-gratsioonipäevilt, astus pärast Kodusõda VK(b)P ridadesse ja hiljem liitus trotskistidega. Opositsioonilise tegevuse pärast heideti Djatlov kahel korral parteist välja, kuid pärast seda, kui ta oli avaldanud kahetsust, võeti ta parteisse tagasi. Viimastel aastatel elas ta Jaroslavlis, töötades ehitustrusti asjadevalitsejana. Moskvasse sõitis Djatlov ametialasesse komandeeringusse ja püüdis siin muretseda šrifti illegaalse trükikoja jaoks. Ta peatus Javitš-Jurtšenko pool, kellega oli säilitanud suhted. Djatlov tunnistas, et 25. oktoobri ööl, õigemini juba 26. oktoobril oli Javitš-Jurtšenko tulnud koju alles hommiku eel. «Hilja jalutad,» o1i öelnud talle Djatlov, kes oli parajasti üles ärganud. «Kardan, kas see jalutamine viimati halvasti ei lõpe,» vastas Javitš-Jurtšenko ja soovitas Djatlovil otsida endale

teine korter; seda too tegigi, ja viis oma asjad naiseõe poole.

Djatlovi korterist Jaroslavlis leiti kaks Javitš-Jurtšenkc kirja, mis sisaldasid kallaletunge Šamrai aadressil.

Kõik need olid mõistagi ainult kaudseteks süütõenditeks, Kuid neid kogunes üha rohkem, aga kvantiteet läheb teatavasti varem või hiljem üle kvaliteediks.

Jah, see asi oli Fufajevi meelest, nagu ta armastas ütelda, «silmatorkav» .. .

«Kas kahtlustatav on trotskist?» küsis Fufajev lootusrikkalt.

«Ei,» ühmasin ma. Fufajevi kulm läks kipra.

Kellahelin teatas, et vaheaeg on lõppenud, ja me tõusime püsti.

«Meelelahutus ei tohi segada tööd. Läki. Aga selle Tšur-kiniga ...»

«Tšurajeviga,» parandasin mina.

«Noh, Tšurajeviga... Sa peaksid ometi õigesti aru saama. Siin pole tegemist ametkondlike huvidega. Siin on poliitika.» Ta tõstis nimetissõrme üles. «Suur poliitika! Selge?»

«Selge. Aga kas sa kas või kübekestki taipasid sellest, mida ma ütlesin?» Fufajev ohkas ja tähendas laitvalt: «Ikka sa naerad, Beletski.» «Oh, mis naer see on. Pisarad . ..»

«Kentsakas inimene oled sa, Beletski, väga kentsakas!» Fufajevi hääles kõlas siiras hämmeldus. Näis, et ta ise ka ei suutnud mõista, mille näide olen mina.

VII

Mul kujunes juba traditsiooniks võtta uut aastat vastu Suhhorukovite pool. Polnud vähimatki tahtmist üksi kodus istuda, aga Viktor palus, et ma tuleksin võimalikult varem. Võimalikult varem — see on veniv mõiste. Ja alles siis, kui ma nägin Suhhorukovit koduses pluusis, põll ees ja käised üles kääritud, taipasin ma, et olin oma varajase tulekuga üle pakkunud.

«Jõudsin liiga vara?»

«Mis sa nüüd!» ütles Suhhorukov ebalevalt. «Võta riidest lahti. Esimene külaline on esimene rõõm, nagu ütleb Tsaturov.»

Kitsikusse sattudes võttis Suhhorukov alati abiks idamaa tarkused, millega Tsaturov kõiki soovijaid ehtkaukaasia lahkusega piiramatul arvul varustas.

«Rõõmu suhtes ei tea öelda, aga välja sa mind küll enam ei aja,» sõnasin ma sinelit konksu otsa riputades. «Aga põll sobib sulle, teeb kuidagi koduseks ...»

Köögist pistis pea välja Viktori naine Maria Dmitrijevna, lõbus inimene, kelle ümmargune nägu oli pliidi juures punaseks läinud.

«Aleksandr Semjonovitš? Kõike head saabuval aastal! Soovin kogu südamest õnne, tugevat tervist, pikka iga ... ühesõnaga, kõike, mida ise soovite,» vadistas ta. «Aga mina mõtlesin, kellega see Viktor seal räägib? ...»

«Ja ei kannatanud välja,» aasis Suhhorukov.

«Ja ei kannatanud välja!» Ta hakkas naerma. «Noh, mis te siis esikus olete? Minge tuppa.»

Ta võttis minu käest tordikarbi, harutas keerulise sõlme kiiresti lahti, ja heitnud pilgu tordile, ahhetas:

«Mõtelda kui ilus! Päris kahju seda ära süüa ...»

«Aga me ei hakkagi seda sööma, vaid riputame seinale,» naljatas Viktor, vaadates koos naisega värvilistest kreemidest Kremli torne, õhulaeva ja tsukaatidest lennukeid.

«Ega sul midagi selle vastu ei ole, kui ma ühe tsukaadi sisse vehin?» küsis Maria Dmitrijevna.

«Vehi, kui tahad,» lausus Suhhorukov,

«Noh, kuidas teil seal on, ma pakuksin ka oma abi?»

Mu sõnu ei võetud kuuldagi, vaid mind viidi tuppa, ku minuga pidi tegelema Suhhorukovi poeg Oktjabr — Oktjabr Viktorovitš Suhhorukov .. .

Tookord leidus üsna palju sääraseid nimesid, mis praeg näiksid kentsakatena: Medera, Odvar, Lagšmiar, Persostrat ja isegi Ojušminaid.[6] Aga üks minu hea tuttav pani oma; pojale abikaasa ja ämma jahmatuseks nimeks Pjatvtšet[7], mis tähendab viisaastak nelja aastaga. Kuid taolistest nime dest olid kõige levinumad Oktjabr ja Oktjabrina.

Vähe on ellu jäänud neid, kellele pandi nimeks Oktjabr Aastail 1918—1922 sündinud poisid võtsid esimestena vastu' vaenlase löögi 1941. aastal. Sõja algul hukkunute hulgas; oli ka jalaväe rühmakomandör Oktjabr Viktorovitš Suhhorukov. Toosama linalakk

---

[6] Nende nimede moodustamisel on võetud aluseks venekeelsed sõna-lühendid:
M e d e r a — Международный день работницы (rahvusvaheline naistöötajate päev),
O d v a r — Особая Дальневосточная Армия (Kaug-Ida Eriarmee),
L a g š m i a r — Лагерь Шмидта в Арктике (Šmidti laager Arktikas);
P e r s o s t r a t — Первый Советский стратостат (esimene Nõukogude stratostaat),
O j u š m i n a i d — Отто Юльевич Шмидт на льдине (Otto Juljevitš Šmidt jääpangal).

[7] P j a t v t š e t — пятилетка в четыре года (viisaastak nelja aastaga).

Oktjabr, kes ajalehe «Komso molskaja Pravda» ankeediküsimusele, kes on sinu ideaa üks, vastas: «Poliitika valdkonnas — Vorošilov ja Budjon-nõi, spordi alal — Ljulko, Denissov ja vennad Znamens-kid,» aga kooli abiturientide lõpuõhtul luges häirekellana helisevaid värsse:

«Roomas, Pariisis, Berliinis ja Varssavis
kuula meid, vaenlane, hoolega sa:
tääk on meil terav ja padrunid salves,
keha ja vaimu ei väärata saa!»

Kuid see oli hiljem... Kolmekümne viienda aasta kün nisel oli Oktjabr alles poisike, kellele tehti ülesandeks külalisele, isa vanale sõbrale, seltsiks olla — austav, kuid igav kohustus. Seetõttu võis mu vestluskaaslase näolt välja lugeda nii uhkust kui ka tuska.

Jutt ei võtnud meil vedu. On ju päris kunst noorukiga juttu ajades õige toon leida, mina aga seda ei osanud ja kartsin kõige rohkem võltsi tooni, mis üsna sageli esineb taolistes vestlustes, kus täiskasvanu püüab end kohandada, laskuda oma vestluskaaslase tasemele. Oktjabr tajus minu

aheldatust, ja see komplitseeris veelgi minu niigi keerukat olukorda.

Ta sarnanes väga oma isaga: samasugused kõrged põsenukid, pilusilmad, suur suu ja tahtejõuline lõug.

Samasugune oli olnud Viktor neljateistkümnenda aasta sõja eel, kui teda peeti minu patrooniks ja kui ta oli gümnaasiumis üks populaarsemaid kujusid. Ta oli üks neist vähestest töölislastest, kellel õnnestus pääseda sellesse üsnagi privilegeeritud kooli, kus ta püüdis olla kõiges esi-mene — olgu see siis ladina keel või kaklus reaalkooli poistega. Kehaehituselt ei olnud ta just kõige tugevam. Temast olid tugevamad nii rohmakas vägilane Vaska Muhhin kui ka iludus Juhhanov, kes armastas oma treenitud lihastega edvistada. Kuid Viktor ei erinenud nendest mitte ainult osavuse, vaid ka visaduse poolest. Ja kui ta kord juba läks võitlusse, siis oli ta seal lõpuni, ei pagenud kunagi lahinguväljalt. Muhhin võis araks lüüa. Juhhanov, kes pidas hoolega silmas oma välimust, võis kakluse unustada ja minna endale kompressi tegema. Viktor polnud niisugune. Seepärast kutsusidki poisid teda «pööraseks».

Ma kiikasin Oktjabri pahklike sõrmede poole ja küsisin delikaatselt:

«Tegeled poksiga?»

«Ei, pole aega.»

«Aga ... kakled?»

Ta vaatas mulle imestunult otsa.

«Mis te nüüd, onu Saša. Kaklemine on ju igand.»

Ma tundsin, et punastan. Mis pagana kaklustest võib juttu olla, kui ma teadsin, et Oktjabr on Ljapidevski-nime-lise pioneerisalga rühmajuht, kooli rühmavanemate kogu liige ja tsiviilkaitse eesrindlane, keda autasustati eriti heade tulemuste eest gaasitorbikuga.

Oli tarvis olukorrast kuidagi välja tulla ning päästa oma hea nimi. Seepärast ma hakkasin rääkima jäämurdja «Litke» kaheksakümmend kolm päeva kestnud polaarret-kest, mille jooksul ta sõitis Kaug-Idast läände läbi polaar-merede. Oktjabri silmad lõid

särama, ma olin ilmselt tabanud märki. Tuli välja, et ta teadis selle legendaarse retke kõiki üksikasju, veelgi enam, tema initsiatiivil asus nende pioneerisalk kirjavahetusse ekspeditsiooni ülema Dup-litskiga.

Oktjabr kirjeldas hiiglaslikke jääpanku, virmaliste ja jääkarude ilu nii värvikalt, et võis jääda mulje, nagu olnuks tema see, kes Teise Leena ekspeditsiooni laevad jäävangist vabastas.

45

Nüüd ma tundsin end juba vabamana, ja kui olime «Litkest» üsna palju rääkinud, viisin jutu jäälõhkuja «Krassinile», millest ajalehed tookord palju kirjutasid. Olin ju meie komnoortelt kuulnud, et ÜLKNÜ Keskkomitee valmistab Keskkomitee sekretäri Kossarevi ettepanekul ette otsust, mille kohaselt tuleb jäälõhkuja meeskond komplekteerida ainuüksi komnoortest ja et varsti alustab Leningradis tööd vastav vastuvõtukomisjon.

Me rääkisime Oktjabriga sellest, kuidas «Krassin» päästis 1928. aastal Nobile ekspeditsiooni, kes oli teinud õh laeval «Italia» polaaruurimisreisi, ning jäälõhkuja ümbermaailma-reisist. Oktjabr sattus niivõrd hoogu, et laota laual laiali kaardi, millel oli punase ja kollase pliiatsig märgitud kõik «Krassini» retkede marsruudid viimase kuu aasta jooksul. Aga kui ma küsisin, kas tal ei ole plaanis hakata pärast kooli lõpetamist polaaruurijaks, raputas Oktjabr pead. See pani mind imestama.

«Äga mina arvasin, et sind tõmbab polaaruurija töö.»

«Muidugi on see huvitav ...» vastas ta.

«Aga milles siis on asi?»

Oktjabr kibrutas laupa, vaevumärgatavatest horisontaalsetest kortsudest tungis teravalt läbi põikkorts, mis moodustas ninaga peaaegu sirgjoone, ja tema nägu omandas pingsa ilme. Selline nägu oli teinekord Suhhorukovil, kui ta püüdis leida sobivat sõna, et teistele veenvalt edasi anda mõtet, mis talle endale oli täiesti selge.

«Polaaruurijad kaadrist erilist puudust ei tunne,» ütles Oktjabr lõpuks kaalutlevalt, säärase tooniga, nagu ta arvatavasti rääkis rühmavanemate kogu koosolekutel. «Meie komsomolirühmas arvatakse, et peatähelepanu tuleb osutada Punaarmee tugevdamisele... Noh, ja ka SARK-i organitele, praegust olukorda arvesse võttes,» lisas ta pärast lühikest pausi. «Üleeile oli meil kohtumine tšekistidega ...»

Oktjabr ajas mind jälle ummikusse. Kui ma seitsmeteistkümnenda aasta lõpul andsin avalduse tööleasumiseks Moskva kriminaaljälituses, ei vaevanud ma põrmugi oma pead säärase küsimusega, kus vajatakse rohkem töökäsi, kas Kohtuasjade Rahvakomissariaadis, Sotsiaalhoolduse Rahvakomissariaadis või sovdepi[8] administratiivosakonnas Lihtsalt nõnda kujunesid asjaolud, milles üsna tähtsat osa

46

etendas praegu minu ees istuva heledapäise noormehe isa. Aga mina olin ju tollal Oktjabrist oma kaks aastat vanem, pole midagi öelda, aeg on ikkagi üks imetlusväärne asi!

Tuppa astus Maria Dmitrijevna. Nüüd polnud ta enam koduses riietuses, vaid tal oli seljas tume pidulik kleit. Sellel ilutsesid moodsad heledad mustrilised nööbid, mida Moskva galanteriivabrik oli aasta lõpul viimaks tootma hakanud.

Oktjabr hakkas kiiruga kaarti kokku panema. Ma sain aru sellest tõtlikkusest: meeste jutt sellepärast meeste jutt 'ongi, et seal pole kohta naisel. Mindki panid omal ajal kõige

[8] S o v d e p — lühend venekeelsest Совет рабочих, солдатских и крестьянских депутатов (tööliste, soldatite ja talupoegade saadikute nõukogu).

rohkem kohmetust tundma kaks inimest, kes olid mulle kõige lähedasemad — ema ja õde. Tõsi küll, see oli ammu, kuid ikkagi mitte nii ammu, et ma oleksin jõudnud seda unustada.

«Kas agiteerib, et hakkaksid polaaruurijaks?» Maria Dmitrijevna naeratas.

«Jah, mind ta küll agiteerib, aga, näe, ise ei taha selleks hakata,» vastasin ma.

«Või nii? See on midagi uut... Oled sa siis ümber mõelnud?» küsis Maria Dmitrijevna.

Oktjabr ei vastanud: ta oli tõsine inimene ega tahtnud rääkida tähtsatest asjadest naljatleval toonil, mis nii väga tema emale meeldis. Pealegi oli ta oma kohustused külalise vastu ammendavalt täitnud ja tal oli õigus tegelda oma isiklike asjadega.

Ta peitis kaardi suhvlisse ja silus peopesaga oma siledaid juukseid.

«Ema, ega sul ei ole midagi selle vastu, kui ma lähen tunnikeseks Sevka poole?»

«Kui tunnikeseks, siis ei ole,» ütles Maria Dmitrijevna tehtud tõsidusega ja suudles poega põsele.

Oktjabr punastas ja pomises midagi kohmetult, Maria Dmitrijevna aga vaatas uhkusega mulle otsa: näed, kus on poeg?

Maria Dmitrijevna näoilmest lugesin ma välja, et mul tuleb nüüd polaarmerede tormitsevad lained asendada niisama kõikuva mateeriaga — uue põlvkonna, tema tegelike Ja näilike iseärasuste, eeliste ja puuduste probleemiga, mis °n nende inimeste lemmikteema, kellel on juba rohkem kui kolmkümmend aastat turjal...

Ja tõepoolest, oodanud, kuni Oktjabr sulgeb enda järel ukse — aga seda oodata ei tulnud muidugi kuigi kaua —, lausus Maria Dmitrijevna usalduslikult:

«Isevärki põlvkond, eks ju?»

Sõna «isevärki» tähendas kõike, mida taolistel juhtu del mõistavad selle all isad ja emad: tark, puhas, hea, aga ...

Maria Dmitrijevna alustas kohe sellest «agast».

«Neil oli hiljuti koolis diskussioon,» ütles ta, «küsimuses, kas intiimsõprus on vajalik. Oktjabr oli ainult kollektiivse sõpruse poolt. Tema arvates on ainult see suuteline vigu vältima ...»

Kuid me pidime oma jutuajamise uuest põlvkonnast katkestama, sest saabus Freiman oma naise Sonjaga, ja seejärel tuli tuppa Valentin Kutsõi, kes oli jõudnud viimase kahe kuu jooksul käia Magnitkas, Kuzbassis ja veel kusa gil. Valentin tõi endaga kaasa Eriotstarbeliste Põhja Laagrite Valitsuse töötaja Arski, pika, kuivetunud, Šaljapini bassiga mehe, kes oli praegu Moskvas komandeeringus. Ajanud Arski puhvetikapi ja grammofonilaua vahele, alustas Valentin kohe, aega raiskamata, vaidlust: kas geniaalne muusikant on «looduslik fenomen» või saab õige muusikalise kasvatusega teha säärase «ime» igast nõukogude lapsest. Kõige järgi otsustades oli see Arskile täiesti ükskõik.

«Jäta! Jäta!» karjus Valentin. «Sa oled vanameelne, Arski! Teeme ühe eksperimendi: anna mulle oma poeg kaheks aastaks, ja ma annan ta sulle tagasi geeniusena. Tahad?»

Arski ei tahtnud ...

Mõne ebaõnnestunud katse järel läks Arskil lõpuks korda blokaad läbi murda ja ta läks kööki, et aidata valmistada rooga kuulsast solovetsi heeringast, mida ta kaasa oli toonud.

Jõudmata kulutada kogu oma poleemikaõhinat, otsis Valentin silmadega endale uut ohvrit, ja et. kedagi paremat ei leidunud, võttis istet leebelt naeratava Freimani kõrval.

Suurte kogemustega Iljuša oli tark nagu saatan. Kuid tema naine tundis Valentini vaid kuulu järgi. Ja täpselt minuti pärast ma juba kuulsin Valentini erutatud häält, kes tõestas,

et moe ees kummardamine on alati olnud ühis-kondlik-poliitilise formatsiooni lagunemise tundemärgiks, Vana-Rooma riiki ei hukutanud mitte barbarid, vaid eelkõige mood. Sonja, kelle kleidil olid täpselt samasugused nööbid nagu Maria Dmitrijevnal, tegi abituid katseid end õigustada, kuid Valentin oli halastamatu.

Siis saabus miilitsavalitsuse poliitosakonna uus ülem Dolmatov, kes oli Moskvasse üle toodud Habarovskist,

48

kuhu jäi veel tema perekond, seni kui ta korteri saab. Tema järel tuli Moskva kriminaaljälituse patriarh Fjodor Aleksejevitš Saveljev, minu esimene õpetaja, kes oli üles kasvatanud mitu põlvkonda operatiivtöötajaid. Seejärel aga tuli külalisi Suhhorukovi väljenduse järgi lausa karjana: 3-nda osakonna ülem Ulman,koos abikaasaga, Fufa-jev, Tsaturov ... Tuba täitus jutuvadast, naerust ja tubaka-suitsupilvedest.

Suhhorukov, kes püüdis dirigeerida seda ebakõlalist orkestrit, keeras grammofonil vedru üles ja pani peale plaadi, mille oli kinkinud keegi külalistest.

«Meil laulud aitavad elada, võita, sest laul kui seltsimees kutsub ja viib. Ja neid, kes lauluga sammuvad kõikjal, ei ole kohutand lahingud ja piin ...» laulis noor, alles vähetuntud Leonid Utjossov.

Ma pole kunagi musikaalsusega silma paistnud ja kõigi tuntud laulude laulmisel ajan punastamata hirmus vale joru. Aga kui ma kuulen seda pooleldi unustatud meloodiat kinofilmist «Lõbusad semud», meenub mulle alati too vana-aastaõhtu.

See laul kätkes endas Magnitka kommunistlike noorte kõikevõitvat, lõbusat entusiasmi, tulekarva malmijõge, laia nagu Volga (malmi tootmine ulatus saja miljoni tonnini!), kummalisi purironge, Moskva Nõukogu saadikut, valge-hambalist neegrit Robert Robertsoni, kes asus Ameerikast maailma esimesse Nõukogude riiki elama, ja Moskva tütarlast Rajat, kes vastuseks palvele joonistada, kus ta tahtnuks elada, kui saanuks reisida, joonistas vangla ja ahelais Thälmanni ning kõrvale enda, punane lipuke käes ja pioneerikaeiarätt kaelas... see laul tuletab meelde tšeljus-kinlasi ja Kara merel sündinud tütarlast Kärinat, suusaretki Moskva—Leningrad ja seda, et Eriotstarbeliste All-veetööde Ekspeditsiooni Kaug-Ida grupp otsustas hakata Tatari väinas üles tõstma fregatt «Palladat», mis oli põhja läinud peaaegu sada aastat tagasi.

Laulus oli kõike, välja arvatud väike tinatükk — revolvrikuul nagaanist, millest tulistati Kirovit...

Suletud ringi mööda jooksid kellade väsimatud sekundi-osutid, pöörlesid halastamatus rütmis hammasrattad. Nad lugesid kangelastegude, rõõmu ja mure aega. Sekundid muutusid minutiteks, 1934. aasta viimasteks minutiteks; see aasta lahkus alatiseks reaalsest, tajutavast tegelikkusest sinna, mida on hakatud nimetama ajalooks.

«Ja linnad laulavad meiega laulu ja laulu laulavad tehased ja maa ...»

48

Tuppa tuli Oktjabr ja läks kohe Freimani juurde, kelle ta oli välja valinud teiste isa tuttavate hulgast. Oktjabr oli ära olnud täpselt tund aega. See punktipealsus oli samuti Viktori iseloomulik joon.

«Tervitan rühmavanemate kogu liiget!» ütles Freiman. «Mul on sulle üks tõsine jutt.»

Kuid «tõsine jutt» jäi ära: Maria Dmitrijevna kutsus kõiki kõrvaltuppa. Seal oli kaetud laud, mis lausa ägas suupistetaldrikute all. Fufajev, kellele söömine väga meeldis, pilgutas mulle silma.

«Palun, seltsimehed!» lausus Suhhorukov asjaliku tooniga, millega ta tavaliselt rääkis operatiivnõupidamistel.

Lauda istuti kaua ja kärarikkalt. Joodi vana aasta auks. Siis lülitas keegi sisse raadio. Šmidt pöördus parajasti polaaruurijate poole.

Pärast Põhja-meretee Peavalitsuse ülema kõnet algas uusaastakontsert.

Tunni- ja minutiosutid olid juba kaheteistkümne lähedal. Oma liikumist aeglustanud aeg sööstis kiiresti edasi, et kaotatut tasa teha. Suhhorukov heitis pilgu kellale ja tõusis püsti.

«Meie maa ja meie endi terviseks! Edusammude terviseks!»

Kõik tõusid püsti, püüdes ääreni valatud klaasidest viina mitte maha loksutada, ja sirutasid käed välja, et kokku lüüa.

VIII

Suhhorukovite juurest lahkusin ma kella kolme paiku, kui oldi veel lõbusad, aga lõbusus hakkas juba haihtuma. Koos minuga tuli välja «veidi tuulduma» Dolmatov. Sinelit ta selga ei pannud — ta oli pluusiväel; see oli pingul tema laial rinnakorvil ja võimsatel Õlgadel.

«Külmetate end ära.»

«Olen ju Habarovskist.» Ta naeratas. «Meie pakast ei saa teie omaga võrreldagi... Ega ei ole seal käinud?»

«Pole ette tulnud.»

«Sõida. Jahimees? Kalamees?»

«Ei ole, moskvalane... »

Dolmatov pahvatas valjusti naerma.

«Laimad moskvalasi. Minagi olen siin juba oma tosina jahimehega tuttavaks saanud. Astu pärast pühi minu juurde sisse. Räägime tööasjadest, aga võib-olla teen ma sinust veel jahimehegi... » Ta sirutas mulle käe. «Juua sa ju oskad nagu üks õige jahimees kunagi... » Ja juba trepikotta astudes soovitas: «Sa võta ikkagi voorimees. Jõuad koju korralikuma väljanägemisega.»

Millal ta jõudis kõike märgata?

Ma joon üldiselt harva ja vähe. Kuid sel ööl tahtsin ma saada õndsalik-kerget tunnet, ja ma jõin palju, igal juhul märksa rohkem kui tavaliselt.

Minu kõrval istuv Freiman, kes sõnadetagi mõistis mind, jälgis hoolega, et mu klaas tühi ei oleks. Seejuures oli tal säärane näoilme nagu kirurgil, kes teeb ebameeldivat, kuid vajalikku operatsiooni. Ilja ise ei joonud: tal olid maohaavad, ja haigus oli ägenenud.

Kuid viin ei hakanud mulle pähe. Tõsi küll, lauast tõustes näis mulle, et olen oma eesmärgi saavutanud. Tundsin kogu kehas harjumatut kergust ja pea käis meeldivalt ringi. Ent seda tunnet polnud kauaks. Selleks ajaks, kui me Dolmatoviga välja läksime, olin ma juba kaine, kainem kui kunagi varem . .. Jah, pole midagi öelda, see uus poliit-osakonna ülem on ikka tähelepanelik mees!

Seisin natuke aega trepikoja ukse juures, kuulates

trepist ülesmineva Dolmätovi selgesti kostvaid samme, panin suitsu ette ja hakkasin kiirustamata kodu poole astuma.

Ilm oli tuulevaikne. Bulvaritel kihutasid viimaste voorimeeste saanid huilgamise ja kuljustehelina saatel. Majadest kostis muusikat, mida summutasid topeltaknad. Pakane polnud käre, kuid mu käed millegipärast külmetasid ja ma pistsin nad sinelitaskutesse.

Mjasnitski värava juures vihtus üks tüdruk, poolkasuka hõlmad lahti, uljalt vene tantsu, tema ümber sõõris seisis käsi kokku taguv rahvahulk. Aeg-ajalt tüdruk hüüatas kiledalt ja kohendas mütsi alt väljatikkuvaid niiskeid juukseid.

«Lase käia, vihu!» karjus kaupluse trepiastmel istet võtnud lõõtsmoonikumängija, sõrmitsedes nagu muuseas päevi näinud kolmerealist lõõtspilli.

Seda stseeni jälgiv postimilitsionäär naeratas. Näis, nagu oleksid tema kulmud plaksude taktis tõmmelnud.

«Tantsib, seltsimees ülemus,» ütles ta mulle tolle ebamäärase intonatsiooniga, mida võis olenevalt minu seisukohast toimuva kohta võtta nii kaastundena kui ka hukkamõistuna. Kuid minul oma seisukohta ei olnud. Militsionäär taipas seda ja jätkas nüüd juba avalikult vaimustust tundes:

«Samune, vaatan ... Tund aega tantsib ilma puhkamata! Kohe näha, et külast... Linnas juba selliseid ei leidul Kaine ise tantsima ei lähe, aga purjus inimest jalad ei kanna. Külast, ma võin pea anda, külast!»

Põiktänavas oli valgustatud aknaid vähem kui bulvaril. Endise kaupmehe Pivovarovi maja esise aiakese juures seisis valvurist kojamees, sügades end jupatsi vatijope all; tema kõrval lebas plekiga ülelöödud puulabidas. Kass jooksis üle tee ja lipsas paraaduksest sisse. Kojamees vaatas talle halvakspanevalt järele, vandus ja hakkas lund rookima.

Hämaras trepikojas komistasin põrandal lamava purjus inimese otsa. See hakkas torisema ja tõusis trepikäsipuust kinni hoides üles.

«Tähendab, sai võetud... » lalises ta pihtival toonil. «Aga miks sai võetud? Aga sellepärast, et uus aasta.., Said sotti? Ja jällegi omal.. . Õigus?»

Tal oli säärane õnnis nägu, nagu puuduks tal elus ainult üks pits viina. Kõik probleemid, vähemalt tänaseks ööks, olid tal lahendatud.

Meie korteris valitses vaikus: Filimonovid olid sõitnud

uut aastat vastu võtma linnast välja, aga Raznosmehhov magas.

Raznosmehhovi naine Svetlana Nikolajevna pesi köögis nõusid pärast külaliste lahkumist. Ka Serjoža oli veel üleval. Ta istus nurgalaua taga, ja, võideldes unega, tegi ümber biplaani, mida ma ennest näinud olin.

«Kas pole aeg magama minna?» küsisin ma kööki astudes ja püüdes anda oma häälele uusaastalikku kõla.

Serjoža puksis peaga õhku.

«Aga ma võin homme kas või terve päeva magada... »

«Koolivaheaeg,» selgitas Svetlana Nikolajevna, lastes kuuma vee kastrulisse järjekordse taldriku. «Kas võtsite hästi uut aastat vastu?»

«Hästi. Aga teie?»

«Nagu näete... »

Serjoža vaatas mind kinnivajuvate silmadega, ja keerutades sõrmede vahel liimipudelit, ütles:

«Läks päris meelest ära... Teid ootab ju Rita Georgi-jevna... »

Oli kuulda taldrikute kõlinat, mida Raznosmehhova pärast pesemist üksteise peale asetas. Taldrikutevim aina kasvas. Kui see ulatus virna kõrval seisva priimuse kõrgusele, võttis Svetlana Nikolajevna ülemise taldriku ja hakkas seda käterätiga kuivatama.

Ma tõusin ja läksin pimedasse koridori. Minu toa ust tähistasid kaks heledat valgustriipu, mis tungisid läbi pilude, alumine oli ebaühtlane, laialivalguv, aga vertikaalne — sirge ja selgepiiriline, justkui oleks see joonlauaga tõmmatud...

Ma võtsin kinni ukse käepidemest, vajutasin selle alla, ja viivitanud hetke, tõmbasin enda poole. Ukse kääksumist ma ei kuulnud, esimene asi, mida ma toas nägin, olid laua äärele ritta saetud suitsuotsad.

Rita istus voodil, tõmmanud jalad enda alla. Tema põlvedel lebas avatud raamat. Rita vaatas mulle otsa rahuliku heasoovlikkusega. Siis ta tõusis, tõmbas sirgu kortsuläinud seeliku ja ütles:

«Aga mina mõtlesin, et sa tuled varem.»

«Oled sa ammu ... siin?»

«Tunni ringis... Ma helistasin sulle mitu korda, aga sa ju tead, kui raske on sind kätte saada. Kord oled sa sündmuspaigal, kord nõupidamisel, kord teab kus... Sa olid Suhhorukovite pool?»

«Nagu ikka.»

«Kas neil on kõik korras?»

«Jah.»

Raamat libises voodilt põrandale. See oli õigel ajal. Ma kummardusin, tõstsin selle üles, lehitsesin veidi ja asetasin lauale.

««Verega pestud Venemaa»,» ütles Rita. «Oled lugenud?»

«Ei ole.»

Ta võttis istet ja pani suitsu ette. Tema nägu tõmbles, sellele tekkis haiglane grimass. Me mõlemad saime aru. et sissejuhatus on pikale veninud. Kuid mille sissejuhatus?! Seda ma ei teadnud, ainult tema teadis seda. Mä võisin ainult aimata. Ja veel võisin ma loota, nagu olin lootnui kõik need päevad . ..

Miks teevad inimesed, kes peavad end haritlaseks, enda ja nende elu, kes neile lähedased on, nii keeruliseks? Kel lele ja milleks on tarvis seda imelikku oskust?

Rita suitsetas, kiskudes suitsu sisse tihti ja tõtlikult, otse kui kartes, et ma paberossi ära võtan. Ta oli praegu väik ja kaitsetu, jäetud enda hoolde. Ja ma otsustasin...

«Kuule, Ri,» alustasin ma ja takerdusin: tema silmades vilksatas kohkumus. Mul poleks tarvis olnud öelda temale «Ri» ja üldse polnuks tarvis midagi öelda. Tema pid ütlema esimese sõna. Ja seda ta tegigi:

«Ma tulin sinu juurde asja pärast, Saša.»

Lõpuks oli i-le punkt peale pandud. Kahemõtteline olukord võttis tänu sellele ainsale, veidi hilinenud lausele selge ja lõpliku kuju: see on täiesti tavaline kokkusaamine, seltsimees astus lihtsalt seltsimehe poole sisse jutt ajama või tuli nõu küsima. Kõik on vähemalt selge, pole mingeid mainimatajätmisi, pole mingeid lootusi.

«Kas teed jood?» küsisin ma ükskõikselt ja ainult selleks, et näidata, et olen pakutud skeemi tingimusteta vastu võtnud.

Rita ohkas kergendatult: kõige raskem oli seljataga. «Tänan, Saša. Joome hiljem, ma keedan ise ... Kas sul kanget teed on?»

See tuli tal väga siiralt välja.

«Vist on.»

«See on tore.»

Higist märg pluusikrae pigistas kaela nagu tünnivits. M tegin kaks nööpi lahti ja ütlesin: «Ma kuulan sind.»

Rita pani lõpuni tõmmatud paberossi laua äärele, võttis istet minu vastas ja naksutas oma pikki sõrmi.

54

«Ma tahtsin rääkida sinuga Javitš-Jurtšenko pärast... »

Juba selgeid piirjooni omandanud skeem võttis täiesti ootamatult uue kuju, mis oli minule veelgi ebameeldivam. Rita tajus seda.

«Ma saan väga hästi aru, et mul pole õigust segada end sinu tööasjadesse. Ja sa poleks hakanudki minuga nendest rääkima,» ütles ta kiiresti. «Aga siin on teine ... »

«Kas tema palus sind seda teha?»

«Ei, ta isegi ei tea, et ma ... » Ta takerdus.

«Et me abielus olime?»

«Jah.»

«On see tõsi?»

Ta kehitas õlgu, ja ma tundsin, et olen viimane loru. Olgu kuidas muuga on, aga Rita tõearmastus oli väljaspool kahtlust: valetada ta ei osanud. Selles veendusin ma omaenda kogemuste põhjal. Kui ta osanuks valetada, oleksime elanud praegu koos.

Javitš-Jurtšenko ... Poleks võinud ealeski arvata, et hakkan rääkima temast Ritaga ja et tema saatus puutub mingil määral kokku minu saatusega. See kõik näis olevat rumal, absurdne asi, mis komplitseeris veelgi meie niigi keerukat elu.

«Kõigepealt, mida sa tead sellest loost?» küsisin ma.

«Kuidas sulle öelda?» Rita kõhkles. «Midagi kindlat ma muidugi ei tea ega võigi teada. Kuid viimasel ajal meie toimetuses ainult sellest räägitaksegi.»

«Mis tähendab «sellest»?»

«Noh, et Javitšit süüdistatakse mingis süütamisasjas, et teda ühtelugu kutsutakse kriminaaljälitusse, kuulatakse üle, aetakse ta küsitlustega ummikusse, püütakse kokku sepitseda süüdistust... »

Väljend «kokku sepitseda» lõikas mulle ebameeldivalt kõrva.

«Kas sina siis, arvad, et me süüdistusi kokku sepitseme?»

«Vabanda, ma väljendasin jend halvasti... Ma tahtsin ainult ütelda, et Javitši suhtes te eksite. Siin on tegemist nüngi veaga. Ta ei ole süüdi.»

«Kuidas sa võid selle üle otsustada, kui sa pole süüasjaga kursis?»

«Ma ei ole küll kursis süüasjaga, kuid see-eest tunnen Javitšit. Ma ei usu iialgi, et Jevgeni Leonidovitš võis toime panna kuriteo. Tema psüühikas võib muidugi märgata tasakaalutuse tunnuseid, kuid moraalist on tal väga kindlad tõekspidamised.»

55

«Ei usu», «ei võinud» ...

Nii nagu kõik inimesed, kellel ei tule iga päev kokku puutuda inimeste alatusega, nii ei kahelnud ka Rita sääraste argumentide õigsuses. See kujutas endast väga tuttavat naiivsete süllogismide ahelat: «Ma pean teda ausaks. Ausad ei või olla kurjategijad. Järelikult tema ei pannul toime kuritegu...» Seejuures ollakse arvamusel, et vigu võib ette tulla juurdlusorganeil, uurijal, kohtul, aga ainult mitte sellel, kes ei võinud uskuda ilmset

tõde. Kui sageli olin ma kuulnud selletaolisi arutlusi, ja kui sageli ei pidanud nad paika! Ja ikkagi... ja ikkagi ei saanud ma neid kindlakäeliselt kõrvale heita.

«Sa tunned teda ammu?»

«Kolmteist aastat,» lausus Rita niisugusel toonil, nagu oleks see kõige kaalukam argument Javitš-Jurtšenko süütuse tõendamiseks. «Tema oli see, kes pühendas mind nagu kord ja kohus ajakirjanikutöö saladustesse. Ma olen vist juba temast rääkinud ... »

Jah, kunagi rääkis ta Javitš-Jurtšenkost. Praegu tuli mu see meelde. Nad tutvusid kahekümnendail aastail Petrogradis. Rita töötas tookord ajakirja «Internatsional Molodjoži» tõlkijate büroos, aga öösiti kirjutas värsse, retsensioone ja korrespondentsi, mille toimetus temale teatud aja tagant tagastas.

Siis ta tutvuski Javitš-Jurtšenkoga, kes töötas «Petrogradskaja Pravda» toimetuses ja keda peeti ajakirjanik hulgas üheks helgemaks peaks. See ajaleht oli esimene kes avaldas ühe Rita retsensioonidest.

«Ma ei saa aru, millestki ei saa aru!» ütles Rita. «Javitš on väga aus inimene. See pole mitte ainult minu, vaid kõikide arvamus, kes teda hästi tunnevad. Väga võimalik, et uurijal tekkis kahtlus tema mineviku tõttu? Siis see on absurdsus. Ta on juba ammu oma süü lunastanud. Ta astus ju välja esseeride vastu, katkestas nendega ofitsiaalsed sidemed...»

Rita rääkis palju ja kiiresti. Mulle näis, et ta ei püüa mitte niivõrd mind veenda, kuivõrd kardab pausi, mille ma võiksin täita lühikese «ei»-ga. Rita ei toonud kaalukaid argumente ega veenvaid tõendeid. Kuid see, mida ta rääkis, ei kadunud jäljetult. Sõnad kuhjusid üksteise otsa moodustades nähtamatu, kuid tajutava barjääri, mi; lahutas mind sinisest kaustast, milles olid materjalid kahtlustatava kohta. Rita ei rääkinud mitte sellest Javitš-Jurtšenkost, kes oli Fufajevile valvsuse puudumise näiteks Ehrlichile aga soodsaks võimaluseks näidata kogu hiilguses

oma operatiivset talenti, vaid Javitš-Jurtšenkost kui inimesest.

Lõpuks saabus paus, mida Rita nii väga kartis. Ma tundsin endal tema pinevat ja äraootavat pilku.

«Ma võin lubada sulle ainult ühte,» ütlesin. «Kõiki materjale kontrollitakse hoolikalt.»

«Sina kontrollid?»

«Jah.»

«Rohkem polegi tarvis. Ma tänan sind.»

«Mille eest? See on minu kohus. Ma oleksin seda niigi teinud, ilma sinu vahelesegamiseta.» Rita tõusis, pani paberossid ridiküli. «Aga nüüd ... »

«Aga nüüd hakkame teed jooma,» laususin ma.

«On see kohustuslik?» Rita naeratas ebalevalt.

«Muidugi.»

Ma tahtsin tõesti teed juua. Tulist ja kanget.

IX

Kahekümnendate aastate algul, kui me Freimaniga juhtisime avastamata mõrvade uurimise gruppi, teenis minu alluvuses kolmanda järgu agendina keegi Kemberovs endine ratsaväelane. Sõjaväeteenistuses hästi väljadrillitud mehena ta sõnaohtruse poolest just ei hiilanud. «Lubage ette kanda», «Jah», «Ei», «Saab täidetud» — oli peaaegu kõik,

mida ma talt kuulsin. Kuid ükskord, me kaks ööpäeva Nižnaja Maslovkas peidikus istusime, sattus Kemberovski jutuhoogu. Tookord ta väljendas mõtet, mis näis mulle naljakana ja seepärast vist meelde jäigi. Ta jutustas mingisugusest ratsaväerünnakust, lõplikult kurnatud inimestest ja oma eskadronikaaslasest Jeremejevist, kelle all varisesid teineteise järel kokku kaks hobust, kusjuures teist peeti meie rühma parimaks. «Oi, missuguse vägeva kabardiini ta hukutas!» kurvastas Kemberovski. «Muudkui nahutas teist kantsikuga.» — «Ega sinagi vist enda oma hellitustega taga sundinud,» laus üks meie töötajaist. «Muidugi!» nõustus Kemberovs' «Hellitustega mitte. Aga ainult et minu hobune ei varisenud kokku. Mispärast? Sellepärast, et lähenemine oli teistsugune. Tema peksis oma hobust kurjusest, mina aga austusest. Said aru? Siit ka tulemused: tema hobune liigub vaevalt edasi, minu oma laseb galoppi. Hobune on nagu inimene,» lõpetas Kemberovski moraalitsevalt, «ühest müksust laseb pea longu, teisest aga kogub endasse tigedust ja trotsi, tunneb endas uut jõudu ... »

Võrdlemine isegi kõige puhtamat tõugu hobusega olnud mulle meeltmööda, pealegi ei pidanud ma Kemberovskit peeneks psühholoogiks, kuid tema arutlustes siiski oma tõetera... Ja meenutades Rita ootamatut külaskäiku, mõtlesin ma, et jutuajamine temaga oli mulle selleks «soodsalt mõjuvaks müksuks», mis annab uut jõudu ja hädavajalikku kurja trotsi.

Juba uue aasta esimestel päevadel viis meie osakond edukalt läbi kaks operatsiooni. Ühte neist — Halli grupi likvideerimist, kellelt võeti relvad ühegi püssipauguta märgiti ära miilitsavalitsuse käskkirjas kui «näidet loovast

lähenemisest püstitatud ülesannetele, kui eredat näidet leidlikkusest, mehisusest» jne. Kõiki, kes sellest operatsioonist osa võtsid, autasustati — keda rahalise preemiaga, keda nimelise kellaga. Aga järgmisel päeval ilmus minu kabinetti häbelik noormees, noorsooajalehe mittekoosseisuline korrespondent, kes püüdis aina välja uurida, millest ma mõtlesin, kui Halli nagaanitoru minu poole suunas. Ausalt öelda, tol hetkel ei mõelnud ma millestki. Kuid noormehel olid nii vaimustatud silmad, et ma arvasin, mul poie õigust millegagi tema fantaasiat piirata. . Kui korrespondent oli lahkunud (meie vestlus kestis üle tunni: kolmkümmend minutit — vaimustuseavaldus, kakskümmend minutit — tänamine vastutulelikkuse eest ja kümme minutit — minu jutustus operatsioonist endast), kutsusin ma Ehrlichi enda juurde ja «tegelesin vahetult», nagu armastas'öelda Fufajev, Šamrai asjaga. Oma edusamme ta üle ei hinnanud. Tutvunud materjalidega, mis ta mulle esitas, sain ma aru, et see polnud seletatav sugugi tagasihoidlikkusega. Tollest päevast saadik, kui ma viimati «põhjakõrbenud asjale» pilgu heitsin, oli see mahult peaaegu kahekordseks paisunud, oli omandanud vastava kaalukuse ja soliidsuse. See oli toimunud uute ülekuulamisprotokollide ja vastastamiste arvel. Kuid need üksnes kordasid varemöeldut. Seega põhines süüdistus nendel-samadel süütõendeil — need olid nüüd ulatuslikumad, kuid siiski samad. Uurimine pöörles ühel ja samal kohal. Ehrlich sai sellest aru paremini kui mina ja nägi väljapääsu ainult arreteerimises.

«Praegu on kahtlustataval võimalik tunnistajatega kokku rääkida,» ütles ta.

«Aga kas mõni tunnistaja on oma ütlust muutnud?»

«Seni mitte. Kuid see ei ole välistatud. Pealegi võtke arvesse tema psühholoogiat... »

«Mida te selle all mõtlete?»

«Kurjategija loomulikku püüet karistusest pääseda. Kui me jätame Javitši vabadusse, anname me sellega talle lootust välja keerutada, libiseda vastutusest kõrvale. Kuidas tema arutab? Kui nad ei arreteeri, siis järelikult nad ei ole endas kindlad ... »

«Aga kas teie olete kindel?»

Ehrlich pidas vist mu küsimust kohatuks naljaks: täpselt nii, nagu Rita ei kahelnud selles, et Javitš-Jurtšenko ei ole süüdi, ei kahelnud Ehrlich, et ta süüdi on.

«Ma arvan, et arreteerimine on vajalik,» kordas Ehrlich kangekaelselt.

59

«Kuid mina ei näe seni selleks alust, August Ivanovitš pealegi arvan ma, et Javitši eelvangistus ei anna meile mitte midagi. Nähtavasti peaks minema teist teed mööda...»

«Missugust?»

«Seni veel ei tea.»

Ehrlich surus huuled kokku, kuid vaikis, tema nägu tundus olevat veelgi kiretum kui tavaliselt.

«Lubate minna?» küsis ta ametlikul toonil.

«Palun. Muide, ega te Russinoviga pole konsulteerinud?»

«Ei,» vastas Ehrlich. «Kuid ega tema ka minuga ei konsulteerinud, kui tegi ettepaneku see juurdlusasi lõpeta, eks ju?»

Ehrlich lahkus, jätnud minu lauale pungis toimiku do menudega, mis tema arvates pidid lõplikult ja kõrv kaldumatult otsustama Javitš-Jurtšenko saatuse.

Helistas Suhhorukov. Tuli välja, et korrespondent oli minu juurest läinud tema juurde. Viktor oli rahul operatsiooniga ja selle tähelepanuga, mida ajakirjandus sellele osutas.

«Lubas avaldada artikli tuleval nädalal,» ütles ta. «Näib, et sa rabasid teda.» «Millega?»

«Tagasihoidlikkusega mõistagi. Nii et jälgi ajalehte, mõte, meie tööd tuleb populariseerida.» Ja küsis: «Kui Šamrai asjaga lood on?»

«Populariseerida on kahjuks vara ... »

«Tähendab, Ehrlich ei vedanud välja? Kahju ... arvestasin, et annab neil päevil edasi prokuratuuri, sulle «buldog»! Võib-olla tuleks kedagi Ehrlichit abistama panna?»

«Nähtavasti tuleb.»

«Ega sa ei ole veel mõelnud, keda nimelt?»

Ma vaikisin pisut ja ütlesin siis endalegi ootamatult:

«Kuidas sa vaatad Beletski kandidatuurile?»

«Muidugi eitavalt, kuid eks sa ise tead paremini,» vastas Suhhorujjov. Ta armastas igas asjas korda ega suhtunud kuigi hästi sellesse, et osakondade ülemad võtavad enda peale operatiivvolinike funktsioonid.

Üldiselt oli tal muidugi täiesti õigus. Ja sellest hoolima läksin ma järgmisel päeval Ehrlichi juurde.

Tavaliselt ma väldin minemist uurija kabinetti, kui ta vestleb kahtlustatava või tunnistajaga. See oleks kutse eetika rikkumine. Pealegi paneb kolmas isik, eriti kui see on su otsene ülem, uurijat närveerima, rikub väljakujune-

60

nud ülekuulamisõhkkonda, lööb harjunud rütmist välja. Kuid ma vajasin lähteandmeteks Javitš-Jurtšenkost vahetut ettekujutust. Mis aga Ehrlichisse puutub, siis tema oli nii külmavereline ja valitses ennast nii hästi, et minu juuresolek vaevalt küll tema tööd segada võis.

Avanud kabineti ukse, sain ma kohe aru, et minu tulek oli Ehrlichile üllatuseks, ja pigem ebameeldivaks üllatuseks. Kui ma sisenesin, tõusis ta laua tagant ja jäi mulle küsivalt otsa vaatama, nähtavasti oletades, et ülekuulamine tuleb katkestada, sest tal seisab ees mingi rutuline 'ülesanne.

«Jätkake, August Ivanovitš,» ütlesin ma. Ehrlichi külmades hallides silmades vilksatas midagi irooniataolist. «Kuulan.» .

Ta istus, ja sellest hetkest mind tema jaoks enam ei eksisteerinud, olin muutunud mingiks esemeks kabineti sisustuse inventarinimestikus: üks laud, üks seif, üks diivan, kaks tooli ja üks Beletski...

Seda parem.

Ma võtsin istet diivanil ja harutasin enda ees lahti ajalehe, mille olin kaasa toonud. Javitš-Jurtšenko istus pool-küljetsi, nii et ma võisin teda hästi silmitseda. Olin kujutanud teda ette pisut teistsugusena, võib-olla imponeerivamana. Kuid tema välimuses polnud midagi silmatorkavat, mis oleks tähelepanu endale tõmmanud. Moskva kriminaaljälituse patriarh Fjodor Aleksejevita Saveljev, kes oli kuulus oma unikaalse mäluga nägude suhtes, soovitas noortel operatiivtöötajatel inimeste juures tähele panna «individualiseerivaid iseärasusi», mitte aga seda, mis teeb nad teistega sarnaseks. Just niisugused iseärasused Javitš-Jurtšenkol peaaegu puudusid. Tal oli tüüpiline revolutsioonieelse haritlase nägu, vahest ainult liiga närviline. Liikuvad kulmud, traditsioonilised vurrud ja väike habe, näpitsprillid, lihav, ebamäärase kujuga nina, mida ammust ajast on hakatud kutsuma «vene ninaks», tuttav hääletämber — see kõik oli standardne, tüütult igapäevane. «Tüüpilise» kategooria alla ei käinud ainult käed — laiad, tömpide sõrmedega kämblad viitasid selle mehe lihastes peituvale rammule. Varsti panin ma tähele veel üht «individualiseerivat iseärasust» — pisike,, vaevumärgatav arm ülemisel silmalaul, mälestus peaaegu kolmkümmend aastat tagasi heidetud pommist.

Ja oligi kõik, mida võis öelda Javitš-Jurtšenko kohta esimesel tutvumisel. Välimus oli silmapaistmatu. Aga mis

selle taga peitus, selle kindlakstegemine seisis mul veel ees.

Ta oli rahulik. Kuid mulle näis, et see on viimse või: luseni pinguletõmmatud pillikeele näilik rahulikkus. Ja see rahulikkus oleks lõppenud ägeda hüsteeriahoo poleks see mind põrmugi imestama pannud. Freiman kord kedagi iseloomustades öelnud: «Kangelane-neurasteenik.» See määratlus sobis nähtavasti ka Javitš-Jurt~ kole. Muide, ma võin muidugi ka eksida. Järelduste tegemigega ei tule kiirustada.

Silmitsedes märkamatult Javitš-Jurtšenkot, kuulasin samal ajal dialoogi, mis järk-järgult muutus Ehrlichi monoloogiks.

Uurija ei ole kõige suuremas hädas mitte siis, kui kaebealune vingerdab ja valetab, mõeldes välja üha uusi se; tusi juba tuvastatud faktidele, vaid siis, kui tema vastus kümnendal ülekuulamisel langevad täpselt ühte sellega, mida ta esimesel ülekuulamisel rääkis. Muidugi, kui õnnestub hankida täiendavaid andmeid, siis ajab uurija oma vastase kergesti loogikaummikusse, mis varem või hiljem viib ülestunnistamisele. Veelgi enam, sel juhul saab salgamisest süütõend. Aga kui uusi süütõendeid pole, endised aga on mingil määral nõrgenenud uurimise all oleva isiku seletustest, kuna viimane pole muutnud ega kavatsegi muu oma ütlusi, siis satub uurija suletud ringi, millest tal õnnestu just iga kord välja pääseda.

Nagu mina Šamrai asja materjalidest aru sain, tegi Ehrlich vähemalt kaks viga. Esiteks, hindas üle kaudseid süütõendeid, mis ta kõigepealt oli kogunud, aga teiseks, kiirustas nende teatavakstegemisega kahtlustatavale juba esimestel ülekuulamistel. Ilmselt ta lootis Javitš-Jurtšen vastupanuvõime täielikult paralüseerida. Kuid Ehrlichi psühholoogilise rünnaku plaan ei õigustanud end. Uusi süütõendeid Ehrlichil polnud, aga kahtlustatav kordas visalt oma endisi ütlusi, andmata uurijale võimalust tabada teda vasturääkivustelt.

Nüüd püüdis Ehrlich päästa mis päästa annab ja purustada see suletud ring, milles ta asus. Tema peamiseks trumbiks oli faktide loogika; minu arvates ei olnud see kuigi võimas trump, kuid teisi trumpe tal peaaegu polnudki.

Pärast mõningaid formaalseid küsimusi, mis midagi ei andnud, lükkas Ehrlich kausta endast eemale, pani sulepea kõrvale ja küsis:

«Kui ma ei eksi, siis te õppisite omal ajal õigusteaduskonnas?»

92

Ehrlich muidugi ei eksinud: need andmed olid kõigis protokollides, millele kahtlustatav oli alla kirjutanud. See küsimus oli sissejuhatuseks. Nähtavasti Javitš-Jurtšenko sellest nõnda aru saigi ja seepärast vaikis.

«Õigusteaduskonnas,» vastas Ehrlich seekord ise. «Ja kuigi te edaspidi tegelesite ajakirjandusega, arvan ma siiski, et tõendite teooriat pole te unustanud. Seda on tavaliselt kerge õppida ja ta jääb kauaks meelde, on ju nii? Räägime nagu kaks juristi... »

Ehrlich ajas end toolil sirgu, surus huuled kokku ja vaatas küsivalt Javitš-Jurtšenkole otsa.

Tillukese armiga silmalaug muutus veidi tumedamaks sinna valguvast verest ja tõmbles. «Muidugi neurasteenik,» mõtlesin mina. Javitš-Jurtšenko pistis käe taskusse, et paberossi võtta.

«Ega te ei ole selle vastu, kui üks juristidest suitsetab?»

See oli nali ja Ehrlich naeratas sunnitult.

«Suitsetage,» ütles ta ja nihutas tuhatoosi Javitš-Jurtšenkole lähemale.

Too mudis kaua paberossi aeg-ajalt veidi värisevate sõrmede vahel ja süütas suitsu.

«Kuulan teid, kolleeg.»

Nii intonatsioonis kui sõnades oli tunda tigedat pilget. Kuid Ehrlich tegi näo, nagu poleks midagi juhtunud. Tema oli arvamusel, et uurijal pole õigust emotsioonidele. Emotsioonid on kaebealuse privileeg. Nii privileeg kui ka lohutus ...

«Nagu me mõlemad hästi teame, huvitavad juriste ainult faktid, eks ju?» ütles Ehrlich. «Noh, ma teengi teile ettepaneku neid objektiivselt analüüsida.»

Javitš-Jurtšenko sasis sõrmedega oma habet, justkui püüdes sellest nähtamatut puru välja raputada, ja puhus üles pea kohale suitsu j oa. Armiga laug kattis silma peaaegu täiesti. Kumbki meestest ei pannud tähele minu juuresolekut. Et mitte krabistada, asetasin ajalehe diivanile.

«Analüüsida,» kordas Ehrlich. «Kui pannakse toime kuritegu, siis kerkib igal uurijal kõigepealt küsimus: kellele on see kasulik? See küsimus tekkis loomulikult ka Minul, nimelt: kes olid huvitatud tulekahjust suvilas ja trusti juhataja seltsimees Šamrai tapmisest? Ma küsitlesin kümneid inimesi. Siin,» Ehrlich asetas käe toimikule, «on materjalid, mis osutavad sellele, et toimepandud kuriteost olite huvitatud teie. Ma ei taha olla tühisõnaline. Ehk jälgiksime järjekorras kogu faktide ahelat. Partei puhastuse komisjon võttis teilt ära parteipileti. Selles etendas tähtsat

63

osa komisjoni liige Šamrai. Ta paljastas teie silmakirjalikkust parempoolsete esseeride protsessil. Tema oli ka sd kes teie artikleid ja isiklikke sidemeid endiste esseeride näiteks tuues tõestas, et ÜK(b)P liikme pilet oli teile vaid mugavaks sirmiks.»

«Ainult et ta ei tõestanud, vaid üksnes püüdis tõestada.» Javitš-Jurtšenko hakkas paberossisuitsust läkastama.

«Komisjon jagas Šamrai arvamust.»

«Mitte kõik komisjoni liikmed.»

«Igal juhul enamik. Kuid meile pole praegu see peamine. Peamine on see, et Šamrail olid kompromiteerivad dokumendid, teie aga taotlesite otsuse taasläbivaatamist. Te ei vaidle ju vastu, et nii need dokumendid kui ka Šamrai ise olid teile pinnuks silmas. Teiselt poolt aga on mõistetav vihavaen Šamrai vastu, soov läbielatu eest kätte maksta. Need pole oletused, vaid faktid. Meil, see on sama hästi, kui teilgi,» Ehrlich nõnda ütleski: «Meil, see on sama hästi kui teilgi», «on selle kohta Šamrai enda ja ta sekretäri tunnistused ja, lõpuks, teie käega kirjutatud kirjad Djatlovile. Kas me võime seda ignoreerida? Muidugi mitte. Hea küll lähme edasi. Seltsimees Šamraile tungitakse kallale, lähevad kaduma dokumendid, mis on teile tülikad. Samaaegse ilmneb, et just enne juhtunut te küsisite Gudõnskilt, kus Šamrai praegu elab — kas oma korteris või suvilas. Imelik kokkulangemine, eks ju? Kuid see pole veel kõik. Tei sõber Djatlov räägib, et kahekümne viiendal kuupäeva ööl vastu kahekümne kuuendat te tulite koju alles hommiku eel ja ütlesite talle: «Kardan, kas see jalutamine viimati halvasti ei lõpe», aga jaama koristaja Gugajeva näeb teid öösel tulekahju ajal perroonil ... »

Ehrlich ei kiirustanud. Ta ei tõendanud Javitš-Jurtšen süüd, ei paljastanud, ei püüdnud vasturääkivustega ummikusse ajada. Ta pigem mõtiskles kuuldavalt, analüüsis ja kõrvutas süütõendeid, mida võis tõlgendada ainult üht moodi. Aeg-ajalt võis tema kuivas, kiretus hääles tabada isegi kaastunde noote, umbes nagu: ma saan väga häs aru, kui ebameeldiv see kõik on, aga kahjuks on faktid teie vastu, lugupeetud kolleeg! Nagu näete, ma olen ülimalt avameelne, ei varja midagi, ei tüssa millegagi. Ainult faktid. Kas on vastuväiteid? Palun väga, ma kuulan. Arutame nad koos läbi, kaalume neid, hindame. Mul ei ole midagi selle vastu. Kuid ütelge, mida saab nendele materjalidele vastu seada?»

Javitš-Jurtšenko hakkas üha rohkem närveerima, tõmbas ühe paberossi teise järel. Kui tuhatoos sai konisid

täis, puistas Ehrlich need laua all asuvasse paberikorvi ja küsis:

«Nii et mida te võite kõigele sellele vastata, Javitš?»

«Kas õpingud pooleli jätnud juristina või kaebealusena?» Javitš-Jurtšenko toon pani kõrvu teritama: selles oli väljakutse. «Ma ei mõista teid,» sõnas Ehrlich.

«Sellisel juhul kompliment komplimendi vastu. Õpingud pooleli jätnud juristina olen ma teile ääretult tänulik loengu eest, mis te mulle pidasite ... »

«Aga kahtlustatavana?»

«Kahtlustatavana .. . Olen valmis teid hindama, aga siiski Vassiljev kuulas mind üle andekamalt...»

«Missugune Vassiljev?»

«Kas pole olnud au kuulda? Hurmav inimene. Rittmeister Sankt-Peterburgi sandarmivalitsusest,» lausus Javitš-Jurtšenko katkeva häälega.

Ehrlichi põsk, mis oli minu poole pööratud, kahvatas. Kuid ta oskas end vaos hoida ja isegi ei naeratanud.

«Te olete lõbus inimene, Javitš ... »

«Ainult niisuguses seltskonnas, mis mulle meeltmööda on... »

«Noh, mis siis ikka, nägemiseni,» Ehrlich rõhutas sõna «nägemiseni», «te olete vaba. Ei söanda kauem kinni pidada. Aga muide ... » Ta pöördus minu poole: «Kas teil ei ole küsimusi kahtlustatavale, Aleksandr Semjonovitš?»

Mul oli ainult üks küsimus: kuid sel polnud mõrvakatse asjaga midagi ühist.

«Ei, ei ole.»

Kui Javitš-Jurtšenko oli lahkunud kabinetist, pani Ehrlich toimiku seifi ja küsis: «Kas veendusite?»

«Milles?»

«Arreteerimise vajaduses.»

«Ei, August Ivanovitš, ei veendunud.»

«Teid on raske veenda.»

«Peaaegu nagu Javitšitki,» naljatasin ma.

Kuid seekord Ehrlich ei naeratanud: naeratuste limiit oli nähtavasti ammendatud. Peale selle ta arvas, et ma polnud ära teeninud õigust tema heasoovlikkuse eripajukile. Ta ei olnud rahul ega varjanud seda. Tema kujutluses näitas seitsmenda osakonna ülem Beletski järjekordselt, et ta on bürokraat ja tšinovnik, kes puhtformaalsetel kaalutlustel segab vahele ega lase seadusel langetada õiglase kohtumõistmise mõõka ilmse kurjategija pea peale

65

ja sellega ühtlasi kirjutada August Ivanovitš Ehrlichi teenistuskirja veel üht kiitust.

Ehrlich otsis midagi seifist, ma nägin ainult ta selga. Kuid tema selg oli niisama väljendusrikas, aga võib-olla isegi väljendusrikkam kui tema nägu. Mõõdukalt üleskergitatud õlad rõhutasid nõutust, aga selgroo sirge hoiak -hukkamõistu ja meelepaha.

Jah, Fufajevil ei vedanud. Kiidetud seitsmes osakond saanud kuidagi anda temale ettekande jaoks eredat näide Veelgi enam, seniajani ei olnud selge, mille näiteks se uurimisasi on — kas valvsuse näiteks või valvsuse nürine mise näiteks. Muide, abituse ja venitamise näitena oli ta juba täiesti kirjas nii ettekandes kui ka raportis. Aga kõigele lisaks eksisteeris nähtamatult tolles kaustas, mil Ehrlich seifi pani, Beletski naine — Rita. Endine naine .

Ehrlich pöördus minu poole. Vastandina tema seljale oli tema nägu kiretu nagu alati.

«Ma oleksin siiski palunud teid, Aleksandr Semjonovita mõelda kahtlustatava arreteerimise üle järele.»

«See on mul harjumus.»

«Mis asi?» ei taibanud Ehrlich.

«Mõtlemine,» selgitasin ma. «Ja ma püüan sellest kinn pidada isegi siis, kui minult seda ei paluta.»

Nüüd Ehrlich naeratas, kuid nõnda, et mul oli täielik alus võtta teda vastutusele kaaluga tüssamise pärast: m sain naeratust tavalise poole portsjoni asemel veerand portsjonit.

X

Abistamine — see on ebamäärane termin. Tõepoolest, mida tähendab abistamine. See võib tähendada kogu uuri-misasja äravõtmist uurijalt, tema abistamist mingis konkreetses küsimuses, pidevat hooldust, kontrolli — mida iganes soovite. Abistamise paljudest

variantidest valisin ma välja vist kõige tänamatuma ja riskantsema, kuid see-eest kõige huvitavama variandi — paralleelse uurimise,

«Põhjakõrbenud asi» oli endiselt Ehrlichi arvel. Kuid nüüd tegelesin sellega ka mina. See polnud muidugi kõige parem väljapääs olukorrast, sest peale «põhjakõrbenud asja» oli minu osakonnas veel oma paarkümmend uurimis-asja, mille eest ma osakonnajuhatajana vastutasin.

Niisiis kaks uurijat.

Kummagi töömeetodil olid oma head ja vead. Ehrlichi suureks, kuigi ajutiseks eeliseks oli see, et ta tundis neid inimesi, kes mingil määral olid seotud tolle öö sündmustega, otseselt, aga mitte uurimismaterjalide põhjal. Minul aga seisis veel ees nendega kohtuda. Kuid dialektika jääb alati dialektikaks. Ja Ehrlichi eelis osutus ühtlasi ka tema nõrgaks küljeks. Lugu on selles, et temale küsimust «kes pani toime kuriteo?» ei eksisteerinud, õigemini, enam ei eksisteerinud. Ta oli vastanud sellele kuu aega tagasi ja nüüd vaid põhjendas tema arvates vaieldamatut seisukohta. Ta ei kahelnud, et Javitš-Jurtšenko on süüdi. Tegelikult oli tema töö eesmärgiks vaid see, et teha Ehrlichi vaatepunktist Beletski, Suhhorukovi ja kohtu vaatepunkt.

Niisugune lähenemisviis sidus teda enesestmõistetavalt käsist ja jalust. Mind aga ei sidunud miski. Ma võisin tema versiooniga nõustuda või mitte nõustuda, olemasolevaid süütõendeid uskuda või kahelda nendes, võisin mõtestada neid lahti teisiti või püüda leida uut materjali, nii säärast, mis Javitš-Jurtšenkot süüdistab, kui ka niisugust, mis teda õigeks mõistab. Ühesõnaga, mul ei olnud ega saanudki olla toda eelarvamuslikkust, mis tekib mõnikord uurijal, kes pikemat aega tegeleb ühe uurimisasjaga ja kellel on selle kohta välja kujunenud oma kindel arvamus. Seepärast ma suhtusin Ehrlichi versiooni, mis oli muide küllaltki usutav,

kui ühte mitmest võimalikust versioonist. Aga niisuguseid versioone oli mitu. Seejuures üks neist põhines paberitükil, mis oli teadmata asjaoludel sattunud Šamrai dokumentide vahele. Ei Russinov ega Ehrlich pööranud sellele paberi-tükile tähelepanu. Väga võimalik, et see tõepoolest ei väärinud tähelepanu ja oli sattunud nende postkasti visatud dokumentide hulka täiesti juhuslikult, näiteks leiubüroo töötaja hooletuse tõttu. Taoliste juhuslike seikade eest pole keegi kaitstud, neid tuleb ette igas uurimisasjas. See on õige. Aga... Väike «aga», üsna väike. Ja sellest hoolimata ei tohi siin silmi kinni pigistada, lugupeetud seltsimehed. Kes teist tõestas, et märkamatu paberitükk on juhuslikkus? Kas teie, vanemoperatiivvolinik Russinov Aga võib-olla teie, Ehrlich? Ei? Teie ei raisanud selle peale oma aega. Arvasite, et sellest pole mingit kasu. Kes teab. .. Kes võib garanteerida, et paberitükk kahe vähe nõudliku värsireaga pole süütõend või, ütleme, vihje sellele, mis toimus Šamrai suvilas?

Sellest paberitükist rääkisin ma Ehrlichile, kuid nähtavasti asjata. Igatahes toimikust ei leidnud ma mingeid jälgi, et seda oleks kontrollitud. Paberitükk lihtsalt unustati. Ta kadus silmatorkavate süütõendite ja ilmsete hüpoteeside lasu alla. Kas poleks aeg seda sealt välja võtta.

Ma arvasin, et on.

Kui saab kindlaks teha, et ta ei ole seotud kallaletungiga Šamraile, siis seda parem: kõne alla tulevate versioonid^ arv väheneb, see aga on sammuks edasi. Kuid ignoreerid? seda ei tohi.

Kuidas see võis küll postkasti sokutatud dokumentide hulka sattuda? Et vastata sellele küsimusele, oli tarvis eelnevalt selgust saada kahes teises küsimuses: mida need värsid endast kujutavad ja kust nad pärit on?

Värsid olid kahtlemata vahetult seotud vangide luule loominguga. Aga nimelt millisega? Vangide luule on küllaltki mitmekesine. Tal on oma koolkonnad, voolud, oma klassitsism («Riskieluks ma ei sündind, kodus üles kasvasin, vargakunsti olen õppind oma headelt semudelt»), sentimentalism («Mis olen ma küll kurja teinud? Miks siia saadetud on mind? Ma õnnetuma elu leidnud, ma Solovet-sil puuris lind.») ja, lõpuks, romantism («Kas mäletad, ema, ööd pimedat siis, kui tühjaks jäi kodus mu ase? Siis ilus bandiit minu minema viis, keel tõrgub, ei rääkida lase ...») jne.

Solovetsi laagrite luuleloomingu koolkond erines nii temaatika kui ka kujundite poolest Lefortovo omast, aga

see omakorda ei sarnanenud peaaegu üldse Odessa ja Rostovi omaga. Sotsiaalselt kahjulikul elemendil, keda Solovetsi laagrites kutsuti «leopardideks», olid oma tšastuškad ja romansid, «haritlastest arestantidel» — omad. Kesk-A.asia «kolmekümneviieliste»9 eepost polnud raske eristada värssidest, mis olid loodud Moskva—Volga kanali ehitajate kuulsas brigaadis «Eemale isolaatorist!» või Solovetsi saare «Eneseümberkasvatajate kollektiivis».

Vangide värsid pole muidugi sõrmejäljed, mille järgi saab eksimatult kurjategija isikut identifitseerida. Vaatamata sellele armastas Saveljev rääkida, moonutades tuntud aforismi: «Ütle mulle, mida sa laulad, ja ma ütlen, kes sa oled.» Kuid Saveljev, kes oli möödunud aastal pensionile läinud, oli sõitnud Kiievisse pojale külla. Moskvasse pidi ta tagasi jõudma alles jaanuari lõpul, aga võib-olla ka hiljem. Teine vangide luuleloomingu tundja, vangide puhkekodu ülem Vilhelm Janovitš Word, nii mitmeski suhtes suurepärane inimene, oli surnud viis aastat tagasi. Teisi suuri spetsialiste Moskvas ei olnud, aga võib-olla ma neid lihtsalt ei teadnud. Aga konsulteerimised diletantidega, kelle hulka ma arvasin ka ennast, oleks nõudnud palju aega. Kuid teist väljapääsu ei olnud. Aga muide ... Kui hoolikalt lehitseda mälumärkmikku, vahest satun kellegi peale.

Ja lehitsedes seda «märkmikku», ma sattusin Kutsõi nimele. Endine Val. Industrialnõi oli muidugi ka diletant. Kuid entusiastlik diletant. Juba üle kümne aasta kogus ta «vangide muusa» loomingut, pannes mind ja Freimanit imestama oma püsivusega, mis polnud tema iseloomuga põrmugi kooskõlas.

Peab ütlema, et Valentin häbenes oma harrastust. Seepärast ta alati rääkis, et teda ei huvita mitte laulud ja värsid kui niisugused, vaid nende sotsiaalne aspekt.

Tema kollektsiooni tasub ilmselt vaadata.

Helistasin toimetusse.

«Valentin Petrovitš tuleb kella kuueks,» teatas mulle armas naisehääl. «Mida talle edasi ütelda?»

«Palun öelge edasi, et teda otsis taga Beletski ja palus endale helistada.»

«Beletski?» küsiti jälle torust. «Valentin Petrovitš on mulle teist rääkinud...»

«Väga meeldiv,» ütlesin. Ja nagu kohe selgus, pisut enneaegselt.

«Ta rääkis, et te olete äärmiselt raske iseloomuga inimene,» selgitati torust.

---

9 «Kolmekümneviielised» — isikud, kes olid süüdi mõistetud noil aastail kehtinud kriminaalkoodeksi 35. paragrahvi alusel. Selle paragrahvi alusel represseeriti deklasseerunud elementi.

«Ja muud midagi?»

«Ja muud midagi...»

«Mnjaa ... Tihendatud iseloomustus.» Riputasin tori konksu otsa ja mõtlesin, et mul pole juba ammu enan olnud nii hea tuju.

Kemberovskil oli vist ikka õigus nii hobuse kui ka omi endise ülemuse allinspektor Beletski suhtes. Muide, hobu sest jutustades ta Beletskit silmas ei pidanud.

Valentin helistas mulle, muidugi mitte kell kuus, kel seitse ega isegi kell kaheksa. Täpsus polnud kunagi teme tugevaks küljeks. Seepärast ma jõudsin:

a) kriminaaljälituse sotsialistlike kaastöötajate ja prokuratuuri abistamise gruppide liikmete nõupidamisel sõna võtta;

b) külastada Marhlevski tänav number 16 asuvat militsionääride ühiselamut, kus meie osakonna töötajaile anti lõpuks kaks tuba, ja sõimelda seal komandandiga, kes oli otsustanud remondiga kokku hoida ja polnud lagesid valgendanud;

c) kirjutada seinalehele artikli «sotsiaalsete anomaaliatega» (kodutute laste probleem, kerjamine, prostitutsioon jne.) peetava võitluse vormidest ja meetoditest, artikli, mille olin juba ammu lubanud;

d) astuda sisse kriminaaljälituse kesk-varahoidlasse ja veel kord tuhnida kõiges selles, mis oleks võinud saada, aga ei saanud Šamraile kallaletungimise ja süütamise asi-tõenditeks;

e) anda Russinovile selles asjas ülesande;

f) kokku leppida kokkusaamise suhtes Šamraiga, kes, muidugi mõista, ei ilmutanud mingit entusiasmi, ja Freimaniga (mõõdukas entusiasm);

g) ära kuulata kolme oma operatiivtöötaja raportid väga sassiaetud ja üsna perspektiivitu tapmisaja kohta;

h) vestelda 4-nda osakonna (võitlus varguste vastu) töötajatega, kes oleksid võinud abistada mind mõningal määral «põhjakõrbenud asjas» (veel ühe versiooni kontrolli-mine!) ja saada Tsaturovilt oma lukule muukraua, peale-kauba aga sain rikkamaks tema kinnituse järgi ida-maa vanasõna võrra: «Parem väike kala, kui suur tarakan.»

Lühidalt, Valentin helistas alles siis, kui minutiosuti, jätnud

tunniosuti üheksale, lähenes sellele juba uut ringi mööda.

«Oled veel tööl?» küsis Valentin niisuguse tooniga, nagu ooleks enam lootnud mind eest leida ja on nüüd kohmetunud, kuna ta lootused polnud täitunud.

«Tööl,» kinnitasin mina.

«Kulutad tugitooli?»

«Tooli,» parandasin ma. «Riigi tooli ja omaenese pükse. Tugitooli pole mulle veel ette nähtud. Ja sina oled juba

tagasi?»

«Just saabusin,» ütles Valentin ja tundis huvi temale omase otsekohesusega: «Milleks sul mind vaja on?»

«Tahan imetleda su nägu.» «Valetad.»

«Miks siis?»

«Sellepärast, et sa oled omakasupüüdlik inimene, Beletski.»

«Raske iseloomuga ja omakasupüüdlik,» täpsustasin ma. «Ega sa ei ole veel oma luulelist kollektsiooni laiali pillanud?»

«Ei ole ... Aga mis siis?»

«Tahan näha mõningaid eksponaate.»

«Töö jaoks?»

«Jah. Külla kutsud?»

«Tõtt öelda, ma tahtsin täna kirjutada,» lausus Valentin meelitatult. «Noh, aga kui töö jaoks, siis muidugi tule. Olen muidugi rõõmus...»

«Ainult võta arvesse: sinu sõber on näljane nagu hunt. Süüa annad?»

«Maksavorst, leib, või, sibulad, tee,» loetles Valentin ausameelselt.

«Suhkrut on?»

«On.»

«Noh, mis siis ikka, käib küll.»

Valentini toaubrik sarnanes millegipoolest minu toaga ja ühtlasi ka erines temast tunduvalt. Tema spartalikult sisustatud tuba — siin olid vaid kõige hädatarvilikumad asjad — oli korralikult kraamitud, ja peale selle andis tunnistust ka sellest, et kusagil maailmas, väga võimalik, et siinsamas lähedal, eksisteerib kordaseatud, mugav kodu ja et mõned Nõukogude Liidu kodanikud pühivad põrandaid enne igat revolulsioonipüha ja isegi sagedamini.

Tema laud, erinevalt minu omast, ei kõikunud, vaid seisis kindlalt põrandal kõigi oma nelja puukäpaga. Moskva

mööblikaubastu «kehakultuurlase tervituse» stiilis diivan pani heldima oma saleduse ja vedrude ümarate biitsepsitega. Viisakalt ja vaikselt pidasid end ülal toolid; nad kägisenud ega oianud isegi siis, kui nende peale istuti. Mi aga laudlinasse puutub, siis ma oleksin võinud vanduda, et seda oli hiljuti pestud.

«Hakkad pursuiks muutuma,» ütlesin ma ähvardavalt ja koputasin sõrmega vastu lauda. «Mis?» küsis Valentin, tehes näo, nagu ei saaks ta ar «Räägin, et hakkad pursuiks muutuma. Laudlina on ju pestud ja triigitud ja tärgeldatud, mis?»

«Üks seltsimees pesi,» ütles Valentin, otsekui mäludes. «Aga millist ülesannet täites: parteilist, ametiühingulist?»

See oli viimane lause, mis mul õnnestus sel õhtul öelda. Valentin haaras jutuotsa enda kätte ega lasknud sed enam käest.

Tervelt poolteist tundi tuli mul kuulata tema juttu olukorrast Ida-Hiina raudteel, «Kiirabi» meditsiinivendade uuest vormist ja Valentin Kutsõi loomingulistest plaanidest.

Kartes, et ma võin talle midagi teravat ütelda, kõneles ta pausi pidamata. Seejärel, ikka veel rääkides, koukis diivani alt kaks kasti vihikutega, soovis mulle head ööd, ja sirutades end diivanil kogu pikkuses välja, uinus silmapilkselt.

Kastides oli ligemale sada vihikut. Kui iga vihiku läbilugemine võtab aega ainult kakskümmend minutit, teeb see kokku juba üle kolmekümne kolme tunni... Pole midagi öelda, helge perspektiiv!

Kuid mul vedas. Värsiread, mida ma vajasin, leidsin juba kolmandast vihikust, millele oli peale kirjutatud: «Solovki. 1925. a. Solovetsi teatri (Preobraženski peakiriku käärkamber, 250 kohta, eesriidel — valge solovetsi kajakas) repertuaar. Väljakirjutised ajakirjadest ja ajalehtedest «SLON»[1], «Solovetsi Krokodill», «Punane Telliskivi» ja «Edasisaatmispunktis».

Vihiku alguses loetleti 1925. aastal lavastatud näidendeid («Onu Vanja», «Haaremi saladused», «Kuninga habemeajaja», «Georgi Gapon», «Äike», «Romanovite lõpp», «Punane kotkapoeg» ja teised). Siis tuli «Solovki» —

Solovetsi laagrite kõige populaarsem laul («Seal, kus lained kirdetuulest aetud, vastu kallast peksvad rinnutsi, sinna ma ei tulnud vabal tahtel, sinna, kus on laager «solovki» ...); seda laulu teadsin minagi üsna hästi. Ja kuuendal leheküljel olid Valentinile iseloomuliku käekirjaga jäädvustatud tulevastele põlvedele värsiread, mis mind huvitasid.

Nendele värssidele oli lisatud märkus: «Iseloomulik kuritegeliku maailma niisuguste põhjakihtide loomingule, kes pole veel teadlikud klassivastuolude teravusest. Amorfne, näilik hoolimatus ja uljus. Autorid välja selgitamata. Oletatavad: L. Gurevitš (hüüdnimi «Ljonja Šlemzal») või p. Brudastõi (hüüdnimi «Triikraud»). Mõlemad «Omade» kollektiivist.»

Vihiku omanik magas õndsa und, muisutades lapselikult huuli. Mida ta võis praegu unes näha? Magnitkat? Solovkid? Või «seltsimeest», kes peseb ja tärgeldab tema laudlina? Mine võta kinni. Ma ei teadnud, kas neid Solovetsi värsiridu mul edaspidi tarvis läheb. Igas käitises tuleb paratamatult ette kadusid, aga kriminaaljälituses moodustavad nad ajuti üheksakümmend üheksa protsenti. Väga tõenäoline, et need värsid kuuluvad selle üheksakümne üheksa hulka. Kuid tulevikku ennustada ei tasu. Elame — näeme. Aga näib, et Valentini telefoni teel otsides ma rääkisin ilmselt just selle «seltsimehega». Kui see nii on, siis on sellel «seltsimehel» väga meeldiv hääl.

XI

Tõmbudes kokku külma käes, vähenes kraadiklaasi sinine sammas oma mõõtmetes ja jõudis lõpuks kriips mille kõrval asus number 31. Kolmkümmend üks kraa külma! Ma ei mäletanud ammugi Moskvas säärast pakast. Kooliskäimisest vabastatud õpilased olid õnnega koos, muidugi mõista olid kõik hoovid ja tänavad lapsi täis. Pakane, mis takistas õppetööd, ei takistanud põrmugi mängimist, uisutamist ja suusatamist. Pilvedena tõusis tihedat auru, majaseinad kattusid valgete härmatiseribadega. Sadovoje ringtänava puud olid muutunud valgeks. Piimanaised oma plekk-kannudega kihutasid mööda tänavaid kahurikuuli kiirusega, naftakaupluste juures järjekorras seisvad paksult ja isegi ülemäära paksult riietesse mässitud naised klõbistasid viltide ja botikutega stepp-tantsu petrooleuminõude kõlksumise saatel. Voorimehed tagus endale labakutega kõigest väest vastu külgi ning karglesi härmatanud hobuste kõrval. Vankritegijad jooksid, peit nina lambanahksetesse kraedesse ning kössitades nag küsimärgid. Valjusti klõpsusid jäises õhus hobuste kabja ja läbilõikavalt kriuksusid vaksali poolt venivate voori reejalased; külmavõetult kähisesid kärmete «Fordide pasunad ja ärritatult vihistasid «Buickide» ja «Packardite esinduslikud signaalviled, summutades hobuste arglikk hirnumist. Voorimehed, kes alles hiljuti olid olnud täna vate täieõiguslikud peremehed, ajasid oma saanid teese vale, lastes endast mööda bensiinist haisvad monstrumi Gorki tänav ei haisenud enam hobusehigi järele, vaid siis oli tunda tehasevingu ja pakase käes seiskunud bensiini lõhna — teise viisaastaku kolmanda aasta lõhna.

Vähendanud kiirust, sõitis Teslenko tasakesi mööd Raadioteatri hoonest, mille kohal valendasid erepunasel riidel, otsekui riidest välja lõigatud, hiiglaslikud sõnad «Vabadus Thälmannile!»

Raadioteatri trepi ees seisis trobikond välismaalasi, riiete järgi otsustades kas mõni töölisdelegatsioon või kominternlased. Auto külgaknast ujusid mööda villasesse rätti mähitud tütarlapse, ilmselt ekskursiooni juhi pärani silmad ja kõrvikmütsiga neegri härmatisest valgete kulmudega justkui musta lakiga kaetud nägu.

«On ikka lurjused!» sõnas Teslenko.

«Räägin, et on lurjused need Ameerika imperialistid,» selgitas ta. «Ega's müst proletaarlane niisuguse pakasega Venemaale poleks sõitnud, kui tal hea elu oleks. Terror, lintšikohus ja nõnda edasi... Õigus?»

«Pole välistatud.»

«Jah, on ikka asju.. .» Teslenko muisutas kurvalt huuli.

Ta tundis end külalislahke peremehena ja kahetses, et ei saa garanteerida külalisele ilma, millega too harjunud on. Kuid ilmastik ei sõltunud kahjuks temast. Aga kui ei ole, siis pole midagi teha.

Nõukogude väljak, endine Skobelevskaja väljak, kus esimestel revolutsiooniaastatel peeti tormilisi miitinguid, nepi ajal aga olid kuulsad restoranid, oli praegu tühi ja lage. Trotuaaride ääres olid lumehanged, Vabaduse obeliski alusel lebasid üksildaselt ja kurvalt paberlilledest vanikud, mis olid lumest märgunud. Pakase käes kaardu-tõmbunud Esimese Moskva Hipodroomi (teist hipodroomi vist ei olnudki) müürileht teatas, et 12. jaanuaril kell 2 päeval toimuvad traavivõistlused Moskva oblasti III nõukogude kongressi nimelistele auhindadele ja esmakordselt töötavad vastastikuste kihlvedude kassad. Aga Esimene Riiklik Tsirkus ahvatles külmast lõdisevaid moskvalasi «suurejoonelise veepantomiimiga «Must piraat»».

Viieteistkümne-kahekümne minuti pärast pidin ma kohtuma Šamraiga. Kuid jälgides Teslenko mustades kätistega nahkkinnastes käsi (tol talvel kandis niisuguseid kindaid pool Moskvat), mis roolist kinni hoidsid, mõtlesin ma kõigest muust, mitte aga «põhjakõrbenud asjast». Ma mõtlesin tsirkusest, Kaukaasia-Krimmi kuurorditrusti tuusikutest (tuusiku hind 800 rubla, pluss ravitalong 120 rubla) ja ametkondliku miilitsa eesrindlaste kokkutulekust osavõtjate kohustustest pühendada iga kuu oma vabast ajast vähemalt neli tundi võitlusele huligaansuse vastu.. .

Mu mälu kihutas vallatu koolipoisina mööda mälestuste-redelit, võttes korraga mitu tuhvi, või siis keerutas ühe meie kodukasvanud luuletaja laulu saatel: «Hüüdkem, lapsed, kiitust veele, päikesele, õhule. Sest nad tugevaks meid teevad, rammu toovad ihule. Lehvi lipp ja puhu pasun, rõkka marss, au «Dünamol'»! Proletaarset seaduslikkust meie salk see kaitsmas on.»

Kihutas mälestustekarussell. Kolmekümne neljas aasta, üheksateistkümnes, kahekümne viies, uuesti kolmekümne neljas... Vilksatasid näod, sündmuste, jutuajamiste,

mõtete killud... Ilmusid ja kadusid Sen ja Bulajev, kelle kulakud Moskva lähistel kollektiviseerimise ajal tapsid, rindel hukkunud Gruzd, Balti mere laevastiku madrus Moskva kriminaaljälituse allinspektor Viktor Suhhorukov, Rita, Val. Industrialnõi...

Kuigi «põhjakõrbenud asi» mulle otseselt meelde ei tulnud, olid selle ümber keerlevad mõtted peidus kusagil teadvusesopis koos teiste ärevate mõtetega, mida olid sünnitanud viimaste nädalate sündmused.

Mida rohkem ma «põhjakõrbenud asjasse» süvenesin seda rohkem ta ärritas mind mingi ebakindluse ja ebamäärasusega. Ajuti oli niisugune tunne, et ta imeb min endasse nagu mädasoo, aheldades mind ja piirates mu liigutusi. Temas ei olnud mingit tugipunkti, igatahes mul läinud korda sellele toetuda.

Asja tuum ei seisnenud siin mitte keerukuses, vaid milleski muus. Peab ütlema, et algusest lõpuni selgeid uurimisasju ei olegi olemas. Valdav enamik kuritegusid on

uurimise esimesel etapil mõistatuseks; kuivõrd rasked nad on, see on juba teine küsimus, kuid nad on mõistatusek mis loovad mitmesugustele oletustele, versioonidele ja hüpoteesidele avara tegevusvälja. Uurija ees on faktide tunnistuste, seletuste, argumentide sasipundar. Ta peab niidiotsa üles otsima. See on raske nokitsemistöö. Kui samal ajal võib niidiotsa otsides üsna kergesti kogu kera veelgi hullemini sassi ajada. «Põhjakõrbenud asjast» ulatusid välja mitu selgesti nähtavat niidiotsa, kuid ükski neist ei kergendanud tööd, vaid, vastupidi, tegid selle keerulisemaks. Vähimgi ettevaatamatu liigutus — ja niit katkes või tekkis uus sõlm. Siin oli kõik vasturääkiv, ebakindel, hajutatud — nii versioonid, asjaosaliste seisukohad nende käitumise loogika kui ka süütõendid.

Imelik asi, väga imelik.

Võtame kas või tulistamise. Kas tulistati? Selles pole, vähimatki kahtlust. Laske kuulsid kannatanu ise («Kaks kuuli lendasid lähedalt mööda»), suvilanaabrid ja need, kes tulekahju nägid — umbes viisteist inimest, kui mitte rohkem. Kallaletungija tulistas Šamraid. Fakt. Ja samal ajal.. pole ka fakt. Kuigi plankaeda, mille äärest Šamrai jooksis,väga hoolikalt uuriti, ei andnud see mingeid tulemusi. Operatiivtöötajad ei leidnud ei kuule ega ka nende jälgi. Neid neetud kuule ei leitud ka suvila ümber kasvavate viljapuude tüvedest. Ei leitud, kuigi uuriti läbi peaaegu iga sentimeeter. Kuulid olid kadunud. Lasud olid, aga kuule polnud. See on samuti fakt, ja niisama kindel fakt kui esi-

mene. Tekib küsimus, kuhu siis kuulid kadusid? Lahustusid õhus? Sulasid üles?

Võis muidugi oletada, et kallaletungija tulistas õhku, et vaid hirmutada Šamraid. Kuid, esiteks, millega siis seletada kuuli vilinat jooksja kõrva ääres? Teiseks, milleks on tarvis hirmutada juba niigi surmani heitunud inimest? Aga kolmandaks, Šamrai jutu järgi olevat kurjategija ta peaaegu ära kägistanud. Kui see nii oli — aga nähtavasti oli see just nimelt nii —, siis peab jällegi märkima täielikku elementaarse loogika puudumist: pärast ebaõnnestunud tapmiskatset, mis luhtus ohvri vastupanu tõttu, hakkas ebaõnnestumisest vihaleaetud mõrvar asja ees, teist taga end paugutamisega lõbustama, selle asemel et kasutada soodsat juhust (mõrvaobjekt oli tulekahjust hästi valgustatud) ja jõuda oma eesmärgini, mis oli lausa käegakatsutavalt lähedal.

Täielik mõttetus!

Edasi. Nii Šamrai, Russinov kui ka Ehrlich lähtusid sellest, et tundmatul oli kaks eesmärki: tapmine ja portfelli sisu või portfelli enda varastamine. Oletame, et neil on õigus. Kuid sel juhul meil jälle loogika täiesti lonkab.

Šamrai oli juba Russinovile kategooriliselt väitnud, et ta polnud kunagi varem portfelli ametialaste dokumentidega koju ega suvilasse viinud, seekord oli tegemist erandiga, mille olid esile kutsunud teatud asjaolud. Aga kuidas siis kurjategija sellest «erandist» teada sai ja kes ta lõpuks on — kas selgeltnägija või hullumeelne? Ja vähe sellest, et ta sai. jälile, ta isegi nagu arvas ära, et portfell asub just nimelt kirjutuslaua keskmises sahtlis, aga mitte mõnes teises kohas, kas või näiteks öökapis, raamaturiiulil või riidekapis, mille lukud olid Šamrai naise tunnistuse kohaselt palju tugevamad. Aga miks oli kurjategijal tarvis kiskuda Šamrai dokumentidelt ära fotod? Mälestuseks öisest seiklusest? Ja lisaks veel paberitükk poeetilise oopusega, mis on Solovki toode .. .

Kui see kuulus öisele külalisele, siis läks kõik veel rohkem sassi, aga Javitš-Jurtšenko osavõtt kallaletungist Šam-raile muutus veelgi küsitavamaks, võib-olla langes hoopis ära.

Kogutud andmete põhjal polnud Javitš-Jurtšenkol ju midagi ühist ei Solovetsi laagritega ega vangide luuleloominguga. Muide, kõik need andmed, mis me Javitš-Jurtšenko kohta olime kogunud, justkui nimme suurendasid segadust, mis niigi oli juba olemas. Näiteks tuli ilmsiks, et tal on erakordselt palju jõudu ja et teda peeti oma võitlussalgas parimaks laskuriks, kes tabas revolvrist märki

lausa eksimatult. Kuid teatavasti läks Šamrail korda pääseda kallaletungija käest (aga kallaletung oli ootamatu!) ja pealegi veel ükski kuul ei tabanud, kuigi tulistati nelja—kuue meetri kauguselt... Aga portfell.. .

Valvur Vahromejeva kinnitas, et raudtee suunas jooksnud inimesel polnud käes mingit portfelli. Portfelli ei näinud ka Gugajeva, kes oli hiljem uurija juures Javitš-Jurtšenko ära tundnud. Kas kurjategija peitis portfelli äraj ja tuli pärast sellele järele? Vähe usutav, kui võtta arvesse konkreetset olukorda. Tal polnud selleks aega ega võimalust. Võib-olla võttis dokumendid ära ja viskas siis portfelli minema? Veelgi kaheldavam. Portfell oleks kindlasti leitud: Moskva ümbrus pole troopikadžungel ja suvitus-asula keskuses asuv suvila pole jahimeheonn. Mul polnud veel kunagi varem tegemist olnud niivõrd vasturääki-vusterohke uurimisasjaga, kui oli see.

Kas aitab Šamrai nendest jagu saada?

Kogemused on näidanud, et suuri lootusi hellitada ei tasu. Kannatanu on üldreeglina halb tunnistaja. Ta näeb kõike läbi üleelatu prisma. See vajutab tema ütlustele subjektiivsuse pitseri, subjektiivsus aga on üsna ebakindel uurija abiline. Aga ikkagi... Aga ikkagi panin ma eelj seisvale kohtumisele Šamraiga mõningaid lootusi. Kas nad siis ei võinud täituda? Kas või mitmekesisuse mõttes ...

Roolist kinnihoidvad mustad sõrmkindad tardusid paigale. Läbi tuuleklaasi oli näha, kuidas kukusid puude härmatanud oksad.

Auto peatus halli kolmekorruselise hoone ees. Autojuhi nõbininaline nägu väljendas kurbust. Teslenko oli ka arvatavasti mälestuste võimuses. Ta mõtles Raadioteatri ees seisnud «mustale proletaarlasele», kes meenutas talle hiljuti loetud raamatu «Onu Tomi onnike» kangelast, ja, ookeanita gustele vendadele-proletaarlastele. Ta mõtles nagu alati maailmamastaabis, kuid seejuures ei unustanud oma autojuhikohuseid.

«Kas ootan?»

«Oota.»

Teslenko noogutas.

«Ainult mitte autos .. . Külm teeb liiga.»

«Mulle ei tee,» ütles Teslenko. «Olen harjunud.»

Kuid ikkagi ronis ta autost välja, togis vildininaga raevukalt mitte milleski süüdi oleva «Fordi» esiratast ja astus minu järel trepikotta.

XII

Šamrai vidukil silmad fotografeerisid mu nägu, rombe lõkmetel, autšekisti märki rinnal, libisesid mööda mu figuuri (ma tõmbasin tahtmatult pluusi sirgeks), tõusid kiirustamata uuesti näole ja jäid siin liikumatult paigale. Nüüd vaatas ta mulle otse silma, rahulikult ja külmalt.

«Kõigepealt isikutunnistus.»

«Muidugi mõista ...»

Ma ulatasin talle oma safiankaantega isikutunnistuse. Ta võttis selle, ikka niisama kiirustamata, ja tegi lahti.

«Beletski, Aleksandr Semjonovitš ... Moskva kriminaaljälituse seitsmenda osakonna ülem.. . Pikendatud kolmekümne esimese detsembrini tuhande üheksasaja kolmekümne viiendal aastal... Nõnda.» Ta andis mulle isikutunnistuse tagasi ja küsis: «Kas Ehrlich on teie alluv?»

«Jah.»

«Võtke istet. Kui olete suitsumees, siis võite suitsetada.» Šamrai koukis kirjutuslaua sahtlist tühja konservipurgi, mis asendas tal tuhatoosi, ja asetas selle minu ette. «Võin pakkuda teile mahorkat, kuid teie suitsetate nähtavasti paberosse. Aga näe, mina ikka veel vana viisi...»

Ta rebis tüki ajalehepaberit "ja keeras endale pläru. Tema vidukil silmad kerkisid minu silmade kõrgusele.

«Mis aastast olete parteis?»

«Tuhande üheksasaja kahekümne esimesest aastast.»

«Aga mis aastal olete sündinud?»

«Tuhande üheksasajandal.»

«Järelikult sa astusid parteisse kahekümne ühe aastaselt?» läks Šamrai üle «sina» peale.

«Täiesti õige.»

«Siin, Moskvas?»

«Ei, Petrogradis.»

«Leningradis,» parandas ta.

«Noh, siis oli veel Petrograd ...»

Tegelikult pidin mina küsimusi esitama. Kuid alguses olin ma nõus meie rolle vahetama.

Šamrai nägu oli kõhn, kuid ilma kortsudeta; nahk sellel oli pingul ning krobeline ja arvatavasti kare nagu liivapaber.

79

Kitsas ja kõrge laup, paljanev pealagi, etteulatuv lõug, suur, teravatipuline kõrisõlm ja aukuvajunud põsed mis veelgi rõhutasid peaaegu ebainimlikku kõhnust. Miimika puudus täiesti. Tema nägu muutsid elavaks vaid vidukil, rahutud silmad ja huuled, täpsemalt suunurgad. Meie vestluse ajal need kord kerkisid irooniliselt, kord vajusid alla, ja siis muutus nägu rahulolematuks ja põlglikuks.

Välimus ei äratanud sümpaatiat, nagu öeldakse. Kuid mulle Šamrai meeldis: võitis poolehoidu võib-olla oma vanamoelisusega. Nii tema ise kui ka tema käitumisviis ja kõnemaneer meenutasid sõjakommunismi aega või ehk nepi aega. Jah, pigem nepi aega. Võtame kas või selle rõhutatud hooletuse riietuses. Viltutallatud nahktaldadega vildid, halvasti pestud hall vene särk, kortsunud revääridega pintsak, mille vasakul käisel sinendas tindiplekk.. Kahekümnendate aastate stiil. Tookord oli Val. Industrialnõi avaldanud arvamust, et parteilasel, kes on endale «gavrilka» (nii nimetati põlglikult lipsu) ette pannud, tuleb silm peal hoida, aga parteilane, kes hoolitseb oma välimuse eest nagu «Turgenevi preili», tuleb saata tehasesse, et ta võtaks omaks proletariaadi terved eluviisid, ja kui see ka ei aita, siis halastamatult parteipilet ära võtta. Tõsi küll, Valentin armastas äärmusi. Kuid tema mõtteavaldused! kajastasid mingil määral ajavaimu.

Ma olin näinud rahvakomissare, kellel oli soldatirihm vööl ja kingad paljaste jalgade otsas, tehaste direktoreid, kes kandsid vanu, juba möödunud sajandi lõpul ostetud pükse,

ja müüjaid nepmanite poodides, kes sarnanesi inglise lordidega. Siin ei olnud midagi paradoksaalset. Riietuse eest hoolitsemist — moest ma juba ei räägigi, see oli peaaegu sõna «kontrrevolutsioon» sünonüüm — peeti halvaks tooniks, igandiks, mis oli omane meile kõigile võõrale nepmanite, viigipuude, kanaari lindude ja väikekodanlaste maailmale. See rigorism jäi vähemaks alles kahekümnendate aastate lõpul. Kuid kõige järgi otsustades ei olnud uued tuuled Šamraid puudutanud. Ta elas ikka veel minevikus.

Seda võis märgata teistestki asjadest, mitte ainult riietusest. Ka tema kõnemaneer ja sõnavara polnud oluliselt muutunud: «velskri» asemel ütles ta «lekpom»', kasutas sõna «punaliplane» (Punalipu ordeniga autasustatu) .. Minevikuhõngulised sõnad. Mulle näis, et temaga suheldes

Lekpom — lühendatult лекарский помощник (tohtri abi).

ma noorenen, kuigi kolmkümmend viis aastat pole ju ka jumal teab mis vanadus.

Ei, Šamrai meeldis mulle. Selles polnud vähimatki kahtlust. Laskmata jutuotsa käest, ta ütles:

«Aga nüüd asume asja juurde. Muidugi, kui sa selle vastu ei ole... »

Ma ei olnud selle vastu. Šamrai suunurgad kerkisid kõhklevalt, siis aga vajusid allapoole.

«Mulle on kõik see asjandus sestsaadik!» Ta tõmbas endal käega üle kõri. «Niipalju kui mina aru saan, oled sina ka sellest tülpinud. See on selge, mis siin rääkidagi. Ja kui aus olla, siis on mul mitmel korral tulnud pähe mõte: suruda peale, kus tarvis, ja lõpetada see asi. Ja usu, kui see käiks minu kui inimese kohta, siis sa ei istuks siin ja teie masinavärk ei töötaks. Kuid asja tuum on selles, et põlema ei pandud mitte mu asutusesuvilat ega tulistatud mitte mind, Šamraid, vaid süüdati partei puhastuse komisjoni liikme suvila ja tulistati selle komisjoni liiget, ja kadunud portfell oli selle komisjoni liikme oma. Selle-pärast ma ei andnudki ega anna tollele mõttele voli. Ja kui meie seltsimehed kirjutasid kirja kriminaaljälituse passiivsusest, ei olnud ma vastu. Seda kõike räägin ma selleks, et mu seisukoht oleks sulle täiesti selge. Kavaldada pole meil kummalgi midagi, me pole diplomaatilisel raudil. Ja keel on meil ühine, ja mõtted, ja eesmärk on ühine, kuigi sina teenid teda miilitsas, mina aga siin.. . Õigus?»

«Õigus.»

«Hea, et sa minuga ühel arvamusel oled.» Ta naeratas, näidates metallhammaste serva, ja litsus pläru plekkpurgis mahorkast kollaste sõrmedega laiaks. «See on hea, et sa samal arvamusel oled.»

Šamrai ei maininud kordagi Javitš-Jurtšenko nime. Kuid tema suhtumine toimunusse oli mulle juba küllalt selge. Šamrai lähtus sellest, et kui kallaletungi polnudki vastu ootusi toime pannud Javitš-Jurtšenko, siis keegi teine, kes on samuti parteist välja heidetud, see tähendab, kurjategijat ajendasid poliitilised motiivid. Ega ta muidu kogu aeg rõhutanud, et ei ohustatud mitte ainult trusti juhataja, vaid ka partei puhastuse komisjoni liikme elu.

Huvitav, kumb neist teist selles veenis: kas Ehrlich teda või tema Ehrlichit? Aga võib-olla tuli kumbki neist iseseisvalt sellele oletusele? Muide, mis oletus see on — see on ju päris kategooriline järeldus. See järeldus võib muidugi õige olla. Kuid praegu veel pole sellel vundamenti,

aga hoone jaoks peab tingimata olema vundament.

Jah, kannatanu pole kõige objektiivsem tunnistaja, ml sest rääkidagi! Kuid õnneks pole tema vaatekoht uurijal kohustuslik. Aga Ehrlichi teguviis pani mind imestama. Ja kui ta avaldas Šamraile oma seisukoha, siis peab temaga tõsiselt rääkima. Tal polnud õigust seda teha, seda enam praegu, mil kõik on ebakindel ja ebamäärane.

Šamrai ütles, otsekui oleks ta minu mõtteid lugenud:

«Ma ei taha vahele segada sinu töösse, kuid ühe küsimuse ma ikkagi esitan. Kannatanu õigusega... Nõnda mind vist nimetatakse? Ega ma ei eksinud?»

«Ei eksinud.»

«Noh, nii et ütle «kannatanule»: kas sa kõrvaldad Ehrlichi juurdlusest?»

«Ei. Veel mitte.»

«Tähendab, ise tegutsed, nii-öelda abistad, oled šefiks?»

«Võib ka nii öelda.»

«Mis siis ikka, see on teine asi. Aga sinu helistamine tegi mind rahutuks... »

«Miks?»

«Noh, kuidas sulle öelda? Ma olen muidugi jälitusasjades võhik. Elukutseid on mul elus olnud tublisti — olen olnud lekpom, kontoriametnik, toitlussalklane, aga, näe, nuuskuriametit pole ette tulnud — säärase saatusega pole mind õnnistatud. Kuid inimesi ma näen läbi. Seepärast ma ei tahaks, et Ehrlich kõrvaldataks. Ta on jätnud hea mulje. Taibukas, tõsine, tunneb asja, ei tõsta ilmaasjata kisa Ühesõnaga, soliidne. Niisugust võib usaldada.» Ta tegi pausi; «See pole mitte ainult minu, vaid ka meie seltsimeeste arvamus ... »

«Jah, Ehrlich pole meil halvas kirjas,» ütlesin ma asjalikul toonil.

«Noh, näed nüüd, pole halvas.. . Soliidne töötaja. Aga, näe, Rubinov... »

«Vist Russinov?»

«Jah, Russinov. Aga Russinovi kohta ma seda ei ütleks.»

«Hea töötaja.»

«Sina tead muidugi paremini. Kuid mulje on temast midagi muud. Teisest tainast. Teine tainas ja teine pärm, Peab ütlema, ma imestasin veidi, et temale tehti algul ülesandeks uurimine läbi viia. Kuid see-eest ei imestanud, kui asjast midagi välja ei tulnud. On ta partei liige?»

«Jah.»

«Või nii? Mis siis ikka, parteilasi on mitmesuguseid..

Ta kuulas mind üle kolm korda, ei, neli korda. Imelikud ülekuulamised. Justkui püüdis mind milleski süüdistada. Usud või mitte, aga lõpuks oli mul endal juba sihuke tunne, nagu oleksin kurjategija. Mõtlesin, ega viimati Šamrai ise pannud suvilat põlema ja tulistanud ise ennast?» Ta muigas, tema suunurgad kõverdusid ja jäid rippu. «Tähendab, ütled, et partei liige? Egas midagi... »

See, mis ta Russinovist rääkis, puudutas mind ebameeldivalt, kuigi tal omast kohast oli õigus. Kui Ehrlichile uurijana oli omane sirgjoonelisus ja teatud subjektiivsus, siis ega Russinovigi lähenemine asjale polnud etalooniks. Tema koostatud dokumentides (aga dokumentide järgi saab kindlaks määrata uurija tööstiili, ja tema lähenemist asjale) võis märgata mingit närvilisust, ebajärjekindlust, otsekui poleks ta tahtnudki selgust ja nagu oleks ta isegi kartnud seda. Siin ei tulnud enam ilmsiks paindlikkus, vaid mingisugune lodevus. Küsimused, mis ta Šamraile esitas, olid, pehmelt öeldes, taktitud. Inimesele, kes

lausa ime läbi on ellu jäänud, sääraseid küsimusi ei esitata isegi sel juhul, kui mõned tema kinnitused ei näigi olevat põhjendatud või küllalt veenvad.

Selle uurimisasja materjalidega tutvudes torkas see kohe silma, kuna Vsevolod Feoktistovitšile oli tavaliselt omane mõõdu- ja taktitunne. Šamrai asjas oli see tunne teda kahtlemata hüljanud.

Egas midagi, Šamrai asemel ei oleks minagi vist niisuguse uurija vastu sümpaatiat tundnud. Eriti pärast kõike läbielatut. Teda oleks pidanud teisiti üle kuulama. Siin Russinov muidugi eksis. Ja nüüd ongi tulemus käes: usaldamatus ja vaenulikkus.

Minu palvel jutustas Šamrai üksikasjaliselt sellest, mis tol ööl suvilas oli toimunud; see kõik oli mulle juba teada. Ta rääkis igavalt, loiult, peaaegu sõna-sõnalt tsiteerides oma eelmisi ütlusi. Töötamine öösel, katkise lukuga seif, sõit suvilasse, tulekahju, kallaletung, lõhutud lukk, tulistamine ...

Ega Šamrai asjata osutanud käega oma kõrile, kui ta sellest asjast rääkima hakkas. See oli teda tõepoolest ära tüüdanud. Aga mis parata?

«Kas suvila on juba ammu sinu käsutuses?» küsisin ma.

«Möödunud aasta augustist. Nii nagu ehitamisega valmis saadi.»

«Kuid see on ju hooaja lõpp.»

«Nii see välja kukkus. Pidid aprillis töödega valmis saama, aga ei jõudnud.»

«Kas sa kasutasid suvilat pidevalt?»

«Muidugi mitte. Pühapäeviti, ja sedagi mitte just sageli Tead isegi —töö. Küll parteipäev, küll nõupidamine, kül tuleb inimesi, küll kutsutakse rahvakomissariaati välja Hea, kui jõuad koju komberdada.»

«Kas sul perekond on?»

«Kuidas siis muidu. Naine töötab, tal on ühiskondlikke kohustusi. Naiste organisaator. Tütar õpib teise astme koolis.. . Õieti öeldes oli suvila elu ette nähtud just tütrele tal pole kopsudega kõik korras, — tead, pärilikkus. Õhku on vaja. Kuid suvila kanti minu nimele alles koolivaheaja lõpul, nii et ta sai seal olla pärast pioneerilaagrit ainul paar korda. Noh, aga oktoobris ma leppisin koolis kokku ja saatsin nad mõlemad lõunasse, Krimmi... »

«Kas suvilas telefon on?»

«Ei ole. Aitab sellest, et mulle öösiti koju helistatakse! Sulle vist samuti?»

«Tuleb ette. Aga kas teil seal ka tuttavad, töökaaslased, tütre kooliõed külas käisid?»

«Ei käinud. Peale minu sekretäri Gudõnski pole seal keegi käinud.»

«Aga kutsusid?»

«Ei.»

«Kas autojuhte on trustis üks?»

«Kolm. Kaks autot, kolm autojuhti.»

«Missugune autojuht käis suvilas?»

«Mitte keegi. Ma ise juhin ju autot. Milleks autojuhte tülitada, kui mul on isiklik sõit? ... »

«Kas töökaaslased teadsid suvila aadressi?»

«Ainult Gudõnski. Ma ju suvilat õigupoolest ei kasutaA nudki, nii et polnud nagu mõtetki kellelegi selle aadressi anda.»

«Aga kus suvitusasula asub?»

«Seda nähtavasti teati. Sinna on ju oma sada majakesi üles löödud, võib-olla isegi rohkem. Suvitusasulat teatakse. Teati ka seda, et seal on minu suvila. Võidi äärmisel juhul teada.»

«Aga miks sa otsustasid just nimelt kahekümne viiendal oktoobril sõita suvilasse, kui sul oli tarvis dokumendid endaga kaasa võtta?»

«Üldiselt on sul selles asjas õigus: valvsuse nürinemine. Ei arvestanud kõiki võimalikke tagajärgi. Kuid karistuse ma selle eest juba sain.»

«Ma ei räägi sellest. Miks tuli sul mõte sõita argipäeval, ja pealegi veel koos dokumentidega?»

84

«Ma olen ise ka juba sellele mõelnud. Noh, kuidas sulle seletada? Olin kuradimoodi väsinud, samas aga tuli kiusatus rooli taha istuda, end tuulutada, ja pealegi ei tahtnud ma öösel naiseõde tülitada. Ta heidab vara magama, aga mina olin kauaks tööle istuma jäänud ja oma korterivõtme koju unustanud. Noh, ja otsustasin suvilasse põrutada ...»

«Muide, Filimon Gerassimovitš,» ütlesin ma, «kas sa mäletad, mis kell sa tookord oma asutuse uksest välja tulid?»

«Aga kuidas siis? Mälu üle ei saa nuriseda. Teenib mind hästi. Kell oli kaheteistkümne ligidal, täpsemalt: kahekümne pärast kaksteist.»

«Seda sa ütlesid umbes?»

«Miks umbes? Kella järgi.»

«Selle järgi?» Ma osutasin seinale, kus rippus pika ja laia pendliga nelinurkne kell.

«Nii selle kui ka taskukella järgi. Lahkusin siit, kui kell sai kahekümne pärast kaksteist, pärale jõudsin kakskümmend või kakskümmend viis minutit kaksteist läbi. Sinna sõitmine võtab aega nelikümmend minutit. Kõik on nagu apteegis. Valvur rääkis ju, et mu suvilas võeti valgus üles kell pool üks. Eks ju?»

«Jah.»

«Miks sa siis küsid? Ma olen sellest juba oma kümme korda ette kandnud — ja Russinovile, ja Ehrlichile ...»

«Tead, üks tunnistaja kinnitab, nagu oleksid sa lahkunud töölt kella üheksa paiku õhtul. Noh, eks ma's mõelnudki: võib-olla kell käis ette või oli isegi seisma jäänud?»

«Nii minul kui ka valvuril?»

Tema suunurgad kõverdusid, moodustades kaare. Šam-rai asetas lauale kapsliga hõbetaskukella, vajutas nupule, ja kapsel avanes. Mõlemad kellad näitasid minutipealt ühte aega.

«Kas nägid? Voh, Aleksandr Semjonovitš! Minu kell ei jää juba kunagi seisma. Ja käib täpselt. Sest keeran ta ju ise üles. Keeran üles ja kontrollin. Igal hommikul ühel ja samal ajal. Mul on juba vana harjumus — jälgida aega. Nii et ei eksinud mina, vaid öövaht. Ta eksitas teid.»

Aga kust ta õigupoolest teadis, et ma pidasin silmas öövahti? Ja miks tehti üldse talle teatavaks selle öövahi ja Vahromejeva tunnistused? Miks seda tarvis oli? Šamrai on ikkagi kannatanu, aga mitte vanemoperatiivvolinik Ehrlichi abiline, ja kannatanul pole üldsegi tarvis teada kõiki uurimisasja materjale.

85

«Ma rääkisin juba Ehrlichile,» ütles Šamrai, «et öövaht Plessetski on viinanina, alkohoolik, klassi seisukohalt võõras inimene. Ta töötas meil pool aastat, ma ei näinud

teda kordagi kainena. Vähe sellest, et ta ajab segi aja, ta ei te vahet ka võõra tasku ja oma tasku vahel. Minu teada rakendati tema suhtes isegi sundtoomist.»

«Kas ta töötab praegu teie juures?»

«Muidugi mitte ... Aeti minema. Aga kui sul teda vaja läheb, ma käsin ta üles otsida.»

«Milleks?»

«Eks sa ise tea paremini.»

«Pole mõtet. Ma räägin niisama, muuseas ... »

Šamrai silmad, millesse vahepeal oli ilmunud soojust olid nüüd jälle külmad, ta põsed vajusid auku ja lõu muutus teravamaks, nihkus ettepoole. Põsenukkidele ilmüi sid roosad laigud. Jutt suvilasse sõitmise ajast ärritas teda ilmselt. Mingitel põhjustel, millest ma päriselt aru ei saa nud, sai sellest punktist ootamatult Šamraile hell koh Liiga kaua ei tohtinud sellel peatuda, ja ma loobusin ahvat; levast mõttest esitada Šamraile veel paar-kolm täpsustavaf küsimust. Meil seisis ju veel ees kohtumisi. Kui osututy vajalikuks, siis võib pärast vastavat valutukstegemis tegelda jälle selle hella kohaga. Aga esialgu jätame sell kõrvale. Ega kõike korraga saa.

Lõpetanud kellade, öövahi ja valvuriga, viisin ma jutu tasa ja targu partei puhastuse komisjoni tööle. Šamrai sai aegamööda tasakaalu tagasi. Kõik nähtavad ärrituse tunde-märgid kadusid. Lõug võttis endise, temale määratud koha sisse, põsenukid said tagasi oma tavalise kollase värvuse. Isegi suunurgad rahunesid, huuled venisid peaaegu sirg-; jooneks. Nii oligi tarvis!

Ma ootasin, et ta hakkab rääkima Javitš-Jurtšenkost,, kuid asjata: seda nime ta ei nimetanud. Šamrai arvas vist, et initsiatiiv peab kuuluma minule. Mis siis ikka, olgu nii, Lõppude lõpuks pole mul vähimatki selle vastu. Ja ma mainisin Javitš-Jurtšenkot, muidugi mõista ilma igasuguse surveavalduseta, asetades ta parteist väljaheidetute loetelu keskpaika, seda tegin ma nimme. Kuid nüüdki ei kasutanud Šamrai avanenud võimalust. Kas siis Ehrlich polnud teda asjaga kurssi viinud, mis polnud kuigi tõenäoline, kui võtta arvesse seda informeeritust öövahi ja valvuri suhtes, mis alles nüüdsama mind imestama pani, või siis oli pühendanud teda asjasse nii põhjalikult, et Šamrai arvas, et tal nagu ei sobi demonstreerida mulle oma mõnevõrra üleliigseid teadmisi, Muide, kui ma hakkasin ise esitama

küsimusi Javitš-Jurtšenko kohta, vastas Šamrai tagasihoidlikult, kuid meelsasti. Nii mõnigi asi tema vastustes äratas tahes-tahtmata huvi. Kahjuks pidime oma vestluse, mis muutus üha huvitavamaks, katkestama. Mulle helistas Qalja (ma informeerisin teda alati, kust mind võib leida), kes ütles, et mind otsib taga Freiman. Iljuša palus edasi öelda, et ta sõidab kahe tunni pärast ära, seepärast pean ma kiirustama.

Ma ei tahtnud kokkusaamist Freimaniga edasi lükata. Iljad on raske kätte saada. Pealegi oli praegu tema käes Djatlovi — Javitš-Jurtšenko tuttava — süüdistusasi. Ja üldse ma ei armastanud muuta oma plaane ilma äärmise vajaduseta.

«Kas sekretäriks on neiu?» tundis, huvi Šamrai, kui ma olin toru ära pannud. «Jah, tütarlaps.» Ta hakkas naerma. «Riskid, Aleksandr Semjonovitš.» Ma ei saanud tast aru.

«Laimujutud,» selgitas ta. «Mul on juba kogemusi. Nüüd võtan sekretärideks ainult mehi. On rahulikum. Võta kogemusi arvesse ... »

«Hakkad hunti kartma, siis ei saagi metsa minna,» pareerisin ma naljaga.

«Aga mis sul metsaga pistmist?»

«Arvad, et ilma metsata on parem?»

«Palju parem!» Šamrai pahvatas naerma. «Isegi kui sul on metsas suvila ... »

Me lahkusime sõpradena. Ta tuli mind saatma kabineti ukse juurde ja ütles:

«Kui midagi on, siis helista või astu läbi.»

«Tingimata,» kinnitasin ma.

Kui ma paraaduksest välja tänavale astusin, hoovas külma õhku mulle vastu nägu ja pani hinge kinni, ja ma mõtlesin, et nüüd lõpuks olen tutvunud Filimon Gerassimovitš Šamraiga ...

Nõnda tekkis «põhjakõrbenud asja» kausta veel üks ülekuulamisprotokoll.

XIII

Üldiselt ei tule mind õnneseente hulka arvata. Kuid sõpradega on mul vedanud. Vedas lapsepõlves, vedas noore mehena, vedas küpses eas. Sõpradele võlgnen ma soojuse, mis on soojendanud mind külmadel aastatel, võlgnen toetuse rasketel hetkedel. Ühesõnaga, kõik. Seepärast on mu raske eraldada oma elulugu minule lähedaste inimeste elulugudest, kelle hulgas oli ka Ilja Freiman, haruldaselt elu rõõmus ja tore inimene.

Ma töötasin temaga koos kriminaaljälituses kuus aastat niikaua kui ta üle viidi GPU-sse. Algul ta komandeeriti ajutiselt grupi juurde, kes tegeles kulakute mässude asjaolude uurimisega, siis aga võeti päriselt.

Suhhorukov, kes, hoolimata oma mõnevõrra iroonilises suhtumisest Freimanisse («Tuulepea ta vast ei ole, ag tuuletõmbus tal peas ikka on»), hindas teda töömehen väga ja oli tema üleviimisele kategooriliselt vastu. Vikto käis väsimatult peale kaadriosakonna töötajaile, partei, Moskva linnakomitee vastutavatele töötajatele ja, muidugi, GPU juhtkonnale. Teda kuulati ära, mõnikord isegi lubati abi, kuid lõppkokkuvõttes tema rünnakud tulemusis ei andnud: Freimanit meile tagasi ei antud. Andekas ja kõrge kvalifikatsiooniga uurija (Iljal oli kõrgem haridus, mis tol ajal oli väga suures hinnas) tõusis ametiredelil kiiresti. 1932. aastal oli ta juba keskaparaadi osakonnajuhataja asetäitja, olles nii minust kui ka Suhhorukovist palju kaugemale jõudnud.

Suhted, mis meil kujunesid välja koos töötades, olid jäänud täiel määral püsima, kuigi me nüüd kohtusime harvemini. Me ei võõrdunud teineteisest, seda enam, et meie teed aeg-ajalt ristusid: kas siis tekkis vajadus mingit informatsiooni saada või tegelesime ühe ja sama inimesega, kuigi erinevatest aspektidest. Pealegi püsis Freimanil endal ja ka kriminaaljälituse vanemail töötajail meeles see, et Ilja oli kunagi meil töötanud. Teda peeti justkui kriminaaljälituse täievoliliseks esindajaks GPU-s. Seetõttu pöörduti tema poole mitmesuguste palvetega. Kui Moskva miilits võttis oma šefluse alla Staražilovo rajooni kolhoo-

sid (kriminaaljälitusele kinnistati kümme kolhoosi), siis Freiman muretses petrooleumi «kriminaaljälituse kolhoosidele». Kui Novokuznetskaja ja Kropotkinskaja tänavas ja Sokoli asulas hakati miilitsatöötajaile elamuid ehitama, «masseeris» Freiman projekteerijaid ja ehitajaid. Ja kui tuhande üheksasaja kolmekümne viiendal aastal partei Moskva linnakomitee võttis vastu otsuse, et miilits hakkab oma tööst aru andma Moskva Nõukogu ja rajoonide nõukogude ees, aga osakondade ülemad ja väeosade komandörid — tehastes ja vabrikutes, võttis Freiman osa nende aruannete vormilise külje väljatöötamisest. Ühesõnaga, ta jäi meile omainimeseks, ja GPU-s naljatati, et Freimani näol on neile sisse imbunud Moskva kriminaaljälituse agentuur.

... Kui ma astusin Lubjanka ja Furkassovski põiktänava nurgal asuva suure hoone vestibüüli, tungis mulle ninna värvi ja niiskuse lõhn. Tehti parajasti remonti. Ümberringi seisid lubjaämbrid, redeltrepid, ja nende peal maalrid, ajalehtedest kolmnurksed Napoleoni mütsid peas. Minule polnud see ootamatuseks. Teistes Nõukogude Liidu asutustes värvitakse ja valgendatakse ruumid tavaliselt kevadel, Siseasjade Rahvakomissariaadis, prokuratuuris, kohtutes ja miilitsas ainult talvel või sügisel. Selle neljakümne viie aasta jooksul, mis ma olen kriminaaljälituses töötanud, pole ma veel jõudnud selle seaduspärasuse saladust lahti mõtestada. Muide, see seaduspärasus kehtib vist seniajani, intrigeerides oma tunnetamatusega nõukogude juristide noore põlvkonna juurdlevaid päid. Tõsi küll, praegu, mil inimmõistus tungib üha sügavamale universumi saladustesse, lahendatakse nähtavasti lõpuks ka see saladus ...

Küsisin korrapidajalt, kas Freiman on oma kabinetis, ja sain jaatava vastuse. Kuid üsnagi kogenud inimesena ma teadsin väga hästi, mida tähendab remont ja millised on tema tagajärjed. Seepärast ma palusin korrapidajat, et ta täpsustaks.

Minu pealetükkivus talle ilmselt ei meeldinud. Ta võttis vastu tahtmist telefonitoru ja helistas komandandile, siis aga teatas samasuguse vastumeelsusega, et ta oli eksinud: seoses remondiga asub Freiman ajutiselt teises kabinetis. Korrapidaja nimetas mulle toa numbri ja juba isikliku vastutulelikkusena selgitas:

«See asub kõige ülemisel korrusel.»

Vaevalt olin jõudnud ülemisele korrusele, kui mind Peatas hüüe:

«Beletski!»

Ma vaatasin sinnapoole ja nägin Suhhorukovit.

«Selle remondiga ei leia kedagi üles,» ütles ta ärritatult. Suhhorukov oli halvas tujus. Seda oli tunda nii tema näo kui hääletooni järgi. «Kas sa lähed Freimani juurde?»

«Jah.»

«Ära unusta meelde tuletamast demobiliseeritud punarmeelasi SARK-i väeosadest,» ütles Suhhorukov. «Muidu võib asi lõppeda sellega, et kõik osakonnad valivad enda välja, aga mulle ei jää midagi, nagu tavaliselt. Pärast käi ja vilista ... »

Nii nagu kõik osakonnaülemad, nii oli ka Suhhorukov arvamusel, et tema osakonnale tehakse alati liiga, eriti kaadri valikul. Tsaturov nimetas seda «ülemuste psühholoogiaks», ja viidates idamaa tarkusele, mis teda alati hädast välja aitas, ütles: «Ärgu olgu mul lehma, peaasi, et naabril poleks kahte lehma.»

«Palu neilt kakskümmend või kakskümmend viis mest,» andis mulle nõu Suhhorukov.

«Aga kuhu me nad paneme?» püüdsin ma vastu vaielda. «Meil pole ju rohkem kui kaheksa vaba kohta... »

«See pole enam sinu mure. Leiame kohad, kuhu nad panna,» torises ta. «Kõigepealt las annavad.» Ja küsis: «Kas sa lähed Freimani juurde «põhjakõrbenud asja pärast?»

«Jah.»

«Näib, et sul on selle asjaga ka remont... »

«Kas lõhnab värvi järele?»

«Korralageduse järele,» ütles Suhhorukov südametäiega «Korralageduse ja segaduse järele.»

Ta läks edasi ülemust otsima, mina aga vajutasin ulü| metallkäepidemele. Erinevalt Petrovka tänav 38 asuvast hoonest avanes siin uks ilma kääksumiseta. Lausa nauding on sääraseid uksi avada.

Noormees, kellel olid lõkmetel kuubid, kirjutas parajasti kirjutusmasinal, mind nähes tõusis ta kähku püsti.

«Kas ülema juurde?»

«Jah.»

«Seltsimees Beletski?»

«Täiesti õige.»

«Ülem ootab teid.»

Freiman ei istunud laua taga, vaid laua peal, nii nagu ti meeldis istuda. Ta sõi võileiba ning tegi märkmeid mingisuguse dokumendi lehekülgedele. Tema juustel oli pronksjas helk.

«Tervist, seltsimees ülem!»

«Tervist,» ütles Freiman, hüpates laualt ehtsa sportlasliku kergusega. «Võileiba tahad?»

Ma ei soovinud.

«Rumalasti teed,» lausus Freiman. «Vanasti öeldi, et see on vilets tööline, kes süüa ei oska. Aga vanasti inimesed teadsid, mida nad rääkisid.»

«Aga sinul on kadestamisväärne isu.»

«Ei saa nuriseda. Kuid eeskätt murest... Säärane on kord juba mu iseloom. Mõned joovad murest, mina aga söön. Mida suurem mure, seda parem isu.»

Otsustades paberite hulga järgi, olid Freimanil suured ebameeldivused.

Ilja naljatas, nagu alati, kuid miski ütles mulle, et tema tuju oli päris halb. Inimestele, kes teda halvasti tundsid, jättis Freiman endast muretu naljahamba mulje, kes ei suhtu millessegi tõsiselt. Ta püüdis tõepoolest näida sellisena. Kuid see oli tema näole hästi sobitatud, aga väga võimalik ka, et sellele külge kasvanud mask. Nii nagu paljud inimesed, oli temagi mõnes suhtes näitleja, kes oli valinud endale alatiseks teatud rolli elus. Freiman esines naljahamba ja seltskonna hinge ampluaas.

Käratult astus sisse noormees, kelle lõkmetel olid kuubid, ja asetas laua äärele sissepressitud ilustistega nahkkaaned.

«Post.»

«Tänan, Serjoža.»

Kui ta oli väljunud, ütlesin:

«Sa näikse arvesse võtvat Šamrai kogemusi.»

«Ja nimelt?»

«Ta veenis mind, et sekretär peab olema tingimata meesterahvas.» Ma jutustasin talle, mida Šamrai naissekretäridest arvanud oli.

«Noh, tal on selleks teatud põhjus olemas ... »

«Nähtavasti. Oled end piimaga ära kõrvetanud, puhud ka veele peale. Rääkis, et oli sunnitud kuulujuttude pärast naissekretäri vallandama.»

«Noh, mitte just päris kuulujuttude pärast,» ütles Freian. «Ta kujutas asja paremas valguses. Esiteks, tema sekretär oli endise ataman Dutovi staabi polkovniku naine, aga teiseks... Teiseks, kuulujuttudel oli teatud alus ...»

«Kas sina siis tegelesid selle asjaga?»

«See pole minu piiskopkond. Ja seal polnud ka millelgi tegelda, aga ... Üldiselt ära mõtle Galkat hüljata, Aõta arvesse, et ta pole mitte ainult minu esitatud kandidatuur, vaid ka minu armastus — muidugi Sonja järel —,

aga eks ma sind, naistevihkajat, juba tunnen.» Ta ähvardas sõrmega ja küsis: «Kas on tore tüdruk?»

«Pole viga.»

«Tulesäde, aga mitte «pole viga». Ja kuidas hoolitseb ülemuse eest! ... Oleks minul selline sekretär!» Ja lisas pärast pausi: «Kas õmbles nööbi käisele ette?»

«Aga kust sina seda tead?»

Freiman oli endaga rahul.

«Intuitsioon. Noh, ja lisaks veel veidi kujutlusvõime ja tähelepanelikkust.»

«Sa oleksid võinud parem, Iljuša, oma tähelepanelikkusi mõnes teises asjas demonstreerida.»

«Ohoo!» Freiman ajas alumise huule ette. «Näe, see puul dutas sind. Jumala eest puudutas! Huvitav detail! Peaks vabal ajal sellega tegelema.»

«Oled ikka endine,» laususin ma.

«On see hea või halb?»

«Vist hea ... »

Ilja tutvustas mind lühidalt Djatlovi süüdistusasjaga! See oli juba peaaegu lõpetatud.

«Nagu näed, pole siin midagi, mis võiks sind huvitada,! ütles ta lõpuks. «Vahest ainult Javitš-Jurtšenko kirjad . Aga kui tahad vestelda Djatloviga, siis ma korraldan selle. Ta on praegu veel sisevanglas. Kuid ma arvan, et sa raiskad ilmaasjata aega.»

«Hea küll, anna kirjad, eks me siis näe.»

Freiman võttis kirjad seifist välja.

«Kui sa mind ei vaja, siis ma lähen neljakümneks minutiks välja. Sul pole midagi selle vastu?»

«Ei ole. Ainult võta arvesse, et Suhhorukov tahab sinu jutule tulla.» .

«Kas hakkab jälle mind piinama demobiliseeritute asjas?»

«Aga muidugi.»

Freiman ohkas.

«Raudne inimene!»

«Nagu sinagi.»

«Mis nüüd mina!» sõnas Freiman. «Ma pole raudne.. Olen kuldne.»

«On see sinu enese arvamus?»

«Ei, Sonja oma. Aga sa ju tead, et ma arvestan alati kõiges oma naist... Sa ju tead?»

«Tean,» kinnitasin ma.

XIV

Ka Russinov oli omal ajal tutvunud Javitš-Jurtšenko kirjadega. Tema tegigi nendest väljavõtted, mis lisati Šamrai asja toimikusse. Kuid, nagu ma veenduda võisin, oli nendel väljavõtetel liiga utilitaarne iseloom. Ent mõlemad kirjad osutusid niivõrd huvitavaks, et väärisid koopiate võtmist, mida ma tegingi.

Esimene Javitš-Jurtšenko kiri, mis oli dateeritud 24. septembril 1934. aastal, oli vastuseks Djatlovile, kes kaksteist aastat pärast nende viimast kohtumist (see oli 1922. aasta suvel parempoolsete esseeride protsessil) otsis algul Javitš-Jurtšenko üles, seejärel aga kirjutas talle Moskvasse. Djatlovi kirja ei leitud. Javitš-Jurtšenko ütles, et ta põhimõtteliselt ei säilita kirju ja hävitab nad kohe pärast läbilugemist.

«Olen rõõmus, Fjodor, et sa oled «elus ja peaaegu terve»,» kirjutas Javitš-Jurtšenko. «Ma ei kirjuta «rõõmus» mitte vormi pärast. Olen tõesti rõõmus. Ükskõik mis

lahkarvamused meil ka poleks olnud — aga need on olemas ja pole aastatega mitte vähenenud, vaid süvenenud —, sa oled jäänud osakeseks, killukeseks minu noorusest. Kildudest muidugi vaasi kokku ei pane, kuid nad on, nagu ütlevad juristid, selle kunagise eksisteerimise asitõendiks, Niisugused mälestused on meeldivad kas või selle poolest, et kutsuvad teatud ajaks esile nonde aastate maailmatunnetuse, muljete värskuse, kõditavad närve ja mälu. Kuid me ei tohi midagi maha vaikida ega varjata. Seepärast Pangem kohe algul «i»-le punkt peale. See on vajalik seda enam, et sinu kirja toon pani mind hämmeldama, kirja vormiline külg aga kutsus esile protesti.

Hiljuti viibisin ma «ZI» («Za Industriju») mittekoosseisulise korrespondendina Uraalis. Minu komandeering langes ajale, mil Sergo Ordžonikidze sealseid ettevõtteid külastas. Mulle räägiti, et Bereznikis oli Ordžonikidzele kaevatud soojuselektritsentraali ülema peale, kes kohustas insenere oma käskkirjaga ilmuma tööle raseeritult, Käskkiri oli võimupiiride ületamine, kuid sellest hoolimata Sergo ei toetanud kaebajaid. Ta ütles, et muidugi oleks parem, kui

insenerid ajaksid habet vabatahtlikult, aga kui nad on taipamatud, tuleb tegutseda administratiivkorras.

Siin on oma mõte. Meie aeg nõuab inimestelt puhtu armastust — nii kehalist kui ka hingelist. Puhtusearmastust mõtetes ja tegudes. Kasimatus on talumatu. Vähem mina arvan nii. Aga sinu kiri torgib kasimatu tiheda harjasena, mis on kaksteist aastat vana... Torgib valusasti. Ja esimene mõte, mille see esile kutsus, oli mõte juuksurist. Meie pole Bereznikis ja mina ei ole soojuselektritsentraali ülem ja sina pole minu alluv, seepärast langeb administratiivkorras karistamine ära. Piirdun vaid nõuandega: katsu harjastest lahti saada. Aga nüüd vaatame nende küsimuste olemust, mida sa puudutad.

Ma olen sügavalt veendunud, et 1922. aasta kohtuprotsess, kus esseerid süüpingis istusid, ei olnud mitte «arveteõiendamine teisitimõtlevate revolutsionääridega», vaid võitnud revolutsiooni kohus restauraatorite üle.

Ma ei poolda sinu vaimustust mõnede kohtualuste käitumise suhtes. Liberovi vastus tribunali esimehe küsimusele, et ta tunnistab end süüdi ainult selles, et «ei tegutsenud 1918. aastal küllalt energiliselt bolševike võimu kukutamiseks», ei osuta mitte niivõrd «õige ürituse eest võitleja» mehisusele, kuivõrd äpardunud võimupretenden isiklikule tigestumisele, tema võimetusele vaadata oma minevikule, tookord hiljutisele minevikule, kõrvaltvaataja pilguga, laskmata end segada subjektiivsusest.

Imestama paneb vaid üks asi — kohtuotsus oli liiga leebe, ma ütleksin, hämmastavalt leebe. Otsusta ise. Isegi Semjonov, keskvõitlussalga ülem, seesama Semjonov, kes käskis tappa Volodarski, isiklikult mürgistas kuule, varjas mõrvarit ja juhatas juulis Leninile atentaadi toime pannud organisatsiooni tööd, — isegi tema vabastati karistuse kandmisest koos Konopljova, Jefimovi, Fjodorov-Kozlovi ja teistega Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee Presiidiumi otsusega tribunali taotlusel. Mäletad sõnastust?

«Need kohtualused olid ränkade kuritegude toimepanemisel eksiteel siiralt, arvates, et nad võitlevad revolutsiooni huvides; kuid saanud aru, et esseeride partei etendab tegelikult kontrrevolutsioonilist osa, astusid nad sellest välja ja lahkusid töölisklassi vaenlaste leerist, kulinad olid sattunud traagilise juhuslikkuse tõttu. Nimetatu kohtualused said täielikult aru nende poolt toimepandud kuriteo raskusest... Nad hakkavad mehiselt ja ennastsalgavalt võitlema töölisklassi ridades nõukogude võimu eest kõigi tema vaenlaste vastu ...»

Mis «arveteõiendamine» see on! See pole arveteõiendamine Fjodor, vaid kõrgeim humaansuse avaldus. Kui sotsialistid-revolutsionäärid Kodusõja aastatel võimule tulid, polnud nad, nagu sa isegi tead, nii suuremeelsed. Meenuta sedasama Samaarat. Bolševikke ja neid, kes neile kaasa tundsid, lasti maha hulgakaupa. Tšehhide vastuluure ja esseeride miilitsa vahel käis isegi midagi võistluse taolist . .. Aga Omsk? Mis sest rääkida!

Seepärast teed sa mulle täiesti ilmaasjata komplimenti — muidugi mõista komplimenti sinu seisukohalt —, et ma «jõudumööda püüdsin mitte süvendada repressiooniohvrite niigi rasket olukorda» (keegi oli need sõnad tekstis punase pliiatsiga alla kriipsutanud).

Polnud ühtki küsimust, millest ma oleksin kõrvale põiganud. Ma ei püüdnud ega tahtnud leevendada, looritadä, liiatigi veel moonutada fakte; mis kaebealuse süüd tõendavad. Ja kui ma ei rääkinud mõnedest asjaoludest, mis mulle teada on (alla kriipsutatud punase pliiatsiga), siis ainult sellepärast, et minu käest seda ei küsitud. Ma olin tunnistaja, aga mitte süüdistaja, ja arvasin, et ma pole õigustatud väljuma nendest raamidest, mis olid mulle kohtuprotsessis kätte näidatud (alla kriipsutatud).

Need asjad pärinevad kõik juba ammugi möödunud aegadest. Ma kirjutan nendest nii üksikasjaliselt seepärast, et hajutada sinu eksiarvamust minu suhtes. Parteipilet pole minule leivakaart ega endiste eksimuste maskeerimise vahend. Mis aga puutub usaldusse, siis see küsimus on küllaltki keeruline (alla kriipsutatud). Kõigest ei kirjuta. Saame kokku — räägime. Kunagi me oskasime leida ühise keele. Ma pole kindel, et see läheb meil korda ka praegu, aga proovime. Üritada võib alati..

Nüüd sinust. Sinu kirjas on liiga palju vihjeid ja varjatud mõtteid, et ma võiksin lõpuks näha sinu praegust nägu.

Sa kirjutad, et oled leppinud nõukogude võimuga, suhtud temasse «täiesti lojaalselt», kuid ikkagi veel meenutad «oma endisi ideaale». See on väga vasturääkiv, Fjodor! Niiviisi tunnedki ridade vahelt revolutsioonieelseid harjaseid. Aga mis on selle all, harjaste all? Seda võib ainult aimata.

Sellele järgneb sinu hinnang Trotskile ja «uuele opositsioonile». Jälle harjased! Kui juba jutt sellele kaldus, siis Trotski ja tema pooldajate vaated on diametraalselt vastupidised mitte ainult bolševike, vaid ka esseeride põhikontseptsioonidega. Trotskism on pigem juba mingisugune

äärmine, pöörane menševismi teisend. Ega muidu just menševik Dan, mitte aga keegi muu, kirjutanud «Sotsialistitšeski Vestnikus», et opositsioon «ajab mitte ainult töölishulkades, vaid ka kommunistidest tööliste hulgas niisuguste ideede ja meeleolude võrseid, mis oskusliku hoolitsuse korral võivad kergesti anda sotsiaaldemokraatlik vilju». Vanal Danil oli õigus. Võta kas või talurahvaküsimus. Trotski lähtus alati sellest, et talurahvas (kogu talurahvas, ilma vahet tegemata!) ei ole suuteline oma inertsuse ja mahajäämuse tõttu ning seetõttu, et ta proletariaadisse vaenulikult suhtub, osa võtma sotsialistlikust ülesehitustööst. Ja siit tuleb teha järeldus: talumees tuleb eksproprieerida, nii nagu omal ajal eksproprieeriti suurkodanlus, temalt tuleb maa, kariloomad, ader ja äke ära võtta. Ja alles siis, kui ta on ilma jäetud tootmisvahendite omandusest ja on muudetud palgatööliseks, on ta sunnitud minema sotsialismi teed, kuna tal teist väljapääsu ei ole. Kusjuures see tee tahetakse teha talupojale äärmis okkaliseks. Kas mäletad Trotski sõnavõttu VK(b)P küf nendal kongressil? Ta tegi tookord ettepaneku moodustada

talupoegadest töömalevad sõjaväeüksuste eeskujul. Vägivald talurahva suhtes on trotskismi nurgakivi; trotskism püüab üldse vägivalda absolutiseerida. Ma ei suuda sen ajani unustada Goltsmani kõnet VK(b)P Moskva kubermangu ja linna konverentsidel kahekümnenda aas novembris, mis tookord paljusid delegaate šokeeris. Ta rääkis, et sundimismeetod on reaalse poliitika meetod, seepärast ei tohi peatuda ükskõik milliste meetodite ees, sealhulgas «halastamatu kepidistsipliini ees ... Me ei peatu selle ees, et kasutada vanglaid, asumiselesaatmist ja sunnitööd nende inimeste suhtes, kes pole suutelised aru saama meie tendentsidest.»

Kui lisame sellele veel trotskist Preobraženski sõnastatud «sotsialistliku akumulatsiooni põhilise seaduse», mille kohaselt Venemaa, mahajäänud agraarmaa tee sotsialismile kulgeb sotsialismieelsete majandi vormide, see tähendab talurahva ekspluateerimise kaudu, siis omandab kõik üsna selged piirjooned. Aga esseerid olid ju või vähemalt pidasid ennast talurahva parteiks ja püüdsid toetuda just talupojale. Kuidas siis kokku sobitada liigutavaid mälestusi «endistest ideaalidest» arusaamatu heldimusega Trotski, Zinovjevi ja Kamenevi järjekindluse puhul? Ja milles sa õieti näed järjekindlust? Nad on järjekindlad ainult võitluses partei peajoonega (sina nimetad seda «Stalini jooneks»). Aga muus suhtes on nende tee üpris sik-

sakiline ega saa kuidagi olla printsipiaalsuse ja stabiilsuse etalooniks. Kui enne maalt väljasaatmist Trotski tungis keskkomiteele kallale, kuna sellel puuduvat revolutsioonilisus, siis nüüd on ta teinud saja kaheksakümne kraadise nöörde ja materdab sedasama Keskkomiteed tema «ultra-revolutsioonilisuse» pärast. Aastail 1926—1927 tegi ta parteile etteheiteid, et see ei teosta küllalt resoluutselt indust-rialiseerimispoliitikat, ei võitle kulaklusega nagu kord ja kohus jne. Nüüd aga omistab ta bolševikele avantürismi industrialiseerimises ja kollektiviseerimises, väites, et arenemistempo on liiga üles kruvitud ja üle jõu käiv, teeb ettepaneku «tööstuse alal peatada rasketööstuse võiduajamine ja heita kõrvale loosung «Viisaastak nelja aastaga», põllumajanduses pidurdada kollektiviseerimist ja koondada rahalised vahendid kõige jõukamatele kolhoosidele», ja muud taolist samas vaimus. See kõik, täpselt niisamuti kui opositsionääride tigestus, mis leidis väljendust nende sõnavõttudes ja suhtumises parteisisese võitluse meetoditesse, ei saa minu arvates heldimust esile kutsuda. Kui hakatakse ähvardama terroriga (aga sina tead nähtavasti samuti taolisi fakte), siis see. tähendab, et argumendid on ammendatud. Ja ma saan aru Staiingradi tehase «Krasnõi Oktjabr» metallitöölistest, kes kinkisid ÜK(b)P XV kongressile terasluua, millega saaks opositsiooni parteist välja pühkida.»

Teisel Javitš-Jurtšenko kirjal kuupäev puudus. Kuid Djatlovi tunnistuse kohaselt sai ta selle möödunud aasta oktoobri keskel, enne ärasõitu Moskvasse. See ei läinud lahku Javitš-Jurtšenko ütlustest, kes arvas olevat saatnud selle kirja varsti pärast viimast jutuajamist Šamraiga (kas üheksateistkümnendal või kahekümnendal oktoobril tuhande üheksasaja kolmekümne neljandal aastal).

Esimese ja teise kirja kirjutamise vahemikul kohtusid Djatlov ja Javitš-Jurtšenko kaks korda: algul Moskvas ja seejärel Jaroslavlis, kuhu Javitš-Jurtšenko sõitis ajalehele artikliteseeria «Kohtuprotsess — tehnilise propaganda tõhus vorm» koostamise asjus. Tookord organiseeriti tehastes ja vabrikutes sageli «tehnilisi vitriine», «tehnilisi võitlusi», eriti aga «tehnilisi kohtuid». Ma juhtusin paaril korral nägema, kui peeti kohut «babiidiga jootmise» ja «radiaatoritoru» üle. Mõlemad kohtuistungid peeti täielikus vastavuses

kriminaalprotsessi koodeksi normidega: olid olemas kohtunikud, rahvakaasistujad, prokurör, advokaat, poolte vaidlus ja nii edasi.

Djatlovi tunnistuse kohaselt tegi ta kohtumistel Javitš-

97

Jurtšenkoga mitmel korral juttu opositsioonide tegevuses Kuid kas siis Sünge (Javitš-Jurtšenko põrandaalune hüüdnimi) ei usaldanud mind, või talle tõepoolest opositsioon ei sümpatiseerinud, — rääkis Djatlov ülekuulamisel, — enl minu sõnad ei leidnud temalt toetust isegi siis, kui kerkis üles küsimus Javitš-Jurišenko väljaheitmisest parteisti Tema isiklik vaenulikkus Šamrai vastu ei lähendanud meiel seisukohti ega muutnud tema arvamust kehtiva olukorra suhtes, kuigi ta Šamraid peaaegu vihkas . ..

Tõepoolest, Javitš-Jurtšenko kiri andis mu tänasele vestluskaaslasele üsnagi laiduväärse iseloomustuse. Ja lugedes ma mõtlesin, et meie ettekujutused on liiga subjektiivsed^ Inimene peegeldub neis nagu kõverpeeglites: kord on ta liiga peenike, kord liiga paks.. . Sarnane ja mittesarnane. Ja ikkagi, kui ma isegi poleks teadnud, et Javitš-Jurtšenkd kirjutab just nimelt Šamraist, oleksin ma siiski aimanud, kellest on jutt. Sest kõverpeegel jääb ikka peegliks, säili] tades karikatuurselt kõige iseloomulikumad jooned. Kuid pöördugem tagasi kirja juurde.

«... Minu olukord on ebakindel, nagu sa täiesti õigesti märkisid,» kirjutas Javitš-Jurtšenko. «Ja selles on kahtlemata teeneid sellel inimesel. Kuid ma ei näe mingit alust, et teha rutakaid üldistusi. Temast sai kõik alguse, kuid) temaga kõik ei lõpe. Praktiliselt ei kujuta ta endast isegi esimest instantsi.

Aga ta on tõepoolest iseloomulik kuju. Niisuguseid olen ma varemgi kohanud. See on tüüpiline fanaatik, kelle mõistus ja emotsioonid on piiratud, nii nagu postpaki kasinat sisu piiravad vineerilauakesed. Kaant avamata võib standardse nimekirja järgi teada saada, mis kastis peitub; Poolteist kilo usku oma eksimatusesse, kilo halastamatust, kilo sirgjoonelisust, kolm kilo kannatamatust, traditsioo-i nide naftaliini ja veidi tolmuks muutunud mõistust. Kõik see on pealt kinni tõmmatud liigsest agarusest valmistatud sidumisnööriga ja varustatud ametlikkuse lakkpitseriga. Jutlemine temaga on mulle peaaegu füüsiliselt ebameeldiv, ja veel topeltvastik seetõttu, et ma ei või lubada endale luksust keelduda suhtlemast temaga ...»

Kabinetis oli täiesti vaikne. Väikesed tähed sulasid ühte, read aga kooldusid allapoole. Tekstis oli palju kirjavigu. Javitš-Jurtšenko ei lugenud muidugi kirjutatut üle. Erutatud ja tigestunud inimese sapine, kibestunud kiri. Aga suvila kuritegelik süütamine ja tapmiskatse, niisuguste dokumentide varastamine, mida saab kergesti võltsida?...

98

Saabus videvik. Hall talvine videvik. Ma panin laua kohal rippuva lambi põlema. Kollane kaar laskus laua rohelisele kalevile, valgustas kirjutuslaua garnituuri, millel oli hulk teravaks teritatud pliiatseid, valgustas õpilase sulepead, täiskirjutatud paberilehti, mitmemootorilise lennuki «Maksim Gorki» mudelit ja tikutoosi. Millegipärast meenus anekdoot, mida oli rääkinud Suhhorukov. Anekdoot tikuvabrikute direktorite nõupidamisest Kirovi juures. Iga nõupidamisest osavõtja ees oli oma vabrikus toodetud tikutoos. Avanud koosoleku, pani Kirov suitsu ette ja palus ka kokkutulnutel suitsu teha. Kuid keegi neist ei saanud tema lahket ettepanekut teoks teha, sest tikud ei süttinud. Oodanud mõne minuti, olevat Kirov ütelnud: «Niipalju kui mina aru saan, on meie nõupidamise teema täielikult ammendatud. Seltsimehed, olete vabad!»

99

XV

Sel ajal kui ma kirjadest koopiaid tegin, helistas mulle Freiman.

«Mul läheb kahjuks veel aega. Tulen umbes tunni aja pärast. Oled sa siis veel seal?»

«Olen küll. Ainult tee korraldus Djatlovi suhtes.»

«Tahad temaga rääkida?»

«Aga muidugi.»

«Noh, mis siis ikka, lasen sul sellest kahtlasest rõõmust osa saada. Ma andsin juba igaks juhuks korralduse, ta tuuakse kohe sinu juurde. Kas Suhhorukov ei ole käinud?»

«Ei ole.»

«Kui tuleb, siis ütle, et ma leppisin demobiliseeritute suhtes kokku.» Freiman pani toru ära.

Klassikaline kriminalistika näeb ette, et enne ülekuulamist tuleb koostada plaan. Kuid mina sellest tavaliselt1 kinni ei pidanud, eriti siis, kui kohtusin kahtlustatava või tunnistajaga esmakordselt. Ülekuulamise plaan sidus min käsist ja jalust, muutis kogu vestluse liiga sihikindlak surus selle liiga raamidesse. Mina aga eelistasin vaba vest lust, mis võimaldas manööverdada ja kasutada eks prompte. Mis aga Djatlovisse puutub, siis mulle oli ülds veel ebaselge, mida ta võib uurimisele kasu tuua.

Djatlov oli umbes neljakümne viie aastane nurgelise lõua ja poksija õlgadega kiilaspäine mees. Ta teretas, astus kindlal sammul laua juurde, võttis istet, viskas jala üle põlve, kallutas veidi pead ja vaatas mind kuidagi külje pealt. Siis kortsutas laupa ja küsis:

«Ega te loodetavasti traditsioone rikkuma hakka?»

«Ja nimelt?»

Djatlov selgitas:

«Enne ülekuulamist on kombeks kaebealusele suitsu pakkuda.»

«Te teate traditsioone hästi.»

«Kolm aastat asumisel, kaks sunnitööl ja neli vanglas,» loedes ta enesega rahul olles. «Mis te arvate, kas on piisavalt?»

100

«Olenevalt kellele. Tuleb läheneda individuaalselt.»

«Individuaalselt?» Ta hakkas naerma. «Tundub, et te olele Freimani juures kooli läbi teinud. Tal on loomupärane huumorimeel. Ma ütlesin talle kunagi, et nähtavasti gellepärast ta OGPU-sse tööle läkski. Õigus?»

«Mul ei ole veel selle kohta lõplikku arvamust välja kujunenud.»

«Oh teid küll, tuleb välja, et olete pika taibuga,» venitas Djatlov ja raputas laual lebavast pakist välja paberossi. «Võttes arvesse palkade tõstmist ja seda, et leivaga läks asi lahedamaks, mõtlen, et liiga ei tee. Ma pole ju täna terve päev suitsetanud: näib, et minule toodud saadetist valgustatakse juba nädal aega röntgeniga läbi. Said aru?»

«Ma pole asjaga kursis.»

«Nojah, uurimise saladus ... Kuid võite olla rahulik: ma ei ole uudishimulik.»

«Rõõmustav.»

«Meeldiv tegemist teha intelligentse inimesega,» lausus Djatlov ja küsis: «Niisiis, millele ma võlgnen teie tähelepanu? Niipalju kui mina aru saan, on ju uurimine lõppenud, aga eelvangistus on mind, tõtt öelda, üsna ära tüüdanud.»

«Igav seltskond?»

«Ma ei ütleks. Meie kambri seltskonna üle ei saa nuriseda — koorekiht. Kuid häirib režiim, pealegi puudub korralik ventilatsioon ... Tahaks lõpuks hingata koloonia vaba õhku. Või saadetakse mind laagrisse?»

«Pigem laagrisse.»

«Seda enam. Ma pole juba kaua olnud Põhjas.» Djatlov koukis pakist teise paberossi. «Vaadelge seda kui lisakulu: nii või teisiti, ma olen teise ametkonna juures arvel ja vestlen teiega vaid oma armastusväärsusest. Loodan, et te ei pea üht paberossi liiga suureks hinnaks minu vastutulelikkuse eest?»

Ma kinnitasin talle, et taolise «vastutulelikkuse» eest pole tervest pakistki kahju.

«Tähendab, kriminaaljälitus ...» Ta muigas ja puhus suust suitsupilve. «Mis see siis on? Kas tuleb nii aru saada, et Lev Davõdovitš Trotskit võetakse vastutusele õllekioskisse sissemurdmise või taskuvarguse pärast?»

Djatlov mängis kometit, kuid tema silmades pesitses vihavaen — külm, terav, nagu tapmise jaoks ihutud nuga. Säärase vihavaenuga polnud mul veel tulnud kokku puutuda. Kuid ei, siiski oli tulnud... See oli palju aastaid tagasi, kui me Marjina Roštšas pidasime kinni ühe naise,

101

Rasputini innuka kummardaja ja viimase Vene tsaarinna sõbratari — Olga Vladimirovna Lohuna.

Ja nüüd on minu ees teine inimene, teistsuguse häälega, aga samasuguste silmadega. Endine revolutsionäär, monarhia leppimatu vaenlane, ja Jekaterinburgis mahalastud tsaarinna sõbratar, kindraliproua, õukonnadaam, antikvaar Bogojavlenski tapmise kaasosaline, Uks loendamatutest elu paradoksidest.

Paberossisuitsupilv minu pea kohal hajus.

«Trotski on praegu välismaal,» ütlesin ma.

«Mida te sellega ütelda tahate?»

«AJibi,» ütlesin ma. «Nii et õllekiosk langeb ära.»

«Või nii?» Djatlov läkastas suitsust ja pahvatas naerma. «Või nii?» kordas ta. «Noh, jumal tänatud, et nii. Rahustasite mind.»

Järk-järgult lekkis meil kontakt, mis ülekuulamisel nii vajalik on ja mida ma algul ei lootnudki saavutada. Veendunud, et mind on liiga raske tasakaalust välja viia, Djatlov mõnevõrra muutis tooni. Esialgne jõhkravõitu-irooni-line toon muutus iroonilis-ükskõikseks ja seejärel peaaegu melanhoolseks. Vestlus läks niisuguste jutuajamiste tava-listesse roobastesse. Javitš-Jurtšenkost rääkis Djatlov varjamatu vaenulikkusega.

«Ta suhtub, teate, kõigesse optimistlikult,» rääkis ta. «Ma ütleksin, näeb kõike ereroosas valguses — nagu mingi papagoipoeg tõusva päikese kiirtes. Aga minule roosa ei meeldi.»

Näis, et ta ei suutnud seniajani andestada Javitš-Jurtšen-kole seda, et too ei võtnud vastu trotskistlikku usku või, täpsemalt, usupuudust. Säärane suhtumine oli mulle mingil määral meeltmööda, sest et oli omamoodi garantiiks, et Djatlov ei hakka Javitš-Jurtšenkot välja päästma. Ja ta ei püüdnudki seda teha.

Djatlov ei valetanud, ei laimanud, kuid asetas rõhud nii, et pealtnäha päris süütud faktid omandasid suure tähtsuse ja pahaendelise mõtte. Jutustades Javitš-Jurtšenko öisest kojutulekust, kirjeldas ta värvikalt tema erutust, rõivaste korratust («Ma panin tähele, et tema päevasärgil puudus kaks nööpi, kusjuures üks oli välja kistud tükkis riidega»), veritsevat kriimustust peopesal, tema katkendlikku juttu.

«Ega te ei küsinud, kus ta oli?»

Djatlov mühatas. Ta vist arvas, et on juba niigi ärasuit-setatud paberosside eest heldelt tagasi maksnud. «Ärge ikkagi unustage, et ma pole GPU töötaja ...»

«Tean seda,» ütlesin ma.

102

«Milleks siis niisugused küsimused! Mulle piisas täiesti ema asjadest.»

«Jah, te hankisite šrifti.»

«Täiesti õige.»

«Kuid Javitš-Jurtšenko oli ju erutatud, tuli hilja koju, oleks olnud loomulik, kui te oleksite selle vastu huvi tundnud, oma abi pakkunud. Kas pole nii?»

«Omavahelises suhtlemises me valusime pealetükkivust.»

«Imelik.»

«Mis siin siis imelikku on?» Djatlov kehitas õlgu. «Meil polnud kombeks teineteisele hinge pugeda.»

«Seega te võtsite peremehe kojujõudmise vaikimisega vastu?»

«Mitte päriselt...»

«Kuidas seda mõista? «Mitte päriselt» — laialivalguv formuleering.»

«Kas teie armastate täpseid?»

«Kuulge, Djatlov. Lepime õige teiega nõnda kokku: küsimusi esitan mina. Vaadelge seda kui täiendavat «armastusväärsust teisele ametkonnale».»

«Mis siis ikka ... Kuivõrd ma jõudsin juba teid ära hellitada, siis tuleb nõustuda ...» Ta kallutas pead.

«Kas ütlesite midagi Javitšile, kui ta tuli?»

«Jah.»

«Mida nimelt?»

«Ma ütlesin talle', et ta hilja jalutab.»

«Mida Javitš teile selle peale vastas?»

«Aga mida ta teie versiooni kohaselt oleks pidanud mulle vastama?» küsis Djatlov. «Ütelge. Väga võimalik, et mul tuleb meelde... Te meeldite mulle, ja mul on hea tuju. Peale selle armastab jumal teatavasti kolme, aga kaks teenet ma teile juba osutasin. Olgu, kingitusena osutan ka kolmanda. Ma olen ju lahke inimene. Mis siin ikka koonerdada ...»

Djatlov lausa mõnitas mind, kuid see mõnitamine poleks vist se'ganud tal alla kirjutamast ükskõik millistele tunnistaja ütlustele, mis ma oleksin talle ette pannud.

Laskunud rinnuli lauale, vaatas ta mulle alt üles otsa jultunud ja uuriva pilguga: «Noh, mis sa viivitad? Lao välja, mis sul vaja. Lase käia, ära põnna. Tee mulle säärast meelehead. Ära häbene, noh? Kas pean kaua ootama?»

Mu sõrmed pigistasid tugitooli käetugesid. Sekund, teine, kolmas ... Rahu, Beletski, rahu! Vaat nii...

«Viga on sees, Djatlov,» ütlesin ma.

103

«Milles see viga siis on?»

«Mõõtmetes, Djatlov.»

«Nagu ei taipa,»

«Ei saa kõiki mõõta oma mõõdupuuga.»

«Ah sedasi! Te olete moralist...» Djatlov naeratas jälle. «Moralist kriminaaljälitusest. Ajab naerma! Naera või kohti kõveraks, aga ... Moralist olla on meeldiv, aga mitte kasu-

lik. Ma saan teist muidugi aru. Te olete üks nendest, kes ihkavad tõde. See on mõistagi liigutav, ilus, kuid hoopiski; mitte praktiline.»

«Me kaldusime oma jutu teemast kõrvale, Djatlov.»

«Vastupidi, me lähenesime sellele. Sest me räägime ju tõest.»

«Esialgu ainult suhtumisest sellesse.»

«Uskuge mind, tõde ei vääri isegi austamist. Ta ait üürike ja subjektiivne, aga mina pakun teile midagi, mis on materiaalne ja kaalutav ...»

«Tehingut?»

«Jah, tehingut. Vastastikku kasulikku kokkulepet. Teie varustate mind paberossidega, aga mina teid tunnistaja ütlustega.»

«Sellest me juba rääkisime.»

«Siis kaaluge järele, millised on tagajärjed. Teil on deebetis hiilgavalt lõpetatud uurimisasi, ülemuse kiitus, edasijõudmine ametiredelil ja nii edasi, aga kreeditis ainult kümme pakki paberosse ja niisugune abstraktne mõiste nagu «südametunnistus». See operatsioon on teile väga tulus! Aga kui teil kümnest pakist kahju on, olen ma nõus ka viiega. Mis te naerate?»

«Vabandage, mul on rikas fantaasia, ja ma kujutasin endale ette teie tehingut opositsiooniga. See oli vist ka tulus?»

Djatlovi nägu kattus roosade laikudega, põsenukkidel paisusid lihased.

«Noh ...» ütles ta kähedalt, «see ... see ei ole enam teie ametkonna asi...»

Ta kergitas end ja toetas õlgadega vastu kääksuva tugitooli seljatuge.

Laigud Djatlovi näol kadusid niisama järsku, kui nad olid tekkinudki. Pärast hetkelist pausi ta ütles juba täiesti rahulikult:

«Tähendab, tehing ei läinud korda?»

«Ei läinud.»

«Kui ei, siis ei. Süüdistage ennast, moralist kriminaaljälitusest.»

ja jälle laskus meie vestlus sujuvalt orgu, olles möödunud teravatest tippudest. Jälle küsimused ja jälle ükskõiksed vastused...

Kahjuks oli Freimanil õigus, kui ta oli soovitanud mul pjatloviga mitte aega raisata: Djatlovi tunnistused ei täiendanud millegagi uurimisasja materjale. Kuid kui ma hakkasin pikaleveninud ülekuulamist lõpetama, pillas Djatlov lause, mis lausa rabas mind. Kirjeldades Javitš-Jurtšenko tagasitulekut öösel, mainis ta irooniliselt, et Javitš-Jurtšenko ei unustanud isegi kriimustusele peopesal odekolonni peale panna.

«Kus pudel seisis?» küsisin ma.

«Riidekapi alumises sahtlis.»

«Mis seal veel oli?»

«Habemeajamisgarnituur, taskurätikud, revolver...»

«Revolver?»

«Aga mis teid siin õigupoolest imestama paneb?» Djatlov kergitas oma raskeid õlgu. «Niipalju kui mulle teada on, oli «minu sõbral» relvakandmisõigus.»

«Jah, muidugi...»

Uurija peab ülekuulamisel silmas pidama ka seda, et ei tohi kaasvestlejale välja näidata, mis nimelt tema jutust erilist huvi äratab, millised andmed on väga tähtsad, millised ebaolulised. Seepärast peab uurija jälgima oma žeste, miimikat ja intonatsiooni. Kõik see võib teda reeta. Mul ei õnnestunud oma imestust varjata, kuid ma võisin seletada seda

erinevalt. Ja ma kasutasin seda võimalust. Djatlov arvas, et mind hämmastas, et Javitš-Jurtšenkol oli relv. Olgu nii. Olgu pealegi, et kriminaaljälitusel polnud selle kohta mingeid andmeid. Ma olin nõus näima Djatlovi silmis idioodina, kretiinina, kellena tahes. See oli mulle üksta-puha.

«Tähendab, Javitšil oli nägaan?» «Jah, kodanik uurija, kujutage ette, oli.» «Ja kas tal oli selleks luba?» «Jah, oli.»

«Aga kas te ei mäleta, millal ta selle loa sai?»

Seda Djatlov muidugi ei mäletanud ega võinudki mäletada. Seda ta üldse ei teadnudki. Kahju, väga kahju, aga mis parata. Lõppude lõpuks võis seda välja selgitada ka ilma temata.

Peaaegu juba tähelepanelikuks muutunud Djatlov jäi nüüd kindlalt uskuma, et ma ei teadnud, et Javitš-Jurtšenkol oli relvakandmisluba, ning vastas üleolevalt-armulikult ja laisalt tema arvates totratele küsimustele ega aima-

nudki, kui tähtsat rolli etendasid need Javitš-Jurtšenko saatuse suhtes. Äravõetud nagaan oli ju tähtsaks süütõendiks. Tema trumlist puudus kolm padrunit, aga teatavasti tulistati Šamrai pihta kolm lasku. Peale selle võis toru seintel märgata värsket tahmakirmet. Tõsi, Javitš-Jurtšenko seletas seda sellega, et oli alles hiljuti käinud lasketiirus. Kuid ainuke tunnistaja, kellele ta viitas, ütles, et ei mäleta täpselt kuupäeva, millal Javitš-Jurtšenko lasketiirus käis. Kuid ta oli oma käega kirjutanud protokollis, Javitš- Jurtšenkol, kes käis lasketiirus iga nädal, oli kombeks pärast laskmist relva hoolikalt puhastada ja õlitada. Seetõttu need tunnistused ei nõrgendanud, vaid hoopis suurendasid selle süütõendi veenvust ja kaalukust, seda enam, et Javitš-Jurtšenko, nagu ilmnes, ei lasknud märklaua pihta mitte kolm korda, vaid vähemalt kaheksa-kümme korda.

Aga kui Javitš-Jurtšenko tol ööl ei võtnud nagaani endaga kaasa, vaid see ootas rahulikult tema tagasitulekut kapi sahtlis odekolonni, habemeajamisgarnituuri ja taskurättide kõrval, siis süü tõend muutus seaduspäraselt kaitsetõendiks. Javitš-Jurtšenko ei saanud tulistada Šamraid. Teda tulistas keegi teine. Kes nimelt — see oli juba teine küsimus. Ei, Djatlovi küsitlemine polnud raisatud aeg. Mitte eriti meeldiv tutvus tasus ennast kuhjaga ära.

Kabinetti astus Freiman. Ta noogutas minule.

«Jätkake, ma ei sega teid.»

«Meie, nagu näete, juba lõpetasime,» vastas minu eest Djatlov.

Freiman muigas ja pilgutas silma: «Noh, kuidas on, Saš kas on hea kingitus?»

Kingitus ei olnud magusate killast. Aga ma polnud siisk eksinud, kui taotlesin seda ülekuulamist. Eksisid sina, Iljuša. Ülekuulamine andis palju, märksa rohkem, kui võis arvata. Ma lõpetasin protokolli kirjutamise ja ulatasin Djatlovile täiskirjutatud paberilehed.

«Olete palju kirja pannud ...»

«Mitte rohkem, kui te mulle rääkisite.»

«Selles ma just ei kahtlegi.»

«Siis on tore,» ütlesin ma rahumeeli. «Kas te minu käekirjast aru saate?»

«Viimasel ajal olen õppinud aru saama igast käekirjast.»

Ta vaatas protokolli üle, kirjutas alla. Allkiri oli tal keeruline, tähevigurite ja konksude mustriga. Ta oli selle vist spetsiaalselt välja mõelnud ja selle kirjutamist hoolega harjutanud.

XVI

Djatlov viidi ära. Kuid mul oli niisugune tunne, et ta aSub kusagil siinsamas, kabinetis. Näis, et ka Freimanit valdas samasugune tunne. Aga võib-olla ka mitte. Djatlovi-taolisi inimesi viibis siin sageli, ja Freimanil kujunes ilmselt välja professionaalne immuniteet. Inimene harjub kõigega. Ja siiski on kriminaalkurjategijatega kergem, kuigi nad muidugi pole ka inimsoo kõige paremad esindajad.

«Aga sa vaevasid ta täna ära,» ütles Freiman. «Ta jätab tavaliselt kõige jalustrabavama vimka ülekuulamise lõpuks, suupisteks. Aga täna polnud tal viga, läks ära paipoisina.»

«Noh, kes keda ära vaevas, — see on veel teadmata.»

«Siin pole midagi parata.» Freiman lahutas käsi. «Ma olen alati rääkinud, et meie töö pole põrmugi parem kui elavhõbedakaevanduses. Ainult et piima ei anta tervise kahjustamise pärast... Oli sul tänasest natukegi kasu?»

«Enam-vähem.»

«Jan?» imestas Freiman.

«Vaat siis sulle «jah»!»

«Noh, lao välja,» tegi ta ettepaneku. «Huvitav. Pean tunnistama, mina arvasin, et sa midagi ei saavuta. Noh, kiitle siis.»

Freiman teadis üldjoontes «põhjakõrbenud asja» kõiki komplitseeritud küsimusi, seepärast alustasin ilma sissejuhatuseta, aga Djatlovi ülekuulamise olemus mahtus kergesti paari lausesse.

Mulle näis, et Ilja peaks kõrgelt hindama selle ülekuulamise tulemusi. Kuid tema juures tuli ilmsiks skeptitsism, niis polnud talle üldsegi omane.

«Aga kas sa ei kiirusta järelduste tegemisega?»

«Need on küllalt selged.»

«Hindad üle.»

«Mida nimelt?»

«Kõike,» lausus Freiman. «Kõike ilma erandita.»

Niisugune väide oli suuteline igaühel röövima usku endasse. Kuid iga teesi tuleb tõestada, ja ma palusin Freimanit rääkida üksikasjalikumalt,

«Hea küll, üksikasjalikumalt,» nõustus ta. «Ainult m kõigepealt helistan koju.»

Rääkinud Sonjaga (niipalju kui ma aru sain, käis Freimani korteris samuti remont), pakkus Ilja mulle uuesti võileiba (seekord ma ei ütelnud ära) ja me jätkasime katkenud kõnelust.

«Tähendab, mida sa minu arvates üle hindad. Noh, kõigepealt tõendusallikat ennast.»

«See tähendab Djatlovit?»

«Täiesti õige. Ütleme avameelselt: allikas pole kristallselge. Riskantne on sellest juua. Mida kujutab endast Djatlov? Jõletis, trotskistliku kõntsa jäänus. Niisugune võib suudelda vaenlast, ja oma seltsimeest mustata, ja vajadusi korral oma südamesõbra ära kägistada. Praegu kõlbab tal vaid selleks, et illustreerida, missuguseks võib teatud olukorras degenereeruda opositsioon. Aga sina võtad aluseks tema tunnistused . ..

Ebakindel alus. Ta on ju suuteline kõigeks: valetama, maha vaikima, keelt kandma, vassima. õigus?»

«õigus.»

«Tähendab, kriipsutame Djatlovi tunnistused läbi?»

«Ei. Ma nõustun sinuga ainult ühes asjas: Djatlov pole muidugi mingi metsaallikas...»

«Seda polegi teab kui vähe.»

«Ega ka teab kui palju. Sa jätad kahe silma vahele konkreetse situatsiooni: Djatlov ei teadnud, mis mind huvitab. Sahtlis asuvat revolvrit mainis ta ju täiesti juhuslikult, aimamata, kui tähtis see on. Ta ei osutanud sellele mingit tähtsust.»

«Aga kui see oli näideldud «juhuslikkus»? Kui ta sai kõigest aru? Väike etendus kriminaaljälituse uurijale. Miks ka mitte? Djatlov on võrratu näitleja, kelle anne on asjatult kaduma läinud. Ses suhtes võid sa mind uskuda: olen temaga üsna palju kohtunud. Olen näinud draamasid, komöödiaid, vodeville. Universaalse ampluaaga näitleja!»

«Ja ikkagi ma kahtlen selles.»

«Miks?»

«Kas või sellepärastki, et ta on Javitši suhtes liiga vaenulikult meelestatud.»

«Noh, olgu peale.» Freiman muigas. «Jätame Djatlovi esialgu rahule. Oletame, et ta räägib tõtt. Mis siit järeldub? Ainult see: Šamraid tulistati teisest revolvrist. Ja kõik.»

«Aga kas sellest siis veel vähe on?»

Vähe. Miks sa, näiteks, jätad kõrvale niisuguse variandi: Javitš tulistas Šamraid revolvrist, mille ta oli võtnud mõnelt oma tuttavalt?»

«Me küsitlesime kaheksat inimest.»

«Aga tema võttis revolvri üheksandalt, kümnendalt või üheteistkümnendalt. ..»

«Kuid miks tal oli vaja võtta relva kelleltki teiselt, kui see oli tal endal olemas?»

«Kas või selleks, et jätta uurija süütõendist ilma ja teha end rikkamaks Djatlovi tunnistuste võrra, kes näiteks teatas et Javitš ei võtnud nagaani endaga kaasa.»

«Liiga otsitud. Pealegi on tema tutvusringkond küllaltki hästi välja selgitatud.»

«Hästi— see ei ole veel ammendavalt,» lausus Freiman. «Kuid oletame, et ma ka siin sinuga nõustun. Javitš ei tulistanud Šamraid. Ta ei olnud kallaletungi täideviija.»

«Aitäh,» tänasin ma irooniliselt.

«Pole tänu väärt,» vastas Freiman niisama armastusväärselt. «Niisiis, Javitš ei tulistanud Šamraid. Tema ei tulistanud, vaid tema kaaslane.»

Ma jäin tummaks. Niisugust pööret ma ei oodanud.

«Te lähtute kogu aeg sellest,» jätkas Freiman, ilma et oleks mu vastuväidet ära oodanud, «et kurjategijaid oli üks. On ju nii?»

«Jah ...»

«Aga millega te seda põhjendate? Mitte millegagi!» vastas ta ise oma küsimusele. «Vägagi võimalik, et neid oli kaks, kolm või neli. On see välistatud? Ei, ei ole välistatud.»

Freiman rabas mind kõige halvemini kaitstud kohta. Tõepoolest, kuidagi iseenesest kujunes meil arvamus, et kurjategija tegutses iseseisvalt, omal riisikol. Aga miks nii? Kas ainult sellepärast, et tunnistaja nägi kuriteopaigas üht inimest? Naiivne. Kuid isegi seda pole tõendatud. Väga võimalik, et hoopiski see ei tunginud Šamraile kallale, keda Vahromejeva raudtee lähedal nägi. Ja Šamraid ei tulistanud sissemurdja, vaid kolmas. Ja

see kolmas ei tulistanud mitte põleva suvila aknast, vaid aiast, kas jooksjale vastu või külje pealt. Sel juhul on muide seletatav, miks ei leitud kuule puude latvadest ja tarast. Lasud olid suunatud suvila poole, ja põlenud suvila tuhk ei varisenud alla.

Siin oli raske midagi vastu väita: Freiman leidis üles uurimismaterjali ja operatiivsete andmete kõige hellema koha.

109

«Aga lõpuks,» ütles ta,« võin ma esitada selle versiooni mis pole millegi poolest teistest halvem. Kujuta ette niisugust situatsiooni. Kui Djatlov saabus Moskvasse, jutus-tas Javitš talle avameelsushoos — kui meie käsi käib halvasti, oleme sageli avameelsed — oma kurbadest asjadest ja muidugi mõista ka Šamraist. On ju loomulik?»

«Kahtlemata.»

«Noh, ja Djatlov, inimene, kelle jaoks ei eksisteeri ei südametunnistust ega kõlblust, pakub talle oma teeneid, Javitš iseenesestki mõista vihastab selle jutu peale, satub raevu, kuid ... Lõppude lõpuks on ju mängus tema tulevik, Šamrai aga on vaenlane. Kirja järgi otsustades pole Šamrai temale mitte niivõrd inimene luust ja lihast, kuivõrj mingi sümbol, mis sümboliseerib seda, mida ta on harjunud vihkama, — «ühesilmalise maailmavaate» kehastus. Ühesõnaga, Javitš näitab üles nõrkust, aga Djatlov — visadust. Nad lähevad koos suvilasse. Oletame, et osad jagunevad järgmiselt: koos süüdatakse suvila, seejärel Javitš hiilib tuppa, kus asuvad dokumendid, Djatlov aga tema revolvriga...»

«Väike vahemärkus: revolvril leiti vaid Javitši sõrmejälgi.»

«On sellel tähtsust? Djatlovi sõrmejäljed võisid kustuda Ja kas pole ükskõik, kuidas nende kohustused jagunes» Võib ju ka nii, et tuppa ei läinud Javitš, vaid Djatloj Djatlov murdis lauasahtli luku lahti, Javitš aga valis väljas soodsa positsiooni ja heitis põõsaste alla kusagil aknas vastas.»

«Ja hea laskurina ei tabanud märki?»

«Aga miks ka mitte? Asja tuum on milleski muus: olukorras, mis kujunes välja pärast kuriteo sooritamist. Kas kirjeldada seda?»

«Kirjelda.»

«Noh nii. Kuritegu on toime pandud. Dokumendid varastatud, suvila põles ära, kannatanu pääses ime läbi. Kuriteopaigale sõidavad uljad kriminaaljälituse töötajad. Uurivad, otsivad süüdlasi ja nii edasi. Nende hiiglaslike jõupingutuste, hämmastava läbinägelikkuse ja leidlikkuse tulemusena seatakse Javitš, nagu öeldakse, sündinud fakti ette. Djatlov aga võetakse vastutusele teises asjas. Temale ei lange kahtluse varjugi Šamraile kallaletungimise asja Ses suhtes on ta puhas poiss. Ta on ainult tunnistajak Miks mitte aidata oma kaaslast, seda enam, et niisugun abistamine ei ole koormav ja on täiesti ohutu? Tehes nä nagu ta ei teaks, milles Javitšit süüdistatakse, demonstreerib

110

Djatlov uurija Beletskile algul oma näilist antipaatiat nädasse jäänud sõbra vastu, siis aga, nõrgestanud tolle geletski valvsust, nagu kogemata mainib revolvrit. . . Jah, kodanik uurija, Javitš revolvrit kaasa ei võtnud, revolver lebas rahulikult sahtlis — mõelge vaid, odekolonni kõrval! Aga Moskva kriminaaljälituse uurija Aleksandr Beletski ei näkkinud sööta, vaid lausa nälginud ahvena õhinaga neelas selle koos konksuga alla ...» «Jama,» ütlesin ma.

«Võib-olla,» nõustus Freiman ootamatult ja kuidagi liiga meelsasti. «Nii nagu ütleb üks minu sõber: jama paastuõlis. Kuid ...» Ta tegi pausi. «Kuid sina ei tegele paastu-õüga, vaid kriminaalasjaga. Ja võta arvesse, mitte lihtsalt kriminaalasjaga, vaid väga tugeva

poliitilise kõrvalmaiguga kriminaalasjaga. Et seda tunda, pole tarvis olla degustaator. Seepärast pole «jama» argument. Esitatud versioon sobib peaaegu ideaalselt kokku kõigi selle suvila-looga seotud seikadega, mis te olete kindlaks teinud. Proovi seda kummutada. Millised on sul argumendid selle vastu?»

«Kuule, Ilja,» ütlesin ma, «kas sa tõesti usud seda versiooni?»

Freimani huuled tõmblesid naeratust tagasi hoides, tema lõuale tekkis vaevumärgatav lohuke. Ta küsis huvitatult:

«Kas ma siis sarnanen idioodiga? Kunagi olid sa minust paremal arvamusel.»

«Aga milleks sa siis seda kõike mulle rääkisid?»

«Et sa teaksid, milliste vastuväidetega tuleb sul tulevikus kokku puutuda. Mina valmistuksin neid pareerima. Nagu ma nüüdsama veendusin, pole sa praegu veel selleks valmis.»

«Noh, kas tead ...»

«Ma tean palju, Saša,» ütles Freiman tõsiselt. «Aga veelgi rohkem püüan ette näha.» Laualambi hämaras valguses paistsid Freimani sinised silmad mustadena, ja väga võimalik, et just sellest omandas tema nägu karmi ilme. Hetkeks isegi näis mulle, et minu ees pole Iljuša, vaid hoopis teine, täiesti võõras inimene.

«Miks sa seda asja uurima hakkasid?» küsis ta otse.

«Kentsakas küsimus ... See on niisama kummaline, kui sa oleksid mult küsinud, miks ma tegelen kümnete teiste asjadega, mis kuuluvad minu osakonna kompetentsi.»

«Mitte päriselt... Rita käis ju sinu pool just selle asja pärast.»

Ah siis siia ongi koer maetud! See õnnetu külaskäik. Aga kas tõesti Ilja omistab sellele nii suurt tähtsust? Me oleme

ju aastaid sõbrad olnud ja koos õige mitu puuda soola ära söönud. Oh kui solvav ja ebameeldiv. Pagana ebameeldiv.

«Kas Suhhorukov teab, et Rita käis Javitši pärast palumas?» küsis Freiman.

«Ei.»

«Miks?»

«Kohtumine Ritaga on minu isiklik asi.»

«Õige. Kuid see, et ta palus Javitšile abi osutada, väljub isikliku raamidest.»,

«Ta palus vaid kontrollida. Aga ma oleksin kontrollinud seda asja ka ilma tema palveta.»

«Aga miks sa ikkagi Suhhorukovile ei rääkinud?»

Ma tõusin ja panin dokumendid portfelli..

«Arvan, et sellega me võime täiesti lõpetada meie jutuajamise.»

«Istu.»

«Mul on aeg minna.»

«Istu, tobu,» Freiman tõusis ja pani mind jõuga istuma, ning võtmata käsi mu õlgadelt, ütles: «Tobu mis tobu .. .»

«Kas see on kõik, mida sa võid ütelda?»

«Ei, mitte kõik... Ma võin sulle veel ütelda, et sa käitud nagu poisike.»

«Hea küll, aitab!»

«Ei, ei aita, Saša. Me elame liiga tõsisel ajal, et poisikese tempe teha. Ja me kumbki pole enam selles eas, ja ka positsioon pole enam see.»

«Ja nähtavasti ka sõprus pole enam see ...»

Freiman ütles etteheitvalt:

«Milleks sedasi? Minu arvates sõbra üheks kohuseks ongi see, et õigel ajal hoiatada. Ma olen ju kindel, et, Rita palve ei muutnud sinu suhtumist asjasse. Sina vajad vaid tõde. Olgu teiste asjadega kuidas on, aga sinu aususes ma ei kahtle. Nii et sa solvusid ilmaasjata. Anna andeks, kui mu toon tundus sulle olevat ebakohane. Kuid saa minust õigesti aru: ma ei taha, et sa annaksid põhjust mingitele juttudele. Aga sellega, et sa Suhhorukovile ei teatanud, tegid sa vea.»

Freiman jättis midagi ütlemata. Ma tundsin teda liigal hästi, et seda mitte märgata.

«Sõbrad peavad olema lõpuni avameelsed, Iljuša ...»

«See on tõsi, Saša ...» Freiman võttis käed mu õlgadelt, läks ümber laua ja istus oma kohale. Kordas: «See on tõsi... Aga kui ma oleksin täiesti kindel, Saša, et mu avameelsusest on sulle kasu ...»

«Avameelsusest on kahtlemata alati kasu.»

Freiman naeratas nukralt.

«Oleks mina ka nii kindel, Moskva kriminaaljälituse teeneline töötaja!» Ta vaikis pisut ja küsis: «Ega Rita pole sulle rääkinud oma suhetest Javitšiga?»

«Muidugi rääkis.»

«Mida nimelt?»

«Noh, rääkis, et nad töötasid koos ajakirja juures, siiski ei, vist «Petrogradskaja Pravda» juures .. . Rääkis, et võlgneb Javitšile palju, sest ta tegi temast tõelise ajakirjaniku ...»

«Arusaadav,» ütles Freiman. «Aga kas ta sulle seda ei rääkinud, et üksvahe läksid nende suhted kaugemale tööalastest suhetest?»

«Nojah, sõprussidemed .. .»

Freimani silmade järgi sain ma kõigest aru enne, kui ta jõudis lausuda järgmised sõnad, mis olid mulle juba tuttavad: «Ma ei mõelnud seda, Saša . ..»

Jah, Freiman pidas silmas teisi sidemeid, neid, mis olid minu ja Rita vahel. Kuidas ta ütles? «.. . Üksvahe läksid nende suhted kaugemale tööalastest suhetest». Delikaatne formuleering ...

Freimani huulte liikumise järgi otsustades jätkas ta rääkimist, kuid mina teda enam ei kuulnud: mu kõrvad olid nagu vatti täis. Ja ma mõtlesin kurvalt, et see veel praegu puudus. «See» oli kümme aastat tagasi saadud kolju-trauma ja sellele järgnenud operatsiooni tagajärg, üleelatu andis endast perioodiliselt tunda peavaludena ja säärase rumala kurtusena, mis ilmus praegu kõige ebasobivamal ajal. Läbi nähtamatu vati imbusid tilkadena üksikud seosetud sõnad: «Tähendus . .. Petrograd .. . side ...» Igaüks neist puuris nagu oherdiga aju, mille sügavikust ujus esile valu, tuim ja järjest tugevnev.

Freiman vaatas mulle tähelepanelikult otsa ja ta huuled ei liikunud enam: ta sai minust aru.

Ma hakkasin lugema sajani.. Mõnikord see aitas. Kui ma jõudsin sajani, hakkas valu vähehaaval vaibuma. Aga võib-olla see ainult näis nii?

Ma kraapasin märkamatult laua all jalaga ja kuulsin heli, nõrka, kauget, kuid heli. Kraapasin uuesti ja kuulsin jälle...

«Kas sul suitsu on? Djatlov tegi mu pakile otsa peale.»

Iga sõna tekitas peas valu. Kuid ma kuulsin oma sõnu, ja see oli peaasi.

Freiman nihutas karbi mulle lähemale, ja ma kuulsin, kuidas ta tõmbas tiku vastu laua kalevit põlema. Ta suit-

setas «Kazbekki», liiga nõrku paberosse. Mõnutunde asemel — köha. Ma panin vastumeelselt suitsu ette.

«Kuidas sa ennast tunned?»

Kehitasin õlgu.

«Nagu ikka. Nii et mida sa soovitad, kas anda «põhjakõrbenud asi» Ehrlichile rendile?»

«Ei.»

«Imelik.»

«Ma olen harjunud, et minu nõuandeid kuulda võetakse,» ütles Freiman. «Milleks ilmaasjata nõu anda?»

Mis siis ikka, tal on siingi õigus. Aga Suhhorukovile oleks pidanud muidugi teatama. Kuid nüüd on juba hilja seda teha.

Nõuanded ... Keegi on võrrelnud nõuandeid arstimiga: neid pakutakse meelsasti, kuid võetakse vastumeelselt. Kuid Freiman oleks vist analoogilises olukorras loobunud «põhjakõrbenud asja» edasisest uurimisest. See oleks olnud kõige mõistlikum …

XVII

«Põhjakõrbenud asi», Ilja Freiman, Javitš-Jurtšenko, Rita ja ... artikkel tšeljuskinlastest. Muide, kui päris täpne olla, siis mitte artikkel ise, vaid minu jutuajamine Ritaga möödunud aasta suvel. Siis ei leidunud vist küll ühtki ajakirjanikku, kes poleks kirjutanud või vähemalt kavatsenud kirjutada tšeljuskinlastest.

Ärevus, mis haaras meie maad 1934. aasta veebruaris, kui sai teatavaks, et Tšuktši mere jää on purustanud ekspeditsioonilaeva «tšeljuskin» ja et sada neli inimest on jääle ümber kolinud, asendus hiljem, kevadel üldrahvaliku juubeldusega.

Tšeljuskinlaste päästmine ajal, mil meid ähvardas möödapääsmatu sõda kapitalismiga, sõda, milleks me valmistusime, oli kogu meie maale, kogu meie rahvale Nõukogude Liidu ja bolševike partei võimsuse demonstratsiooniks.

Ajalehed kirendasid artiklitest ja sõnumitest, milles oli juttu tšeljuskinlastest, ning intervjuudest polaaruurijatega. «Pravda» toimetus, kellele ÜK(b)P Keskkomitee oli ülesandeks teinud välja anda raamat tšeljuskinlaste läbielamistest, paigutas polaaruurijad, et säästa neid ajakirjanike pidevatest rünnakutest, oma Serebrjanõi Bori puhkekodusse. Ent kavalus ei läinud läbi... .

Serebrjanõi Boris käisid teiste ajakirjanike hulgas ära ka kõikjale jõudev Val. Industrialnõi, kes oli vajaduse korral suuteline sooritama õhumatka kas või lennuki pommiluugis (sellega oli ta isegi ühe korra hakkama saanud — lendurite suureks õuduseks, kes ta sealt avastasid), ja ka Rita, kes polnud kunagi seesugust ettevõtlikkust ilmutanud. Kui ma ei eksi, vestles ta tšeljuskinlaste zooloogi Stahhanoviga, geodeet Heckeliga ja vist isegi Otto Juljevitš Šmidtiga, kes aeg-ajalt Serebrjanõi Bori külastas. Rita tõi kaasa neli paksu kaustikutäit märkmeid, kuid resultaat osutus minu arvates üsnagi kesiseks.

Ta kirjutas, kui väljenduda lehemeeste keeles, ühe «kolmeveerulise» pealkirjaga «Triivjääl» ja väikese artikli «Jänesed», mis oli pühendatud kahele rüblikule, kes unis-

tasid pääseda Arktikasse ning avastada seal «kas või tiba-tillukesegi saare». Nad olid Leningradi sadamas «Tšeljuskini» pardale hiilinud, end laeva ära peitnud, kuid avastati peagi, ja vaatamata südantlõhestavatele palvetele, toimetati Murmanskis kaldale.

Artikkel «Triivjääl» algas loenguteemade loeteluga:

«Tuleviku sotsialistlikust ühiskonnast», «Nõukogude Põhja arenguteedest», «Freudi psühhoanalüüsi teooriast», «Kaasaegsest nõukogude luulest», «Heine elu ja looming», «Fašistlikust valge rassi teooriast», «Maailmaatlasest», «Muusikast ja heliloojatest», «Romanovite dünastia ajaloost», «Munkluse ajalugu Venemaal», «Rakendusliku ja' teoreetilise bioloogia ülesannetest» . ..

Need olid loengud, mida Põhja-meretee Peavalitsuse ülem pidas triivival jääpangal kuulajatele, keda iga hetk ähvardas surmaoht.

Rita artiklist sai lugeja teada, et tšeljuskinlane Bajevski kirjutas sõnumi «Kommunistide ülesanded», mehhaanik Matussevitš — masinistide tööst avariiolukorras. Heckel oli ametis «Tšeljuskini» jäänuste triivimise uurimisega, keegi aga, kes varjas end initsiaalide «A. K.» taha, oli maha saanud looga presentkinnastest. Kuid artiklis oli väga vähe juttu inimestest endist, nende vastastikustest suhetest, nende minevikust. Seetõttu, vaatamata eredatele, hoolikalt valitud faktidele, tundus artikkel mulle kuivavõitu.

Rita, kellele ma avameelselt oma arvamust avaldasin, ei kaotanud julgust.

«Ma lähtun sellest,» selgitas ta, «et tänapäeval ei pea ühiskond hindama inimest mitte tema mineviku, tema sõnade, vaid ainult tema tegude järgi. Tšeljuskinlaste sotsiaalne olemus tuli ilmsiks nende jääpangal viibimise ajal, nende tegudes. Sellest ma kirjutasingi.»

«Kuid on olemas veel ju ka iseloomud, harjumused, temperamendid, minevik, lõpuks ...»

«Minevik siin nüüd küll asjasse ei puutu,» lausus ta. «Kui hästi järele mõelda, siis seda pole üldse olemaski...»

«Mis siis on?»

«Olevik ja tulevik. Kas pole mul näiteks ükskõik,» jätkas ta, «missugune sa olid enne seda, kui elu meid kokku viis? Mina — ja mitte ainult mina — võtan sind niisugusena, nagu sa oled.»

Mõtted, mida Rita tookord avaldas, ei olnud juhuslikud, vastupidiselt Vai. Industrialnõile, kellel esines tihtipeale kalduvus ekstsentrilisusele ekstsentrilisuse pärast. Rita oli veendunud oma kontseptsiooni õigsuses ning järgis seda

kõrvalekaldumatult nii tööl kui ka isiklikus elus. Minevik teda tõepoolest ei huvitanud. On iseloomulik, et ta peaaegu mitte kunagi endast ei rääkinud ning ei ilmutanud uudishimu minu eluloo vastu, mis Vai. Industrialnõi arvates oleks olnud ajakirjanikule õnnelik leid. Niisugune oli Rita . ..

Nagu tookord Freimani kabinetis, nii ka hulk aega hiljem ei tekkinud mul kordagi kahtlust, et ta püüab midagi varjata.

Rita elas olevikule ja tulevikule. Tulevik oli kehastunud «ühiskondlikult tähtsates faktides». Minevik aga kujutas endast mäluarhiivi, milles ei tasunud ega polnud aegagi tuhnida.

Ritale kunagi väga lähedane inimene Javitš-Jurtšenko jäi minevikku. Olevikus aga töötas ja elas teine Javitš-Jurtšenko — kolleeg, kvalifitseeritud ajakirjanik, kes tõi riigile kasu. Seepärast pidas Rita oma kodanikukohuseks kaitsta teda alusetute kahtlustuste eest.

Ja ta ei külastanud mind kui oma endist meest, vaid kui tuttavat kriminaaljälituse uurijat, kelle erialases võimekuses ta oli enam-vähem kindel.

Niisugused tegurid olid ajendiks Rita öisele külaskäigule ja palvele «põhjakõrbenud asjas» selgust luua. See, et ta oli kunagi olnud lähedastes suhetes kahtlusalusega ning alles hiljuti minu naine, ei omanud siin mingit tähtsust: minevikku ei eksisteeri...

Kuid minule, Freimanile ja Suhhorukovile oli see kõik siiski tohutult tähtis. Minevik, mis Ritale oli olematu, asetas mind rohkem kui täbarasse olukorda, andes alust kahelda igas minu «põhjakõrbenud asja» uurimisega seotud aktsioonis. See vajutas pitseri kõigele, sealhulgas ka minu jutuajamisele Ehrlichiga, kelle ma varsti pärast Djatlovi ülekuulamist enda juurde kutsusin.

Pean ütlema, et erinevalt nõukogude võimu algaastate kriminaaljälituse ülemast Aleksandr Maksimovitš Medvedjevist või näiteks Suhhorukovist ei tundnud ma endal olevat «jutusoont», ehkki töötasin miilitsaaparaadis küllaltki kõrgetel ametikohtadel. Küllap oli õigus Suhhoruko-vil, kes kunagi mokaotsast pillas, et ma olevat suuteline juhtima ainult iseennast, ja sedagi mitte alati.

Eriti täbar lugu oli ülemusliku tooniga. Minu juhtnööre, ülesandeid ja käske võeti tihtipeale kui nõuandeid ja palveid. Pealekäratamisest aga ei maksa rääkidagi.

Seepärast enne, kui ma Ehrlichi «põhjakõrbenud asjas» selgituste andmiseks välja kutsusin, pidasin endamisi aru,

kuidas mõru pilli pisut magusamaks teha. Ma pole kunagi uskunud, et enesekriitikakirg inimesele omane on, isegi siis mitte, kui see inimene on oma teadlikku elu hakanud elama pärast revolutsiooni. Veelgi vähem oli mul usku sellesse, et enesearmastusele löödud haavad jäägitult: paranevad. Seepärast alustasin jutuajamist Ehrlichiga põgusa ülevaatega tema viimase aja saavutustest, mis. muide, olid tõepoolest olemas: kaks edukalt lõpetatud kriminaalasja, millest üht oli peetud lootusetuks, — ja alles siis viisin jutu sellele õnnetule juhtumile.

Ehrlichi tardunud, otsekui fotole jäädvustatud näos ei, liikunud ükski lihas: ei kajastunud seal ei rahulolu ega valvsus.

«Mul tuli operatiivtööga tegelema hakata seitsmeteistkümnenda aasta lõpul», rääkisin ma, tahtmatult järele aimates Fufajevi «isalikku tooni». «Selles suhtes on mul, teie ees seitsmeaastane edumaa. Staaž ei ole muidugi ainu-määrav, kuid arvestamata jätta seda ka ei saa. Alustasin kollanokana. Ent mul vedas vanemate seltsimeeste ja ülemustega. Piisab, kui mainida, et mõnda aega oli minu otseseks ülemuseks Fjodor Aleksejevitš Saveljev. Arvatavasti olete temast kuulnud ..»

«Jah,» kinnitas Ehrlich, ja et mul selles suhtes mingeid kahtlusi ei jääks, lisas: «Endine politseinik.»

«Väga õige. Kuid Saveljevi juures pole kõige tähtsam see, et ta endine politseinik on. Ta on oma ala meister, punase kriminaaljälituse teeneline töötaja. Kas teate, et Saveljev võttis osa Kukru, Saha, Katku Miška, Kitse, Torujüri, Hõbekrahvi ja Konna bandede ning Hitrovo turu likvideerimisest?»

«Kui ma ei eksi, siis see oli kaheksateistkümnendal või üheksateistkümnendal aastal,» täpsustas Ehrlich teatüä tagamõttega.

«Jah, Kodusõja ajal. Kuid märkimisväärset tööd on ta teinud ka hiljem. Isegi nüüd, kus ta on pensionil, muide, personaalpensionil, pöörduvad tihti tema poole konsultatsiooni saamiseks Suhhorukov ja teised vanad Moskva kriminaaljälituse töötajad. Niisiis,

Saveljev armastas ütelda, et ei leidu ühtki tunnistajat, kes oleks väärt uurija tiitlit. Sellega tahtis ta mõista anda, et tunnistaja peab jääma ainult tunnistajaks, talle ei tohi omistada teistsuguseid funktsioone. Uurija peab hankima andmeid tunnistajalt, aga mitte tunnistaja uurijalt. Minule sai see selgeks.»

«Ja teie sooviksite,» märkis Ehrlich, «et see ka minule selgeks saaks?»

118

Ehrlich oli nähtavasti otsustanud lahingusse astuda. Noh, olgu…

«Jah, ma sooviksin, et see teile selgeks saaks, August Ivanovitš,» kinnitasin ma. «Šamraid üle kuulates ma veendusin, et tunnistaja kohta on ta uurimismaterjalidega liiga kästi kursis. Ma muidugi ei kahtle, et te juhindusite kõige õilsamatest kaalutlustest, kuid fakt jääb faktiks. Seetõttu olen kohustatud tegema teile märkuse. Teil polnud õigust temale juurdluse üksikasju teatavaks teha.»

«Šamrai on kannatanu,» lausus Ehrlich. «Talle tungiti kallale. Nii juurdlusega kui ka kuriteoga on ta vahetult seotud. Miks me peaksime siis tema eest midagi varjama?» teeskles Ehrlich hämmeldust.

«Kas või sellepärast, et nii juurdlus kui ka eeluurimine pn oma iseloomult salajased. Šamrai aga on tunnistaja. Te ju ei tutvustanud uurimismaterjale, sealhulgas ka oma versiooni, näiteks Gugajevale, öövahile ega teistele tunnistajatele?»

Ehrlich surus huuled kokku.

«Vabandage, Aleksandr Semjonovitš, kuid see võrdlus on kohatu.»

«Või nii?»

«Jah,» kinnitas ta. «Šamrai pole tavaline tunnistaja. Ta on partei liige, kes oma kohust täites oleks äärepealt klassivaenlase ohvriks langenud.»

Selleks ajaks oli mul juba pisut teistsugune ettekujutus Šamrai osast kogu selles loos. Kuid ma ei kavatsenud Ehrlichiga vaidlema hakata.

«Seadus ei tee erandeid kellelegi, sealhulgas ka partei liikmetele,» laususin ma.

Ehrlich vaikis, kuid tema vaikimises oli selgesti tunda protesti ja hukkamõistu. Ühtlasi oli selles vaikimises ka kübeke sapist rahuldustunnet. Oma otsesesse ülemusse suhtus Ehrlich alati valvsalt. Ja ennäe, nüüd lõpuks näitaski Beletski oma tõelist palet.

«Kummaliselt arutlete, Aleksandr Semjonovitš, väga kummaliselt,» sõnas ta arsti toonil, kes viibib parandamatu haige voodi juures.

Tema sõnad, kuid peamiselt toon, millega need olid öeldud, täitsid mu kannatusekarika.

«Mulle tundub, August Ivanovitš, et meil ei tasu diskuteerimise peale aega raisata. Te võite minu, samuti Saveljevi arvamust austada või mitte austada, kuid te olete kohustatud põhjalikult tundma kriminaalprotsessi koodeksit ning järgima selle nõudeid. Antud juhul ei anna seadus

119

Šamraile teiste tunnistajate ees mingeid eeliseid. Ta on meile informatsiooniallikaks. Kuid tutvustades teda uuri.; mismaterjalide ja oma hüpoteesiga — muide, äärmiselt kahtlase hüpoteesiga —, avaldate te hukatuslikku mõju tema suhtumisele toimunusse ja järelikult tema tunnistustele. Faktiliselt te ju surute talle peale oma versiooni...»

«Ma ei saa teiega nõustuda, Aleksandr Semjonovitš .,,»

«Teile jääb õigus minu peale kõrgematesse instantsidesse edasi kaevata. Nüüd aga palun mind lõpuni ära kuulata.»

Ehrlich kahvatas veidi, kuid hoidis end vaos.

«Juhin teie tähelepanu asjaolule, et te rikkusite tunnistajate ülekuulamisel kehtivaid reegleid. See on lisaks kõigele muule ka teenistusalane üleastumine. Pange see endale kõrva taha ja tehke edaspidiseks vastavad järeldused.»

Ehrlichi huuled tõmbusid kokku üheksainsaks kalgiks kriipsuks.

«Kas te saite minust aru?»

«Sain teist hästi aru,» kinnitas ta ning lisas pärast pausi: «Palun mind vabastada selle kriminaalasja edasisest uurimisest.»

Igast seisukohast võttes oleks kõige mõistlikum olnud Ehrlichi palve rahuldada, seda enam, et viimaste päevadel jooksul olin jõudnud «põhjakõrbenud asjasse» niivõrd sisse elada, et Ehrlich pigem segas, kui aitas mind. Kuid inimene ei vali alati kõikidest võimalikest variantidest parimat. Mulle tundus, et olen vanemoperatiivvolinik Ehrlichit juba niigi üleliia solvanud ning mul pole moraalset õigust seda solvangut veelgi süvendada. Lõppude lõpuks on Ehrlich juba oma jao kätte saanud, ühe patu eest agai kaks korda ei karistata. Seepärast ütlesin, et ei kavatse teda sellest juurdlusest kõrvaldada.

«Kuid faktiliselt on mind juba kõrvaldatud,» märkisT Ehrlich.

«Eksite, August Ivanovitš. Ma ei ole teid kõrvaldanud. Kui te peate silmas minu osavõttu, siis see on lihtsalt abi.»

«Nagu ma aru saan, valisime kumbki erineva tee.»

«Erineva tee?»

«Hüva, ütleme siis nii: erinevad versioonid.»

«Mis sellest siis järeldub? Kontrollimisel langevad välja kõik versioonid peale ühe. Ent kontrollida tuleb neid kõiki. Siis välistame eksimisvõimaluse. Ma ei kavatse teie otsinguid mingil määral piirata. Kuid teil tuleb arvestada seda, mis ma teile ütlesin.»

120

Ehrlich langetas pea ning ta suu venis naerule. Seekord nces mulle osaks veerand tavalisest portsjonist. Ja õigustatult!

«Võtan arvesse kõik, mis te mulle ütlesite, Aleksandr Semjonovitš.»

Fraas tundus mulle kahemõtteline. Kuid ma tegin näo, nagu poleks seda märganud.

Kui Ehrlich oli väljunud, võtsin seifist ümbriku, mis mulle eelmisel päeval oli toodud. Olin kavatsenud selle Ehrlichile üle anda, kuid meie jutuajamise vältel kahanes see soov üha väiksemaks, kuni kadus lõpuks sootuks.

Ümbrikus olid mõlemalt poolt konarliku käekirjaga täiskirjutatud hallid paberilehed. Nimetu autor («Isikliku julgeoleku ja puutumatuse huvides ma oma nime et avalda») teatas, et Vassili Gavrilovitš Pružnikov, kes on paljude Vene NFSV linnade ja asulate allilmas hästi tuntud, varjab ennast võltskahetsuse ja autojuhi tähtsate ametikohustuste täitmise läbipaistva maski taha, jätkates endist viisi korvamatu kahju tekitamist ausate kodanike isiklikule varale.» Pružnikovi süüdistati paljudes oma elukohas toimepandud vargustes (süstemaatiline kartulite näppamine naabritelt, salajane petrooleumi ärakallamine, toidukaartide varastamine ühelt spetsialistilt, keda varustati erinimekirja10 alusel), samuti huligaanitsemises ja «köögibanditismis».

Anonüümkiri lehkas versta kauguselt kommunaalkorteri intriigide järele. Ja kui ei oleks olnud lõiku, millele juhtis tähelepanu Tsaturov, oleks kiri maetud arhiivi.

[10] Tolle aja kaardisüsteemis eksisteeris neli varustamiskategooriati eri-nimekiri, esimene, teine ja kolmas nimekiri.

Tsaturov oli alla kriipsutanud mõned fraasid, kus Pružnikovi süüdistati «kellade ja muude tohutult väärtuslike esemete» varguses trusti juhatajalt seltsimees Šamrailt. Just selle tõttu kiri minu kätte sattuski.

Georgi Tsaturov, keda osakonnas hüüti «Rahvaste sõpruseks» (Freiman oli kunagi tähendanud, et Tsaturovil on armeenlase aktsent, ukrainlase lõbusus, juudi silmad ja grusiinlase temperament), oskas tähelepanelikult posti lugeda. Muide, ta oskas hästi veel palju muudki: hästi läbi saada kõigi kaastöötajatega alates koristajast ja lõpetades Miilitsa Peavalitsuse ülemaga, hankida meie töötajate naistele defitsiitseid kaupu, teravmeelitseda, laulda kitarri saatel, vürtsitada oma kõnet «idamaise tarkusega» ning

121

elust mõnu tunda. Ja Fufajev suhtus temasse nagu suhtub vahatüdruk oma kergemeelsesse, kuid talle väga kallisse nooremasse venda — kogu suguvõsa ja perekonna lootusesse. Mõnikord noomis ta kõikide pailast ilma mingi hinnaalanduseta, sagedamini aga jättis Tsaturovi üleastumised heatahtlikult kahe silma vahele. Neid aga oli Georgi Fufajevi arvates piisavalt.. .

Tsaturov kuulus üsnagi huvitavasse pseudoloodrite kategooriasse. Erinevalt «toimekatest loodritest», kellega mitmesugustes ametiasutustes tihtipeale kokku tuli puutuda, ei paistnud Tsaturov iialgi olevat tööga koormatud. Tema kabineti seinad ei värisenud pidevast telefonihelinast, kunagi ei voorinud siin rahvas edasi-tagasi, tema kirjutuslaud polnud dokumente täis kuhjatud, Tsaturovi enese aga leidsin enamasti tegelemas oma lemmikharrastusega — ajalehtedes väljakuulutatud nimemuutmiste uurimisi («Sa kuula vaid, mu silmatera: Smorkalov muudab nime Južnõiks, Kobelev — Gariniks, Žabina — Angelina Duirakov aga Sokratoviks. Miks ei võiks sinagi oma nime muuta? Beletski — see pole nimi, vaid kapitalismi sünnimärk. Sa ainult vaata: Pjatiletnikov, Avtostrojev, Brigadmilov . .. Kõlab hästi, eks?»).

Mõnikord läks Tsaturov oma otsese ülemuse ja Fufajevi õuduseks keset kõige kibekiiremat tööpäeva, kui teised kihutasid nagu äraaetud hobused mööda koridore või küürutasid selga sirutamata oma kabinettides, punanurka piljardimängu harjutama («Terav silm ja kindel käsi. Täna piljardist — homme artillerist»).

Näis, et teist temasugust loodrit ja logelejat on võimatu leida.

Kuid huvitav lugu: töötulemused osutusid Tsaturovil pidevalt jaoskonna ja tihtipeale ka osakonna parimaii Varguste paljastamise protsent ulatus tal kuni üheksakümne kuue, üheksakümne kaheksani. Ausalt öelda, ennekuulmatud arvud. Kolmekümne teisel aastal avastas «Rahvaste sõprus» kaubamajas poolteise miljoni rubla väärtuses toimepandud kõmutekitanud varguse, kolme kümne kolmandal tõi päevavalgele kolm lootusetuna näival vargust, kolmekümne neljandal aga, pärast. kirikuvaraste bande likvideerimist, märgiti ta teeneid rahva-komissari käskkirjas ning Miilitsa Peavalitsuse ülem andis talle üle nimelise relva.

Ei, Tsaturov polnud looder. Kuid mis nipiga ja millal ta aega leidis töötegemiseks, on jäänud mulle tänapäeva mõistatuseks.

122

Alates möödunud aasta detsembrist, kui neljanda osakonna ülem raskelt haigeks jäi, oli Georgi ajutiselt tema kohustetäitjaks, ehkki tegelikult olid juba varemgi kõik agentuuriniidid tema käes olnud, agentuuri töö osakonnas aga oli korraldatud hiilgavalt. Seetõttu otsustasin pärast põhjakõrbenud asja» käsilevõtmist mõningate küsimusse väljaselgitamiseks kasutada tema abi. Georgi, kellele meeldis ennast pidada omaenese

headuse ohvriks ning kes oli küllaltki auahne («Varem viisid kõik teed Rooma, aga nüüd — Tsaturovi juurde»), nõustus meeleldi.

«Õigus, kullake,» kiitis ta. «Et üks uks avaneks, tuleb koputada seitsmele, nagu räägitakse Kaukaasias. Aitan.»

Ja aitaski. Anonüümkiri oli juba teine «kingitus», mille ma Tsaturovi käest sain. Kaks päeva enne seda olid tema töökaaslased avastanud Kuznetski Mostil asuvas kokku-ostupunktis neli kella ja portsigari, millel polnud raske märgata mahakraabitüd graveeringute jälgi. Šamrai trusti majandusala juhataja tundis ära esemed, mis olid määratud teenistujatele üleandmiseks.

Ka kellade numbrid langesid ühte. Kokkuostupunkti ülesostja, keda me üle kuulasime, ütles, et kellad ja porti sigari oli müünud keskealine punapäine mees (passi polnud ta, vaatamata kehtivatele eeskirjadele, küsinud).

Kui Tsaturov oli mulle ümbriku üle andnud ja kirja sisu lühidalt ümber jutustanud, sondeerisin ma pinda meil edaspidise koostöö suhtes. Georgi ei ilmutanud erilist entusiasmi.

«Kas tead, mida Kaukaasias sel juhul öeldakse?»

«Tean küll,» vastasin mina. «Härga karda eest, hobust tagant.»

Tsaturov oli rabatud.

«Ohoo! Tuleb välja, et sa oled Kaukaasias olnud?»

«Mitte ealeski.»

«Tähendab, nii nagu minagi,» märkis Georgi. «Aga kust siis niisugune eruditsioon?»

«Vanasõnade ja kõnekäändude kogumikust.»

«Kas sellest?» Tsaturov näitas mulle raamatut.

«Ei. Mul on uus, täiendatud väljaanne. Sinu omast kaks korda paksem.»

«Ei või olla!» Tsaturovi silmad lõid kadedusest põlema. «Oleksid sa mulle kohe öelnud ...»

«Kui tädil kasvaks habe, oleks tädi sinu onu,» põrutasin ma reipalt vastu, teades, et nüüd on Tsaturov mul kindlalt peos.

123

«Teeme nii,» lausus Tsaturov. «Mina kogun sulle andmeid anonüümkirja autori ja «köögibandiidi» kohta, sina aga kingid mulle kogumiku ja lööd vanasõnadele käega.»

«Millal sa pihta hakkad?»

«Homme hommikul.»

Ja sellega meie jutt seekord lõppeski.

Tähtajad olid muidugi väga lühikesed, kuid ma uskusin Tsaturovi operatiivsetesse võimetesse. Mida ta selle aja jooksul on jõudnud välja uurida? Panin anonüümkirja kõrvale ja helistasin Tsaturovile.

«Oled sa järelepärimisi teinud?»

«Olen,» kostis ta vastu. «Kas kogumiku tõid?»

«Tõin.»

«Siis astu läbi. Ole külaliseks.»

«Kas teretulnud?»

«Saab siis sellest veel juttugi olla?!»

XVIII

Tsaturov polnud üksi — tema juures istus Dolmatov. Uus poliitosakonna ülem tutvus valitsuse töötajatega. Erinevalt oma eelkäijast Dolmatov inimesi enda juurde välja ei kutsunud, vaid korraldas midagi ringkäigutaolist, astudes ühest kabinetist teise. Räägiti, et kui valitsuse ülem teinud ettepaneku tema ülesannet kergendada, olevat Dolmatov naljatamisi vastanud, et kalast saab kõige ülevaatlikuma pildi, kui ta on vees, inimesest — töö juures. Nii Dolmatovi huumorimeel, kui ka käitumisviis meeldisid. Tä oskas õige nupu peale vajutada, nagu ütles Suhhorukov. Detsembris oli Dolmartov tutvunud välisteenistuse osakonna töötajatega ja ametkondliku miilitsaga. Nüüd oli kord meie käes.

Ootamatu kohtumine Dolmatoviga oli ebameeldiv: esiteks tuletas see mulle meelde vana-aastaõhtut ja kõike, mis sellega seotud oli, — eelkõige jutuajamist Ritaga. Teiseks aga teadsin, et poliitosakonna ülem tunneb huvi «põhjakõrbenud asja» vastu, mis oli juba jõudnud muutuda üldiseks kõneaineks. Mul polnud vähimatki tahtmist vastata küsimustele, millele ma esialgu ka ise ei osanud ammendavalt vastata. Kui olin tervitanud ja Tsaturovile öelnud, et astun tema juurest teine kord läbi, ei lasknud Dolmatov mul ära minna:

«Võta istet, me kohe lõpetame.»

Nende jutuajamine hakkas tõepoolest lõpule jõudma. Poliitosakonna ülem esitas Tsaturovile, kes juhatas poliit-eriala kabineti juures asuvat kaasatundjatele määratud parteihariduse kooli, küsimusi õppejõudude koosseisu ja nende ettevalmistuse ning õppekirjanduse kohta. Siis kandus jutt üle võimalusele ära kasutada postimilitsionääre võitluses tasku- ja korterivargustega. Tookord arutati laialdaselt kõigi miilitsafunktsioonide järkjärgulist üleandmist üldsusele ja igas osakonnas oli olemas postimiilitsa inspektor. Paljud postimilitsionäärid töötasid meil ühiskondlikus korras, seejärel aga arvati koosseisu.

Kui Dolmatov küsis, kui hästi minu ja Tsaturovi arvates kriminaaljälituse seinaleht valgustab postimiilitsa tegevust, vastas Georgi, et seinalehe üle võib kõige paremini otsustada Aljoša Popovitš.

«Aljoša Popovitš? Kes see on?» Saanud teada, et nii hüütakse Fufajevit, pahvatas Dolmatov naerma, «Täitsa sar. nane, pole midagi öelda!» Ning küsis siis huviga: «Kas teil pannakse siin kõigile hüüdnimed?»

«Mõnedele,» vastas Georgi kuidagi kohmetult. .

«Kelleks te siis mind tituleerite? Kas röövel-ööbikuks?»

Georgi silmades läigatas lõbus tuluke.

«Eks tulevik näita, Georgi Jefimovitš.»

«Egas midagi, vaatame, mis tulevik toob . ..»

Kui Dolmatov oli lahkunud ega olnud maininud «põhjakõrbenud asja», nagu ma olin kartnud, küsisin Tsaturovilt, miks ta ülemaga hüvasti jättes ei andnud talle reispassiks kaasa mõnd idamaist tarkust.

«Milleks idamaist? Tal on oma tarkus,» ei jäänud Georj vastust võlgu. «Tõeline kaukaaslane.»

«Ta on ju pärit Habarovskist,» märkisin mina.

«Mis tähtsus sellel on? Kui teada tahad, on kõik tõelised kaukaaslased pärit kas Habarovskist või Rjazanist. Eh siiski on olemas veel ka Kaluuga kaukaaslased.»

Tsaturov lehitses vanasõnade kogumikku, võrdles seJ enda omaga ning ütles, et minu oma ei ole tema oma mitte kaks, vaid kõigest poolteist korda paksem. Et ta ag on «Rjazani kaukaaslane» ning seetõttu ei ole väiklan siis tasub ta alati kuhjaga.

Peab ütlema, et see «kuhi» oli üsnagi huvipakkuv. Tsaturov polnud mitte üksnes kogunud andmeid Pružnikovi kohta, vaid ka kindlaks teinud anonüümkirja autori. Selleks osutus Pružnikovi korterinaaber Zinaida Igošin rajooni töölisturismi ühingu virgats.

Tunni-poolteise pärast toimetati Igošina minu juurde. See oli kõhn, lagunenud hammaste ja halva iseloomuga naiskodanik. Uudses miljöös orienteerus ta kähku ning pidas ennast ülal pisut ehmunult, kuid agressiivselt. Minu küsimusele, kas naabrid võivad tema süüdistusi kinnitad vastas ta ebamääraselt. Selleks oli tal nähtavasti alust. Ja tõepoolest, vähehaaval tuli ilmsiks, et üks naabritest on Pružnikovi sõber, mistõttu hakkab kindlasti tema eest seisma. Mis aga puutub naabrinaisesse Maria Sokratovnasse, siis Vaska Pružnikov on ju täies jõus mees, lausa vägilane. Pillutab viiepuudaseid pomme ja kael nagu härjal. Noh, näolapil pole kah viga, — just nagu savist keha kultuurlasel, kes seisab, aer käes, Bubnovi pargi peaalleel. Ja positsioon — trusti juhataja isiklik autojuht. Siit ka tiivaripsutamine, ahhetamised ja ohhetamised. Maria kaitseb Pružnikovi igas asjas. Näiteks see kellalugu.., Pruž-

nikof vehkis kella sisse — võin pea anda, et vehkis —, Maria aga valetab, et ülemus, keda Vasja sõidutab, kinkinud talle kella hea teenistuse eest; ta olevat oma ihusilmaga sellele graveeritud pühendust näinud. Pole tal häbiraasugi...

Tegutsedes printsiibi järgi — tao rauda, kuni see on kuum, kutsusin kohe pärast Igošina ülekuulamist enda juurde Maria Sokratovna, trullaka õrnukese daami, kes oma aastate kohta käitus üleliia koketselt.

Ta teatas, et peale heade sõnade ei saavat ta Vasja kohta midagi ütelda. Ja kui too olevatki olnud kunagi mingite eksimuste eest süüdi mõistetud, siis olevat see olnud saatuslik juhus. Kuid Zinaida ... Maria Sokratovna ei kavatsegi mulle oma seisukohta peale suruda. Kuid ta ön veendunud, et kui Vasja annaks Zinaida nõudmistele järele, mida õnneks kunagi ei juhtu, ei kirjutaks see tema kohta enam ühtki salakaebust. Selles polevat mingit kahtlust! Kas ma olen kuulnud midagi Messalinast? No mui--dugi, ma olevat talle juba esimesest pilgust kultuurse inimese mulje jätnud. Ega asjata ajalehtedes kirjutata, et miilitsakaadri üldhariduslik tase on viisaastakute jooksul ennekuulmatult tõusnud. Niisiis, Zinaida ongi Messalina. Maria Sokratovna aga, kui tal puuduks loomupärane tagasihoidlikkus ja neitsilikkus, võiks Zinaidast paljugi pajatada. Kuid Maria Sokratovna pole klatšimoor. Keelt peksavad inimesed, kellel elus midagi muud teha ei ole, tema aga, Maria Sokratovna Pevzner, töötab asjaajajana kindlustuskassas, täidab ühiskondlikke ülesandeid, õpib gaasimaski käsitsemist ning käib loengutel, kus räägitakse rahvusvahelisest olukorrast. Ta on kursis Itaalia ja Abessiinia vahelise konfliktiga, referendumiga Saarimaal ja situatsiooniga Austrias. .. Muide, mida ma arvavat Ida-Hiina raudtee üle peetavatest läbirääkimistest?

Vastasin, et mul puudub isiklik seisukoht selles küsimuses ning et olen täielikult solidaarne Välisasjade Rahvakomissariaadi arvamusega.

Maria Sokratovna massiivne, Elbrust meenutav büst vajus mu kirjutuslaua kohale, tema silmi looritas häm-rneldusevari. Nähtavasti oli ta arvanud, et viisaastakute jooksul on pealinna miilitsatöötajate üldhariduslik tase jõudnud tõusta märksa kõrgemale.

Ent kogu oma sõnaohtruse juures ei maininud ta kordagi kella. Kui ma lõpuks ütlesin, et töö juures suhtutakse Pružnikovisse hästi ning minu teada isegi premeeriti kellaga, muutus ta valvsaks. Jah, seltsimees Šamrai hindab

127

Vasjat kõrgelt, kuid kas ma ei tea siis seda hirmsat lugu?

Teesklesin hämmeldust. Missugust lugu?

Kuidas missugust?! Trusti juhatajale tungisid kallale röövlid. Jah, röövlid. Ja kummaline, et miilitsas sellest midagi ei teata. Väga kummaline! Mees, keda Vasja tööle sõidutab, rööviti paljaks ja oleks äärepealt maha löödud tema suvilale pandi tuli otsa, kuid miilitsal pole asjast aimugi, ja selle asemel et lurjused kinni nabida, kes homme võivad Maria Sokratovna tuppa, pommi visata või Punasel väljakul Minini ja Požarski mälestussamba õhku lasta, püsitakse selle Messalina järjekordse laimukirja kallal.. . Maria Sokratovna ei taha muidugi miilitsa kohta midagi halba öelda. Ta hindab miilitsat, austab miilitsatöötajaid, minu vastu aga tunneb juba isegi sümpaatiat. Kuid mina pidavat siiski temaga nõustuma: see on affront[1] nagu ütlesid enne revolutsiooni vanad haritlased. Mulle on see sõna muidugi tuttav? Jah? Nii ta olevatki arvanud .. . Vasjal ei vedanud. Kahjuks jäi ta ilma kellast, mille oli ära teeninud. Tõsi, trusti juhataja olevat andnud lubaduse, et kunagi kompenseerib selle kella. Kuid mis loeb üks lubadus?

Ma tsiteerisin Igošina ütlusi. Pevzner jäi endale truuks: mingit kella Pružnikovil ei ole. Oleks muidugi võinud korraldada vastastamise. Ent arvesse võttes naabrinnade iseloomusid ja vastastikuseid suhteid, otsustasin sellest esialgu hoiduda ning eelnevalt vestelda Pružnikoviga, kes kõrvaltoas juba oma järjekorda ootas.

Erinevalt naistest, keda olin äsja üle kuulanud, ei paistnud Pružnikov silma erilise jutukuse poolest. Ta meenutas pigem kipsist kehakultuurlast Bubnovi-nimelises pargis: reljeefne muskulatuur, laiad õlad, võimas rindkere, pikad jalad. Et sarnasus oleks täielik, puudus ainult veel rõõmus hingestatud nägu, aer ja postament. Muide, vaevalt küll kellelegi rõõmu valmistab ootamatu väljakutse miilitsasse. Pružnikovil aga oli pealegi veel seljataga kolm sundtoomist ja üks karistatus, mistõttu eelseisev jutuajamine minuga temas iseenesestki mõista vaimustust esile ei kutsunud.

«Kas Zinka kätetöö?» küsis ta.

Mul polnud mingit põhjust Igošinat maha salata ning ma kinnitasin tema oletust.

«No on raibe!» lausus Pružnikov südametäiega ning lihased ta särgi all tõmbusid pingule. «Jälk vanamoor, vabandust, naisterahvas.»

«Kui te ennast paremini üleval peaksite, ei kirjutataks!

1 Affront (pr. k.) — häbistus, teotus, solvang.

vist teie kohta kaebekirju. Kas ei ole siis võimalik elada inimese kombel — vaikselt, ilma skandaalideta?»

«Zinkaga ei ole,» sõnas Pružnikov veendunult. «Ükskõik kellega, aga temaga mitte. Vastutan oma sõnade eest — see on täpselt nii. Temaga ei saa elada ilma skandaalideta. Maks ei luba. Võin läbi saada ükskõik missuguste issanda pudulojustega — hiirtega, tarakanidega, lutikatega —, tuid Zinka käib mul üle jõu. Mitte naisterahvas, vaid rotimürk, lutikasurm...»

Oma suhetest naabritega ja korteriintriigidest rääkis ta üleoleva muigega, andes mõista, et see kõik pole väärt tühja munakoortki. Pružnikovi toon oli küll toorevõitu, ent algul

vältis ta hoolikalt kuritegelikule põhjakihile omaseid sõnu ja väljendeid. Aga kui mul läks üha raskemaks uusi küsimusi välja mõtelda ja hakkasin ennast kordama, ütles Pružnikov äkki:

«Kas teid, kodanik ülemus, pole pimesiku mängimine ära tüüdanud?»

«Miks te arvate, et ma pimesikku mängin?»

«Palja pasa pärast liistule ei tõmmata. Ka ei hakka rombidega ülemus kedagi palja pasa pärast üle kuulama. Milleks udu ajada? Kui midagi on, laduge välja. Olen sohver ja minu asi on rooli kruttida. Milleks miilitsas niisama aega surnuks lüüa?»

«Mis seal's ikka, jutt on õige,» nõustusin ma ning küsisin: «Kus kell on?»

«Missugune kell?»

«Seesama, mida Igošina teie käes nägi.»

«Või sedapsi on lood! Vägevalt väänate!» Ta vajus toolikorjule ning tõi kuuldavale vaikse vile. «No on ikka raibe!» Siis köhatas ja küsis: «Nii et Pružnikov on teile siis prundi eest? Auk tuleb kinni toppida ja toimik sulgeda, jah?»

«Vastake küsimusele, Pružnikov.»

«Mida siin vastata? Mida? Ei lähe läbi, kodanik ülemus. Lugupidamine lugupidamiseks, kuid igal asjal on piir. Olgu huligaansusega kuidas on, kuid see ei lähe läbi: «tšervoonetsiga» pole ma nõus. «Kolmekast» on mul vaat siiamaani! Kõht on täis, rohkem pole tarvis.»

Pružnikovi näkku tõusis ärritusepuna, ja ma ütlesin talle, et kinni istutud «kolmekast» on talle küllalt ning et «tšervoonetsile» (kümme aastat) ei pretendeeri ta üldsegi.

«Kas te eitate, et teil on kell?»

«Absoluutselt.»

«Kuid millega te seletate Igošina ütlusi? Ta ju väidab, et olevat kahel korral teie käes kella näinud.»

«Hiljaaegu ta rääkis, et on kolmel korral näinud teie juures tsaarikrooni, see tähendab Monomahhi soni,» nähvas Pružnikov vastu. «See raibe võib ükskõik mida kokku padrata...»

«Valige väljendeid,» soovitasin mina.

«Kas siis tõesti on asi väljendites?» Hästi kätteõpitud liigutusega rebis ta oma särgi rjnnaesise lahti. Pärlmutter-nööbid pudenesid rahena põrandale.

«Paluks ainult ilma selleta,» laususin mina. «Pole enam moes. Juba ammu ajast ja arust...»

Ta kõõritas mõningase uudishimuga minu poole, mõtles veidi ning korjas siis nööbid põrandalt kokku.

«Kodanik ülemus, ma olen juba kolmandat aastat vaba mees...» Ta pistis nööbid taskusse ning naeratas tahtmatult. «Mis mul enam tollest moest, kui olen täieõiguslik kodanik?»

«Mis me siis kella kohta kirja paneme, täieõiguslik kodanik?»

«Nii kirjutagegi: kodanik Pružnikov tunnistas kriminaaljälituses ülekuulamisel, et kodanik Igošina — raibete raibe — laimas nahhaalselt ülalmainitud ausat kodanikku. Kodanik Pružnikov pole oma ülemuse, kodanik Šamrai suhtes bandiitlikku akti korda saatnud.»

«Stopp,» sõnasin mina.

«Mis «stopp»?»

«Mis puutub siia Šamrai?»
«Kuidas siis ei puutu?»
«Ma pole temast rääkinud.»
«Mis sellest, et pole rääkinud? Kogu ilm on kuulujutte täis...»
«Missuguseid kuulujutte?»
«Igasuguseid ...» «Kuid siiski?»
«Sinna õnge ma ei lähe, kodanik ülemus,» lausus Pružnikov. «Asjata näete vaeva. Uss on väike ja konks nüri, neelaks alla, kuid kõht pole tühi...»
«Üsna ladus,» kiitsin mina. «Ma ei ütleks, et just Puškin, kuid ladus.»
«Eks me jõudumööda püüa ...»
«Aga kui me kella siiski üles leiame?»
«Eks otsige. Kui leiate, on fortuuna teie poolt...»
Ja fortuuna oligi meie poolt: kui olime Pružnikovi toa üksipulgi läbi otsinud, leidsime madratsist kella, millest Igošina oli rääkinud. Kella tagumisel kapslil oli maha kraabitud graveeringu jälg: «Sm. Pružnikovile ...»

XIX

«Kolme aastaga õpib jälituskoergi värssides haukuma,» ütles Tsaturov, kui oli kellaloost kuulda saanud.
Järjekordsel kõnekäänul, mille Georgi oli ammutanud idamaa tarkuste teisest väljaandest, polnud vähimatki pistmist ei «põhjakõrbenud asja» ega Pružnikoviga. Kuid kõnekäänd meeldis Tsaturovile. Meeldis niivõrd, et ta kordas seda vahetpidamata ja, mõistagi, enamalt jaolt ebasobival kohal. Kuid tema suhtumine läbiotsimise tulemustesse ei väljendunud mitte niivõrd kõnekäänus kui intonatsioonis, milles oli tunda autoriuhkust. Olgu kuidas oli, kuid tema «kingitused» aitasid kriipsu alla tõmmata uurimisasjale, millest kõigil oli juba kõrini. Juurdlus polnud muidugi veel lõpetatud, kuid kõige järgi otsustades oli kurjategija leitud, see aga oli peamine. Igatahes madratsist leitud kell polnud enam oletus, polnud mõistatus, vaid asitõend — kaalukas, käegakatsutav, protokollitud ning manukate allkirjadega kinnitatud asitõend.
Ja Tsaturov, keda ma puhvetis kohtasin, päris, kust Pružnikov revolvri hankis.
«Revolvrit ei ole.»
«Kui ei ole, siis saab olema,» lausus Tsaturov.
«Vaevalt küll.»
«Miks sa kahtled? Kindlasti leiad üles,» lohutas Georgi. «Pigista pisut Vasjat, ja kõik on kombes.»
Kuid mul polnud kavatsust «Vasjat pigistada». Mulle see «pigistamine» üldse ei meeldi, antud juhul aga oleks surve avaldamine olnud selge mõttetus. Erinevalt Tsaturovist ei uskunud ma Pružnikovi süüsse. Asi polnud muidugi intuitsioonis ega selles, et uued asjaolud ei mahtunud esialgu minu versiooni raamidesse, mis oli rajatud Šamrai «hellade kohtade» läbikompamisele ja tema endise sekretäri Julia Sergejevna Zaikova, endise vangi, laagris oma aja äraolnud Ivan Nikolajevitš Zaikovi naise ülekuulamisele. Lihtsalt Pružnikov ei saanud kallaletungi toime panna.
Kui ma Pružnikovi teistkordselt üle kuulasin, ütles ta:
«Te muudkui nõuate, et ma tõtt räägiksin, aga nüüd pole selle tõega enam midagi peale hakata ...»

«Tõega on alati midagi peale hakata,» väitsin vastu.

«Ainult ilusad sõnad, kodanik ülemus. Kui üks kord oled valetanud, siis teist korda sind enam ei usuta. Neelasid konksu alla, ja mis seal enam... Pealegi sarnaneb see tõde pigem valega. Küll Zinka alles rõõmustab, kui mind pokri pistetakse!»

Tõepoolest, tema seletus kõlas ebausutavalt. Pružnikov väitis, et meie poolt leitud kella olevat keegi tema postkasti pistnud («Pragu on seal niisugune, et mitte ainult kell, vaid isegi terve seakints mahub läbi!»). Lapikusse pappkarpi pakitud kell olevat olnud sinises ümbrikus, millele oli peale kirjutatud: «Pružnikovile V. G. Isiklikult.» Ümbriku olevat postkastist välja võtnud Maria Sokratovna ning talle kohe üle andnud. Kuupäeva Pružnikov ei mäletanud, kuid see olevat olnud mõni päev pärast seda, kui trustis hakkasid levima kuuldused kallaletungist trusti juhatajale suvilas. Seepärast oli Pružnikov hirmsasti kohkunud, kui kella sai, ning tahtnud algul selle prügikasti visata, kuid siis mõtelnud ümber ja jätnud uuri endale. «Kell oli ju preemiaks määratud, eks?» rääkis ta toolil niheldes. «Ennastsalgava töö eest pärast ümberkasvamist. Kahju on ju prügikasti visata. Ka Maška-musirull — see tähendab kodanik Pevzner — laitis selle mõtte maha. Sina, Vaska^ ütles ta mulle, ära mõtlegi endale niisugust kahju tekitada^ Rääkis mulle ühest sellist hüüdnimega Herakles, kuidas see igast supist puhtalt välja tuli. Ja ka sina tuled, ütles ta mulle ... Ja näete, tulingi — kõige otsemat teed krimkasse nagu viimane tola. Oleksin ma teadnud, et Zinka mulle niisuguse vimka kokku keerab, oleksin kella ilma iga-! suguse kahjutundeta minema visanud. Milleks kellaloksiij pärast oma noort elu hukka saata? Kuid ma ju ei teadnud, et «tšervoonetsi» peale välja lähen, et omaenese käega; endale silmuse kaela panen ...»

Pružnikovi seletus oli fantastiline, ebatõepärane, kuid . .1 veenev kas või ainult sellepärast, et ta oleks võinud ka midagi paremat välja mõtelda. Ühesõnaga, ma hakkasin tema ülestunnistusi hoolikalt kontrollima ning veendusin, et ta ei valetanud.

Esiteks, kõike, mida ta oli rääkinud (kaasa arvatud Herakles), kinnitas Pevzner. Teiseks, selgus, et 1934. aasta 23. oktoobrist kuni 26. oktoobrini viibis Pružnikov Kaluuga lähedal asuvas šeflusaluses kolhoosis komandeeringus. Seda ei tõendanud mitte ainult dokumendid, vaid ka kolhoosnikud, keda Kaluuga kriminaaljälitus minu palvel üle kuulas. Kolmandaks aga, kui me küsitlesime selle maja

elanikke, kus Pružnikov elas, andis pensionär Gribanova meile teateid, mis otsekohe tähelepanu äratasid. Mõni aeg enne oktoobripühi, kui ta oli parajasti tagasi jõudnud kommerts-kauplusest (niisuguse kaupluse külastamine oli temale meeldejääv sündmus: ta nimelt ootas külla vennapoega Leningradist), tulnud hoovis («Näete, siinsamas lilleklumbi juures») tema juurde keegi mees ning küsinud, kus asub kahekümne üheksas korter. Gribanova polnud osanud talle vastata, kuna oli läbi viidud «numeratsiooni korrigeerimine» ning uste numbrisildid olid vahetatud. Seetõttu oli Gribanova küsinud, keda ta otsib. Kodanik oli vastanud, et otsib Vassili Pružnikovi. Võõra tundemärgid langesid ühte mehe tundemärkidega, kes oli viinud kokkuostupunkti neli kella ja portsigari: keskmistes aastates, punapea, «polnud just šikilt riides, kuid polnud ka mõni kaltsupundar, ühesõnaga — puhtalt riides ja peas sihuke ümmargune müts...» Gribanova sõnade järgi olevat ta juhatanud mehe endise kahekümne üheksanda korteri ukse taha ja näinud, kuidas too lasknud postkasti mingi ümbriku.

Kahtlustada Gribanovat selles, et ta näiteks Pevzneri palvel püüdis Pružnikovi täbarast olukorrast päästa, võis ainult ülevohava fantaasia korral. Rääkimata juba sellest, et

pensionäril polnud Maria Sokratovnaga mitte just kõige paremad suhted, Vasjat aga ei sallinud ta silmaotsaski («Laamendajad!»), pealegi oli ta majaelanike üksmeelse arvamuse kohaselt tõearmastaja naisterahvas. Ja lõpuks, kust Gribanova võis teada, mismoodi nägi välja kokkuostupunkti klient?

Ei, mingit pettust ei saanud siin olla. Pružnikovi nimi langes automaatselt kahtlusaluste nimekirjast välja. Tema seletus, kuidas ta kellaomanikuks sai, vastas tõele või oli tõele väga lähedal.

Ent ma ei hakanud Tsaturovile pettumust valmistama. Idamaa tarkuste teise väljaande pärlite hulgas hindasin ma üht: «Kui varese käest küsiti, missugune lind on kõige ilusam, vastas ta: «Mu oma laps.»» Tsaturov pidas samuti «oma last» parimaks. See oli tema seaduslik õigus. Polnud põhjust Tsaturovit süüdistada, seda enam, et vanasõnade hulgas leidus, ka niisugune: «Vaikijale kärbes suhu ei lenda.»

Kuigi Tsaturovi «kingitused» ei olnud «põhjakõrbenud asja» kõigi asjaolude dešifreerimisel unikaalseks šifriks, etendasid nad edaspidi selle asja uurimisel üsnagi tähtsat osa ja said väärtuslikeks orientiirideks. Nähtavasti tundis kokkuostupunkti klient Pružnikovi ning neil olid mingid

omavahelised suhted, vähemalt minevikuski. Miski sidus neid. Ning lastes Pružnikovile määratud kella kommunaalkorteri postkasti, pidas punapea silmas mingeid eesmärk Kuid milliseid nimelt? Kas tahtis Pružnikovi kompromiteerida? Või talle rõõmu valmistada?

Kõik see vääris kahtlemata tähelepanu. Seetõttu, teinud kindlaks, et Pružnikov ei võtnud osa kallaletungist Šamrai suvilale, ei kaotanud ma tema vastu huvi. Meie sunnitud tutvus ei katkenud, vaid muutus isegi mõningal määral püsivaks. Kuid nüüd sai meie jutuajamiste teemaks Pružnikovi minevik: arreteerimine, kohus, vangiaastad. Mõnede minu oletuste kohaselt tuli just minevikust otsida vastust paljudele küsimustele.

Tsaturovi operatiivtöötajate järelepärimiste ja andmete järgi, mis ma sain laagrite peavalitsusest, sain teada, et Pružnikov oli pandud istuma kuueks aastaks boonide võltsimise, tulirelva omamise ja arreteerimisel vastupanu osutamise eest. Hea töö ja eeskujuliku käitumise tõttu lühen-dati tema tähtaega kolme aastani. Seejuures aitas endiste vangidega sidepidamise büroo (niisugused bürood loodi 1933. aastal) Pružnikovil kui Valge mere kanali ehituse lööktöölisel end Moskvasse sisse kirjutada ja tööle vormistada.

Enne kohut ja mõni aeg pärast kohtuotsuse väljakuulutamist istus Pružnikov Lefortovo isolaatoris, kust saadeti Kemi etapilaagrisse, sealt aga Solovetsi eriotstarbelisse laagrisse. Solovkis oli ta kaks ja pool aastat, siis aga kirjutas avalduse viia end üle Valgemere — Balti mere kanali ehituse laagrisse. Tema palve rahuldati.

Näidanud mulle kanaliarmeelase aumärki, rääkis Pružnikov: «Kaarte ma ei mänginud, kõik teenisin higi ja vaevaga. Algul olin sidebrigaadis, seitsmeteistkümnendas roodus. Panime trassil telefoni juhtmeid üles. Töötasin ausalt — iga päev läks kirja kahe eest. Peopesad olid küll veritsevaid rakke täis, aga pilt rippus kogu aeg punasel autahvlil. Noh, lugupidamine, lööktöölise pajuk — kilo nelisada grammi leiba ja muu säärane ... Simulantide, tööluusurite või tööst keeldujate hulka ei kuulunud... Siis aga sidemehest sohvriameti peale, teenindama «Valge mere forde». Kas pole näinud? Kahe hobujõuline krusa. Nagu vanker, rataste asemel prussi otsast lõigatud kettad. Kive vedasime ... Noh, ja muidugi kultuuri liinis kirjutasin seinalehele artikleid («Olin ka Solovkis laagri

korrespondent, kuulusin isegi toimetuse koosseisu»). Hiljem valiti mind trahviisolaatori šefiks ...»

134

Kui varemalt oli Pružnikov olnud sõnadega kitsi, siis nüüd külvas ta mind nendega heldelt üle. Uus arreieeri-js0ht, mis näis vältimatuna, oli möödas. Vaatamata kõigele oli rombidega ülemus uskunud ebatõepärast tõde ning pružnikov rääkis nüüd vahetpidamata.

Polnud raske juhtida seda sõnadevoolu vastavasse nõvasse. Aga minule oli selleks nõvaks Solovki ja kõik, mis oli sellega seotud.

GPU eriotstarbeline Solovetsi laager loodi 1923. aasta suvel, varsti pärast tulekahju Solovetsi kremlis, kus tollal asusid Arhangelski kubermanguvalitsuse sovhoosi direktsioon ja laod.

Tol ajal allusid kõik kinnipidamiskohad — vanglad, põllumajanduslikud, tööstuslikud ja muud parandusliku töö kolooniad — Kohtuasjade Rahvakomissariaadile. SLON aga oli GPU alluvuses. Vaatamata sellele paistis «Solovetsi lišenetside11» koosseis silma kirevuse poolest. Siin võis kohata «asfaldiõisi», kelle hulgas leidus ka niisuguseid «lillekesi» nagu Hitrovo turu vargaaristokraatiale määratud salaurkapidaja Sofia Gubareva (Marmelaadi-Sonja või ka Sonja Kliiver), samuti endisi Wrangeli ohvitsere, Rumeenias redutava Nestor Mahno mitmesuguseid «batjasid», Moskva röövleid Gratšovkast, «kontrasid», kes olid süüdi mõistetud külaaktivistide tapmise, kariloomade hävitamise või süütamiste eest, samuti kõrge kvalifikatsiooniga taskuvargaid; «veskite» — salajaste mängupõrgute — peremehi, sulisid, kes olid nepmanite afääridega ülemäära hoogu läinud, spioone, Antonovi mässust osavõtjaid, valerahategijaid, diversante, esseeride võitlussalklasi ja lihtsalt bandiite. Arski, kes kahekümne kolmanda aasta juunis saatis Suur-Solovetsi saarele esimese partii vange, võrdles aurik «Petšorat» Noa laevaga. Mis puutub munkadesse, kes kogu sadama üle ujutasid, niipea kui «Petšora» Heaolu abajasse sisse sõitis, siis nemad oma arvamust ei avaldanud, vaid lõid risti ette. Muide, nende arvamusest polnud huvitatud ei laagri juhtkond ega ka «Petšora» kirju seltskond. Ainult Marmelaadi-Sonja, roninud sadamaauri-kult kaile ning rapsanud käega üle märja seeliku, patsutas mustasilmset munka habetunud põsele ning sõnas koketselt: «Küllap oled nüüd taevani õnnelik, sa mu vigurivänt?» Ning nautides jahmunud noormehe hämmeldust, üsas kelmikalt: «Nüüd hakkame koos pattusid andeks paluma. Või sa ei oskagi enam?»

135

Pärandus, mille laager sai kloostrilt ja sovhoosilt, oli enam kui kesine. Tulekahjus, mis oli möllanud kolm ööpäeva (süütajad jäidki välja selgitamata, ehkki Solovetsile sõitsid kohale Petrogradi kubermangu kriminaaljälituse ja GPU töötajad), ei hävinud mitte ainult ikoonide kollektsioonid, kirikuriistad, raamatukogu ja kloostri litograafiad vaid ka enamik sovhoosi varandusest. Kõik, mida kremli ladudes oli säilitatud, põles tuhaks. Laagri juhatusele jäi ainult põllumajanduslik inventar, mis asus endises Makarjevi eraklas, väike lehmakari ja piimafarmihoone Suur-Muksalma saarel ning üht-teist Anzeri saarel; selle saare Kolgata mäel asuvasse kirikusse ja Troitski eraklasse paigutati esialgu «asfaldiõied».

Esinedes vangide koosolekul Uspenski kiriku käärkambris, millest hiljem sai laagri esimese osakonna teater — eesriidel valge solovetsi kajakas —, andis laagriülem lühikese

[11] **L i š e n e t s — poliitilised õigused kaotanud isik.**

ülevaate arhipelaagi minevikust, kiitis siinset kliimat, loodusvarasid, seejärel aga asus asja juurde.

«Kodanikud vangid!» ütles ta. «Teie endisest elust ma ei räägi, kuid tulevasest küll. Nõukogude seadus lähtub revolutsioonilisest utilitarismist. Mida see tähendab? See tähendab seda, et seadus aitab kaasa kommunismi kõige kiire- . male ülesehitamisele ja maailmarevolutsiooni võidule. Te pole siin mitte selle pärast, et nõukogude võim lähtuks vanast printsiibist: silm silma, hammas hamba vastu. ; Solovki — see pole karistus, pole kättemaks teie poolt proletariaadi vastu sooritatud kuritegude eest. Saates teid siia, pidas töölisklassi relvastatud väesalk GPU silmas kaht. eesmärki. Esiteks, isoleerida teid ühiskonnast, et te ei saaks sellele kahju tekitada. Teiseks, teha teist, parasiitidest, töömehed, kohandada teid sotsialistliku ühiselu tingimustega. Esimene eesmärk on saavutatud: põgeneda siit on võimatu. Valge meri valvab teid paremini kui tunnimehed. Kuid teise, tähtsama eesmärgi realiseerimine sõltub meie ühistest jõupingutustest. Töö tegi ahvist inimese. Ning seesama töö teeb teist, Nõukogude vabariigi vaenlastest, täieõiguslikud kodanikud. Ent ainult siis, kui sunniviisiline töö muutub teie jaoks vabatahtlikuks. Ning ma olen kindel, et see saab teoks. Ühtedel — varem, teistel — hiljem, kuid see saab teoks. Kissellijõgesid ja pudrumägesid ma ei tõota. Kuid kõik, mis sõltub meist, saab tehtud. Saate riietuse, jalanõud ja pajuki. Organiseerime koolid kirjaoskamatutele ja poolkirjaoskamatutele, ühiskonnateaduste ringid, tehnikakursused, teatri, kino, raamatukogud. Hoolitseme ajalehtede ja ajakirjade kohaletoimetamise eest. Ka raadio

seame üles. Anname igaühele vastava eriala, arvestades tema loomupäraseid kalduvusi. Töölisklass on suuremeelne, ta ei pea pikka viha, ei maksa kätte. Noh, aga ülejäänu sõltub teie kätest, mõistusest ja tahtest...»

Kisasid solovetsi kajakad, järvesilmade kohal mühises Solovetsi mets, külmad Valge mere lained uhtusid Solovetsi kaldaid.

Vangid, kes kuulasid ülema kõnet, vahtisid tusaselt käärkambri tahmatriipudest kirjatud kiviseinu, tõmbasid peo seest suitsu, sügasid ennast («täitapjad» ehk «SP» — Solovetsi pesukojad —-olid tollal alles projekteerimisel). Marmelaadi-Sonja võõpas huulepulgajupiga huuli, tema sõbrannad itsitasid ja mähkisid end soojemini vatikuubedesse.

Aga rõugearmiline blatnoi[12] Suhharevkast, kes oli jõudnud «Petšora» trümmis ühelt seltsiliselt pihta panna triibulise pintsaku ja lakk-kamassid, vangutas nukralt oma nurgelist takust pead: «Varastada saab ka siin, aga elada küll mitte ...»

Kuid laagriülemal polnud kombeks sõnu tuulde pilduda. Seda mõistsid peagi nii Marmelaadi-Sonja, kes Solovkis omandas rätsepa elukutse, hiljem aga töötas Sõzrani õmblustöökojas, samuti lakeeritud kamassides blatnoi, kellest sai kas puusepp või hoopis mehhaanik, ja paljud teised «lišenetsid».

Selleks ajaks, kui Pružnikov Suur-Solovetsi saarele saabus, oli juba kogu arhipelaag asustatud, laager aga oli soetanud üsnagi soliidse majapidamise.

«Nii kui karantiini läbi olin teinud, saadeti mind raielangile,» jutustas Pružnikov. «Pealtnäha labane värk, aga kus sa sellega — teadus mis teadus! Alguses üle kuuekümne protsendi välja ei pigistanud. Polnud vilumust. Kuid brigaadi sattusid marudad poisid,

[12] **B l a t n o i — organiseerunud varaste ühenduse liige.**

eriti brigadir Ljohha. Tema mulle saetarkuse pähe taguski. Pärastpoole astusime Ljohhaga «Eneseümberkasvatajate ühingusse».»

«Eneseümberkasvatajate ühing», mis tekkis juba 1925. aastal, kujutas endast Solovetsi «lišenetside» üsnagi omapärast organisatsiooni. Sellel oli valitav juhtkond — presiidium, ühiskassa ja oma määrustik. Ühingusse vastuvõtu obligatoorseks tingimuseks olj «arusaamine oma süüteost proletariaadi ees ning soov hakata elama uut, tööinimese elu». Määrustiku viiendas punktis aga oli öeldud: «Selleks, et «EÜ» liikmed harjuksid praktiliselt osa võtma ühiskond-

likust elust, on tingimata vajalik nende osavõtt laagri kultuurharidusalaste ühiskondlike organisatsioonide tööst».

Peab ütlema, et seda määrustiku punkti täideti innukalt «EÜ» oli üks «KKNM-i» (kunstnikud, kirjanikud, näitlejad ja muusikud) loomise initsiaatoreid Solovkis ning aitas kultuurkasvatuslikul osakonnal korraldada teatritööd. Ja kui Pružnikov oli astunud «EÜ» liikmeks, tegi ta vabal ajal teatrile dekoratsioone, parandas vaatesaali pinke ...

Rääkimise ajal Pružnikov žestikuleeris, mõnikord kargas toolik püsti ning kõndis mööda kabinetti ringi.

«Kas «EÜ» esimeheks oli Zaikov?» katkestasin ma Pruž nikovi, kui ta ühingu tegevusest rääkima hakkas.

«Missugune Zaikov? Kas Ivan Nikolajevitš?»

«Ivan Nikolajevitš, endine polkovnik.»

«Ei, Ivan Nikolajevitš oli minu ajal ainult presiidium: liige,» vastas Pružnikov pahaselt, sest ma ei lasknud tal lõpuni rääkida. «Aga kust teie Ivan Nikolajevitši tu: nete?»

«Olen temast kuulnud.»

«Vahva vana,» sõnas Pružnikov siira lugupidamisega. «Kuigi sotsiaalselt kauge, see tähendab meie klassile võõras, kuid tipp-topp vana. Iseseisev, range. Elasime temaga ühes kasarmus. Väga kultuurne. Poisid rääkisid, et ta olevat varem isegi luuletajatega koos viina visanud. Ja ise oli kah nagu luuletaja sorti: igasuguseid värsse ja laule mõtles välja. Kirjutas näitlejatele näidendeid puhtalt ümber.»

Läbiotsimisel ei olnud Pružnikovilt konfiskeeritud mitte ainult kurikuulus kell, vaid ka värsialbum. Võtsin selle seifist välja ja ulatasin talle.

«Näete, teie album. Võtke. Iga kord unustan andmast. Küllap vist mälestus Ivan Nikolajevitšist?»

«Ei, see pole mälestus. Albumi kirjutasin ise ümber, noh, ja Ljohha aitas kah. Puha varesejalad, ei tasu vaadatagi. Aga Ivan Nikolajevitšil jooksid tähed nagu siidi...»

«Kas nii?» Lükkasin Pružnikovi ette vihikulehe, mis leiti Šamrai ettekandematerjalide hulgast.

«Tervist, publik valitud, meie eri vabariik,» luges Pružnikov ning muigas. «Oleks nagu tema moodi... Jah, täpselt tema. Täpipealt. Oskaksin mina sedaviisi maalida! No on ikka pookstavid!»

Tundsin huvi, kas Pružnikovil on Zaikoviga ka mingi kontakt olemas.

«Kirjavahetus? Ei... Mina pole selle töö mees.»

«Kuid trusti autojuhi kohale sokutas teid Zaikov?»

Pružnikov heitis mulle üllatunud pilgu.

«Zaikov? Tal polnud ju meie trustiga mingit pistmist. Nõukogude võimu aastail töötas ta kuni vahistamiseni sõjaväe intendantuuri liinis.»

Näis, et Pružnikov tõepoolest ei teadnud, et tema Solo-vetsi-tuttava naine töötas Šamrai juures sekretärina.

Meie vestlused toimusid õhtuti, pärast tööd. Nimelt vestlused, mitte ülekuulamised. Nii vähemalt suhtus neisse Pružnikov, kes pärast läbielatut ei suutnud kuidagi toibuda, ja mitte ainult Pružnikov. Fufajev, kes pärast Pružnikovi lahkumist minu poole hetkeks «sisse hüppas» märkis sapiselt:

«Just nagu lihased vennad.»

«Me kõik oleme sugulased... Aadama kaudu.»

«See on õige,» nõustus Fufajev. «Aga poiss on turske, ühe sõrmega litsub su laiaks.» Ning vaadates kuhugi kõrvale, ütles: «Revinat pole miskipärast enam ammu näha olnud ...»

Ma ei kostnud selle peale midagi.

«On need jutud õiged, et te olete lahku läinud?»

«Mis sa siis pärid, kui kuulnud oled?»

«Niisama, jutujätkuks ...»

Tookord ma tema küsimusele erilist tähtsust ei omistanud.

XX

Astroloogia väidab, et Zodiaagis on kaksteist märki. Kriminaaljälituse vanemoperatiivvolinikul Tsaturovil oli selles suhtes teistsugune arvamus. Ta kinnitas, et Moskva miilitsavalitsuse Zodiaagis on veel kolmeteistkümnes, mille astroloogid on kahe silma vahele jätnud: Aleksei Fufajev.

«Plikad ennustavad vaha, sulid kaartide, tarkpead aga ainult Fufajevi järgi,» lõõpis Tsaturov piljarditoas. «Ma võin Fufajevi järgi teile kõigile tulevikku ette kuulutada. Raputab kahe käega sinu kätt? Kaelustab? Naeratab? Tähendab, saad preemiat, ametikõrgendust ja omaette toa ühiselamus. Ei kaelustanud? Omaette tuba ära loodagi — ülejäänu saad. Üksnes naeratus — tänuavaldus käskkirjaga. Tavaline käepigistus — pole mingeid muudatusi elusaatuses. Noogutas? Isegi seinalehes ei kiideta. Ei märganud sind? Oota ebameeldivusi. Kui aga hakkab nohisema ja tõmbab kulmu kortsu, siis ära raiska asjatult aega, otsi teine töökoht ja kirjuta avaldus: «Palun mind omal soovil ...» Zodiaagi kolmeteistkümnes märk ei vea kunagi alt, ütleb täpselt ära kogu tõe sinu oleviku ja tuleviku suhtes. Nii et ennusta alati Fufajevi järgi, ja sa ei eksi kunagi. Fufajev pole inimene, vaid saatuse tähtkuju!»

Nagu tavaliselt, Tsaturov ilma liialdusteta läbi ei saanud. Kuid tema arutlustes oli kahtlemata ratsionaalne iva, kui mitte terve hernetera. Fufajevi käitumisest ühe või teise töökaaslase suhtes võis mõningaid järeldusi teha.

Nii näiteks kui järgmisel operatiivnõupidamisel Fufajel tervitas mind vaid peanoogutusega, nõupidamise lõppedes aga rääkis minuga ämma toonil, kes on lõplikult pettunud oma joodikust väimehes, mõistsin ma, te Zodiaagi kolmeteistkümnes märk ei ennusta midagi head.

Muide, Fufajevi järgi ennustamatagi oli selge, et minuga ei olda rahul. Seda oli tunda kõiges. Tõsi, osakonda kiideti endist viisi, kuid igale kiitusele järgnes tingimata ebameeldiv sõna «ent», mis viis välja «põhjakõrbenud asjani». Rääkimata sellest, et Beletski

venitab juurdluse tähtaegadega, onta omaks võtnud, pehmelt öeldes, kummalise positsiooni («On olemas. niisugune arvamus,» oli märkinud Fufajev) «Kohvile» mind esialgu veel ei kutsutud, peapesu ei tehtud,

kuid anti mõista, et kõigel on oma piir, sealhulgas ka kannatlikul meelel.

Niisugust suhtumist polnud esile kutsunud mitte niivõrd minu ja Ehrlichi vaheline hõõrumine, kuivõrd tormiline tegevus, mida arendas Šamrai.

Pärast seda, kui olin alustanud tema «hellade kohtade» läbikatsumist, helistas ta mulle ning tegi ettepaneku kohtuda. Me kohtusimegi, kuid kumbki ei jäänud meie vahel toimunud jutuajamise tulemustega rahule.

Jutuajamise lõpul Šamrai ütles:

«Tahtsin sind aidata, kuid näen, et sa minu abi ei vaja.»

«Miks mitte? Abi ei ole kunagi kurjast. Kuid abistamise ja abistamise vahel on vahe ...»

Šamrai oleks otsekui midagi alla neelanud: kõrisõlm ta soonilisel kaelal jõnksatas ülespoole ning vajus siis jälle sama kiiresti alla tagasi.

«Seda sa Ehrlichile juba selgitasid ...»

«Jah, selgitasin.»

«Noh, näed nüüd ...» Ta muigas ning muljus plekktoosis koni sõrmede vahel katki. «Näen.»

«Ma ei ole kursis juurdluse peensustega. Mul pole seda tarvis. Parteieetikas aga orienteerun ma küll. Ning ütlen sulle otse näkku: sa ei järgi parteieetikat. Ei arvesta seda. Sa vabanda mind, olen lihtne inimene, tulin siia otse alasi ja treipingi tagant: jänesehaake pole ma harjunud tegema. Räägin lihtsalt, keerutamata: mida mõtlen, seda ka ütlen.»

«Räägi siis lõpuni,» tegin ettepaneku.

«Räägingi lõpuni. Need pole meie inimesed, kelle sa endale abimeesteks võtsid.»

«Ma ei mõista sind.»

«Mis siin mõista? Selleks pole erilist tarkust tarvis. Mulle kanti ette, et sa oled Plessetski, meie endise öövahi, kuskilt üles nuhkinud. Ma ju ütlesin sulle juba tookord, esimesel kohtumisel: alkohoolik, varganägu, asotsiaalne element... Ütlesin ju?»

«Ütlesid.»

«See'p see on. Sina aga koukisid ta siiski kuskilt solgi-august välja ja kutsusid tunnistajaks: olge nii lahked, palume väga, lugupeetud see ja see. Kuulasid ta üle, lasksid tal kõiki poriga pilduda... Ja olen kindel, et sa ei andnud talle õppust, ei näidanud talle tema õiget kohta kätte. Siis kutsusid miskipärast välja minu majateenija, kirjaoskamatu vanamuti, kes on õnnelik, kui saab keelt peksta ja laterdada. Kutsusid ju mõlemad välja?»

«Mõlemad.»

«Noh näed, tunnistad ka ise. Kuidas siis kõike seda nimetada, ah?»

«Tavaliseks objektiivseks juurdluseks.»

«Või nii? Tavaliseks? Noh, siis on meil sinuga erinevad arusaamad tavalisest.»

«Võib-olla.»

«Mitte võib-olla, vaid kindlasti. Vales suunas vead, vennas. Vaenlane, kes mind tappa tahtis, kõnnib vabaduses ringi, rõõmus, et karistusest pääses, sina aga sekeldad tont teab millega, seod Ehrlichit käsist ja jalust, ei lase tal initsiatiivi üles näidata, tuhnid ise minu mustas pesus... On ju nii?»

«Ei ole.»

«On küll. On, Beletski. Sa paned mind imestama!»

Jututeema oli ammendatud ning ma tähendasin:

«Imestada arvatavasti ei tasu. Imestamiseks pole meil sinuga aega: peame mõlemad tööd tegema. Nii et järgmise kohtumiseni.»

«Olgu järgmiseni,» lausus Šamrai.

Seekord ta mind oma kabineti ukseni ei saatnud.

Aga paar päeva hiljem, pärast seda kui olin kriminaal-jälitusse välja kutsunud tema naise ning üle kuulanud endise sekretäri, helistas Šamrai mulle uuesti. Kohtamist ta ei palunud, kuid tema hääles oli selgesti tunda metalseid noote.

«Lased ikka vanas vaimus edasi, Beletski?»

«Mis on kord alustatud, tuleb lõpule viia.»

«Nonoh. Eks siis vii pealegi...»

Nii palju kui mina aru sain, oli Šamrai juba jõudnud rääkida Suhhorukoviga ja kellegagi Miilitsa Peavalitsusest.

Šamrai telefonikõnest Suhhorukov mulle sõnagi ei rääkinud. Küll aga laskis ta võtta oma sekretäril minu käest («ülemus palus») «põhjakõrbenud asja» toimiku, mida hoidis enda käes kaks päeva. Dokumentides kajastus ainult tühine osa viimasel ajal tehtud tööst, ning Suhhorukov jõudis nähtavasti järeldusele, et Beletskil on järjekordne «mõttepööris». Sellest andsid igatahes tunnistust tema märkused toimikulehtedel, küsi- ja hüüumärgid, mis väljendasid kahtlust, imestunud õlakehitust ja hämmeldust. Taolistel puhkudel eelistas Suhhorukov tegutseda kaudseid teid pidi. Seetõttu ta ei kutsunudki mind välja selgituse andmiseks, mis oleks olnud vast kõige loomulikum, küll aga vestles kaua Ehrlichi ja Russinoviga.

Midagi kassi-hiire mängu taolist, kusjuures minule, nagu

polnud kuigi raske taibata, ei langenud osaks kaugeltki nutte kõutsi roll...

Olime Suhhorukoviga lapsepõlvesõbrad, ja juba alates 1917. aastast töötasime koos. Viktorist lähedasemat inimest mul ei olnud. Meie sõprus oli läbi teinud kõik: nälja, külma ja kuulid. Ent nii paradoksaalselt kui see ka ei kõla, oli just sõprus see, mis tegi keeruliseks meie läbisaamise ja andis alust igasugusteks komplikatsioonideks ja konfliktideks. Olles minu otsene ülemus, kartis Viktor kõige rohkem seda, et tema sõbratunded võivad välja lüüa töö sfääris. Seetõttu väikseimgi aps, mis iga teise tema alluva juures oleks läbi läinud märkamatult, lõppes mulle peaaegu alati käskkirjaga. Kõige raskem, riskantsem, kuid mis peamine, tänamatum kriminaalasi anti mulle lahendada. Viktor otsis kramplikult üles kõik vead, mis esinesid minu osakonna töös, noris kaastöötajate kallal («Etskae, kasutavad ära, et Beletski on neil selja taga!»), tegi neile pidevalt peapesu. Eriti kiusas taga Russinovit, keda pidas minu lemmikuks, mistõttu oli tema suhtes mitte ainult topelt, vaid kolmekordselt nõudlik. Asi läks niikaugele, et Russinov palus end üle viia teise osakonda: «Liiga lähedased olete ülemusega, Aleksandr Semjonovitš. Raske on teie juures töötada!» Üleviimiseks ma nõusolekut ei andnud, kuid kaasa tundsin küll. Ma ise ka ju mõtlesin üleviimise peale, selle peale, et mõlemapoolset kasu silmas pidades tuleks meil Suhhorukoviga lahku minna: liiga mõrud viljad kasvasid meie sõprusepuul!

Nii oli ka Rita palvega ja Šamrai telefonikõnega. Olnuks Suhhorukovi asemel Ivanov, Petrov või Sidorov, oleks kõik läinud äärmiselt lihtsalt. Oleksin pikemalt mõtlemata kõndinud oma ülemuse juurde, rääkinud temaga avameelselt, selgitanud situatsiooni,

jutustanud oma versioonist ja uutest tunnistajatest, kelle ütlused muutsid asja käiku. Kuid tolles tuttavas kabinetis ei istunud kahjuks mitte Ivanov, Petrov ega Sidorov, vaid minu vana läbiproovitud sõber. Sellepärast ma ülemuse juurde ei läinudki. Tema aga, et sõprus ei avalduks ametialastes suhetes, ei pidanud vajalikuks mind välja kutsuda. Ta teadis juba ette, et Beletski seisukoht on järjekordne «mõttepööris», mistõttu tegutses minust mööda minnes.

Miilitsa Peavalitsuses mul häid sõpru polnud, mistõttu seal oli kõik palju lihtsam, üks vastutavatest seltsimeestest, kellele ma Ifegin ettekande möödunud aastal tapmise eest süüdi mõistetute sotsiaalsest seisundist, küsis, kui olin lõpetanud:

«Mis jant sul seal selle «põhjakõrbenud asjaga» on?»

«Pole mingit janti. Juurdlus käib. Mis siis?»

«Asi on selles, et kannatanu ajab siin vett sogaseks. pea seda silmas. Ta on juba kellelegi meie omadest helistanud sinu peale kaevanud.»

«Kurat temaga.»

Vastutav töötaja naeratas ja patsutas mulle isalikult õlale:

«Roheline noorus! «Kurat temaga ...» Veidrik!» Ta naeratas jälle. «Situatsiooni tuleb arvestada. Saad aru?» «Ei saa.»

«Paistab jah, et ei saa. Kuid tuleb aru saada. Kogu maa on praegu ärevil, rahvas ei või enam jätiseid silmaotsaski sallida. Sellest sa ometi saad aru?»

Sellest ma sain aru. Mäletasin hästi tööliste nägusid Kom-somolskaja väljakul, inimeste peade kohal lendavaid lennukeid ja punaseid transparente: «Teadku vaenlased ...»

«Situatsioon on praegu niisugune, et parem üle pingutada kui pingutamata jätta,» jätkas vastutav seltsimees. «Nii et soovitan: ära narri saatust, peida kuulujuttude vältimiseks kahtlusalune luku taha ... Javitš oli vist ta nimi?»

«Javitš-Jurtšenko.»

«Niisiis, pane ta kuni asja kohtuliku arutamiseni kinnil On rahulikum nii meil kui ka temal.» Mulle näis, et üks meist kahest pole täie mõistuse juures. «Aga kui ta on süütu?»

«Süütu?» kordas minu vestluskaaslane. Varem ei olnud see mõte talle nähtavasti pähe tulnud. Ta vajus mõttesse. «Süütu. . . Noh, kui on süütu, siis lased ta hiljem, kui kõik korda saab, jälle vabaks. Pole inimest, kes kunagi vigu ei teeks, Tegid vea — parandad ära ... Kuid kasu on otsene: jäävad ära telefonikõned ja igasugused jutud.. . Kui kardad vastutust, tule materjalidega minu juurde, vaatame üheskoos läbi, mis ja kuidas, kaalume asjaolusid. Ja mis seal's ikka, jagan sinuga vastutust. Vennalikult — pool sulle, pool mulle ... Oleme rääkinud?»

«Ei.»

«Miks siis?»

«Pole nagu harjunud.»

«Millega pole harjunud?»

«Vastutuse jagamisega,» vastasin mina. «Isegi nälja-aastatel ei tulnud ette. Leiba jagasin, heeringat jagasin, kuid vastutust mitte. Nüüd aga on juba hilja harjumusi muuta. Vanus ei luba.»

Vestluskaaslane vaatas mind kaastundlikult.

«Veidrik oled, Belelski!» Ta ohkas ning lisas: «Jääme muidugi lootma, et kõik kuidagimoodi laabub. Ainult et kannatanu on sul närvipundar ja, mis peamine, pressib kogu aeg ühes liinis peale. Ja pressib kõvasti. Kisub asja poliitilisele pinnale...»

Kõik see muidugi häiris ja tegi närviliseks. Ning Galja, kes oskas alati ette aimata minu meeleolu, jõudis neil päevil päris lähedale sekretäriideaalile, mis talle seni oli jäänud kättesaamatuks. Teda polnud näha ega kuulda, kuid minu tööle tuleku ajaks seisis juba kirjutuslaual kandik klaasi teega ja peotäis kompvekke «Padjakesed». Kõik sissetulnud ja väljaminevad dokumendid olid hoolikalt korda seatud ning pandud oma õigele kohale, paelakestega varustatud kaante vahele, tselluloidtopsikust aga vaatasid alati välja nõelteravaks ihutud pliiatsiotsad. Minu korraldused täideti niisuguse agaruse ja kiirusega, et Tsaturov, kes ükskord minu poole sisse astus, kadedusega märkis:

«Kuspoole läheb suits ja missuguseks kasvab laps, — seda on võimatu ette ära arvata.»

«Kas idamaa tarkus?»

«Idamaa.»

«Teine väljaanne?»

«Täiendatud ja ümbertöötatud,» kinnitas Tsaturov ning esitas traditsioonilise küsimuse: «Kuidas on «põhjakõrbenud asjaga»?»

«Läheneb lõpule.»

Praegu ütlesin seda puhtast südamest: Šamraile kallaletungimise uurimine hakkas tõepoolest lõpule jõudma. Ja kui Freiman oleks mulle esitanud nüüd oma küsimused, oleksin osanud neile ammendavalt vastata. Eranditult kõigile. Kunagi mõistatuslikeks osutunud sündmuste ülesvõtted olid käes. Oli tarvis need vaid ilmutada ja kinnitada. Selleks seisis mul ees komandeering Soiovkisse, kus oli plaanis üle kuulata ataman Dutovi endine kaasvõitleja, kindralstaabi polkovnik Zaikov ning tõenäoliselt kohtuda — viimases ei olnud ma päris kindel — kokkuostupunkti seni veel tundmatuks jäänud kliendiga, tollesama punapeaga, kes tahtmatult oli Vasja Pružnikovile osutanud karuteene.

Komandeering Soiovkisse saigi teoks. Ainult et see toimus teistsuguses olukorras, kui olin arvestanud.

«Kui «põhjakõrbenud asjale» teed lõpu, siis teed mulle konjaki,» ütles Tsaturov.

«Kas idamaa tarkus?» täpsustasin ma.

«Mis idamaa?» sai Georgi pahaseks. «Üldinimlik.»

XXI

Tavaliselt püüan ma vältida sõna «äkki». Elu üldse on täis ootamatusi, ja kriminaaljälituse töötajal juhtub neid nii sageli, et «äkki» siia ei sobi. Kuid meenutades päeva, mil ajalehes avaldati artikkel Tuhkru bande likvideerimise kohta, olin ma sunnitud seda sõna kasutama.

«Äkki» ei käinud loomulikult artikli ega ka Ehrlichi tuleku kohta, kes iga päev andis mulle aru uurimiskäigust vaid toimikule lisatud dokumendi — Javitš-Jurtšenko üle tunnistuse kohta.

Just «äkki». Mõni teine sõna siia ei kõlvanud.

«Lõpuks võttis Javitš süü omaks, Aleksandr Semjonovitš.»

«Tunnistas end süüdi?!»

«Jah, kõiges,» kinnitas Ehrlich oma tavalise tuima häälega ja õnnitles mind viisakalt ajaleheartikli puhul. «Kas ülekuulamisprotokoll on teil kaasas?» «Muidugi.»

Kiirustamata võttis ta portfellist protokolli ja pani selle samasuguse ettearvestatud aeglusega lauale.

«Javitš-Jurtšenko ... Jevgeni Leonidovitš . .. Elukoht...» Edasi hoolikas läbikriipsutus ja selgitav märkus «Tuvastatud andmed on toimikus olemas.»

Mingitel põhjustel, kuid võib-olla ka ilma igasugust põhjusteta, polnud Javitš-Jurtšenko ise oma seletusi kirja pannud. Protokolli oli kirjutanud Ehrlich, kuid iga lehe külje lõpus, nagu ette nähtud, oli kahtlustatava allkiri Kõik parandused ja mahakriipsutused olid varustatud selgitava märkusega: «Parandus õige.»

Ma võtsin protokolli ja lehitsesin selle läbi.

Kitsad ääred, hoolikad taandread. Vanemoperatiivvolini kui oli ümmargune ja rahulik, oma õiguses veendunud inimese käekiri. Tähtede kontuurides oli tunda soliidsust kompromissitust ja eneseaustust.

Ehrlichi pöidlal ja nimetissõrmel mustendasid veel lõpuni mahapesemata tindiplekid. Nähtavasti oli ta liiga energiliselt sulge tindipotti kastnud.

Tasa krigises tool. Krigin oli delikaatseks meeldetuletuseks. Ent siiski kaheldes, kas ma ikka «kriginate keelt» mõistan, küsis Ehrlich:

«Kas te loete protokolli kohe siinsamas läbi?»

«Loomulikult.»

«... Kuna ei soovi uurimisorganeid enam segadusse viia, tahan teatada kogu tõe, midagi varjamata... Võtan omaks raske süü seaduse ja ühiskonna ees... Kodanik Šamrai suvila süütamise ja tema tapmise katse panin toime mina. • • Mõlemad seaduserikkumised on toime pandud ilma kellegi mõjutuseta, isikliku vihavaenu motiivide! eelnimetatud kodaniku vastu, mis tekkis minu arvates ebaõiglasest suhtumisest minusse minu asja arutamise ajal...»

Igas fraasis oli tunda Ehrlichi stiili. Hea stiiliga polnud ta kunagi hiilanud. Selgesti oli näha, et otsad on jäänud kokku viimata, kõikjalt paistsid jämedad traagelniidid. Kuid fakt jäi ikkagi faktiks: minu ees oli kahtlustatava enese kirjalik ülestunnistus, et ta süüdi on.

Kunagi väga ammu nimetati süü ülestunnistamist süütõendite kuningannaks või veelgi pidulikumalt: tõendite tõendiks. Arvati, et kui inimene juba ise süü omaks võttis, siis on see vääramatu tõde. Kas siis süütu hakkab ennast laimama? Loomulikult mitte. See oleks ebaloomulik, vastuolus inimnatuuriga. Kuid süüdlane üldreeglina keerutab^ püüab veest kuivana välja tulla, ja kui ta süü siiski omaks võtab, on muud süütõendid liigsed ...

Ent aeg läks edasi, ja «kuninganna» kukutati oma juriidiliselt troonilt. Elu näitas, et esineb ka võltse ülestunnis-tusi. Seda lugesin ma räbaldunud raamatukesest, mille varsti pärast revolutsiooni kinkis mulle endise kriminaalpolitsei endine politseinik Fjodor Aleksejevitš Saveljev.

«Töö on meil, austatud seltsimees revolutsiooniline gümnasist, peen,» ütles Saveljev, «peenem kui pits...»

Hiljem võisin ma veenduda, et tal oli õigus.

Töötades kriminaaljälituses, tuli mul korduvalt kokku puutuda eneserõõnaga. Seda kõikvõimalikel motiividel: katse pääseda vastutusest teise, palju raskema kuriteo eest, soov päästa kaasosaline, ebasoodsate olukordade kokkulangemine ja sellega seotud lootusetuse ja paratamatuse tunne. Ja see pole kaugeltki veel kõik!

Keegi vahialune «võttis enda peale» venna sooritatud röövimise (tal endal polnud enam midagi kaotada: ta võeti vastutusele, et oli toime pannud relvastatud kallaletungi juveliirkauplusele, kus hukkus kolm teenistujat). 1922. aastal tegelesime ligi kuu aega miilitsasse oma süüd üles

147

tunnistama ilmunud hambaarsti Rudolf Greisiga. Greis jutustas ülekuulamisel kõige detailsemate ja jälgima üksikasjadega, kuidas ta aasta jooksul tappis ja röövis paljaks seitse klienti, kes tõid talle hammaste tarvis kulda, Ta rääkis, et olevat lõiganud laibad tükkideks ja saatnud postipakkides väljamõeldud aadressidel Volga-äärsetesse kubermangudesse, kus valitses nälg. Kontrollimisel selgus, et «inimkoletis» polnud ealeski mitte kedagi tapnud. Greis oli lihtsalt psühhopaat ja narkomaan. Kaks aastat hiljem lõpetas ta vaikselt oma elutee vaimuhaiglas, kus jõudis kirjutada veel ligi sada avaldust, mis paljastasid paljude kuritegude saladuse: neid olid toime pannud nii tema ise kui ka tema ustavad sõbrad, kelle hulka olid arvatud kogu haigla personal ja palatikaaslased.

Üldiselt on süüdistatava ülestunnistus, nagu armastas öelda üks minu ajal tuntud kriminaliste, nii teoreetilisele kui ka praktiliselt kõigest üheks süütõendiks, mis cn võrdväärne teistega. See võib olla tõepärane ja võlts, põhjendatud ja kahtlane. Igasugune. Seepärast ärge lömitage ülestunnistuse ees ...

Kõigest paar päeva tagasi oli minu operatiivtöötaja, kes Pružnikovi soovitusel võeti puhkusele läinud autojuhi asemele trusti ajutiselt tööle, mulle ette kandnud Šamrai ja Zaikova vahelise jutuajamise. Kõnelus toimus autos. Limu-: siini esimene kabiin ei olnud tagumisest klaasiga eraldatud ning «uus autojuht» võis kuulda iga sõna. Zaikovat häiris väga «selle oma nina igale poole toppiva jõhkardi Beletski pealetükkivus ja labasus». Šamrai pidas end ülafl rahulikult ning vaigistas naist: «See tattnina (tähendab mina) lubab endale tõesti liiga palju, on upsakaks läinud! Aga talle näidatakse peagi õige koht kätte ja antakse ninfl pihta. Kuid Ehrlichit võib usaldada. Ta pole nende hulgast kellele on kerge päitseid pähe panna. Veel nädal aega, j) kõik on kombes...»

Nädal...

Šamrai alahindas Ehrlichi haaret. Viimasel ei kulunud mitte nädal, vaid kõigest kaks päeva selleks, et Javitš Jurtšenkolt kauaoodatud ülestunnistus välja pressida. En miks just «välja pressida»? Javitš-Jurtšenko ei viibinud vanglas, vaid vabaduses. Peale selle ei saanud Ehrlichit, vaatamata kõigile tema puudustele, süüdistada faktide väänamises, veelgi vähem aga ebaseaduslike meetodite kasutamises ülekuulamisel. Oli kindel, et ülestunnistus saamisel polnud ta ületanud seaduse raame (muide, pärast «põhjakõrbenud asja» lõpuleviimist moodustati Suhhorukovi

148

käskkirja alusel erikomisjon, kes ei leidnud Ehrlichi tegutsemises mitte midagi seadusevastast).

Ei, kõike Ehrlichi kaela veeretada ei tohtinud. Üliagara operatiivvoliniku visadus ei oleks viinud kuhugi, kui Javitš-Jurtšenko oleks käitunud nagu mees. Kuidas oli Rita seda nimetanud? Murdumine. Psühholoogiline murdumine.

Kujutasin endale hästi ette Javitš-Jurtšenkot sellel momendil. Mind, ausat, õilist ja head inimest, peetakse kurjategijaks? Teil on tarvis, et ma tunnistaksin end süüdi olematutes pattudes? Mis seal's ikka, kui teie räpane südametunnistus seda välja kannatab... Mida te soovite? Ülestunnistust? Palun väga, olen nõus üles tunnistama ... Ainult olge nii kena ja

selgitage, milles ma pean ennast süüdi tunnistama? Kallaletungis? Hüva, olgu kallaletungis. Kirjutage: tungis kallale, kägistas, tulistas, pussitas, mürgitas ... Noh, mis on? Laske aga käia! ... Kirjutage, ärge kartke, igale poole viskan nime alla. Igale poole, kuhu soovite: isegi tsaar-kahuri vargusele ja ehitatava metroo ärandamisele. Mida te veel soovite? Nonoh, ärge olge nii tagasihoidlik ... Süütamine? Palun väga. Ostsin tsisterni perooleumi, valasin suvila üle ning hakkasin siis selle ümber surmatantsu vihtuma... Kirjutage, kirjutage! Panen kõigele oma käe alla. Või nii! Soovite tõtt? Luule-tage siis endale seda tõtt nii palju kui süda lustib. Olen väsinud. Kas saate aru? Väsinud! Väsinud kõigest: ootamisest, unetutest öödest, teie idiootlikest küsimustest ja teie nürimeelsusest.

Hüsteerik. Kõige tavalisem hüsteerik.

Olin vist Javitš-Jurtšenko vastu ebaõiglane, kas või ainult sellepärast, et erinevalt Ritast eksisteeris minu jaoks alati minevik. Ma ei saanud seda unustada ega mälust kustutada. Javitš-Jurtšenko minevik aga oli liiga tihedalt seotud Ritaga ja sellest tulenevalt ka minuga. Javitš-Jurtšenko oli mulle antipaatne, veelgi enam, ta tekitas minus vastumeelsust. Äärmist vastumeelsust. Milleks talitada südametunnistuse vastu ja petta iseennast? Minevik mää ras oleviku. Javitš-Jurtšenko välimus, tema žestid, kalduvus psühhopaatiale, mingi pidev stressiseisund — see kõik tekitas minus sisemist protesti, millest oli raske jagu saada

Ning mida enam ma ülekuulamisprotokolli süvenesin, seda enam ärritasid mind nii Ehrlich kui ka mees, kes pärast kerget siplemist rahumeeli põhja vajus, jättes teistele väheaustava ülesande teda sealt juukseidpidi välja tirida.

Kuid võib-olla oli see kunagise närvihaiguse tagajärg? Javitš-Jurtšenko, nagu ma mäletan, oli ju kunagi närvihaiglas ravil viibinud... Ent olgu kuidas oli, ma ei kahelnud, et päeva või paari pärast, kui ta närvid on maha rahunenud, eitab ta täielikult oma ülestunnistust, mille ta tegi hetkelise erutuse seisundis. Kuid see sünnib päeva või paari pärast. Ülestunnistus aga oli juba toimikusse köidetud ning muutunud ametlikuks dokumendiks. See aga tähendas uusi komplikatsioone, uusi ummikuid ja uusi barjääre, mida pidin ületama mina, mitte keegi teine.

Oh, Rita, Rita! Usu mind, sa olid paremat väärt. Kuid teisest küljest, sa oled ju tänini veendunud, et minevikku ei eksisteeri...

Lugesin protokolli lõpuni. Ehrlich jälgis mind vaikides ja rahulikult. Ikkagi tubli poiss see Ehrlich. Vaevalt küll igaüks on suuteline triumfihetkel säilitama ükskõikset ilmet. Tubli, August Ivanovitš, väga tubli. Oleks Javitš-Jurtšenkol teie võimed, poleks seda idiootlikku ülestunnistust muidugi olnud. Kuid tal kahjuks ei ole niisuguseid võimeid. Ent aeg on asja juurde asuda.

«Kas te vahistasite kahtlusaluse?»

«Ei,» vastas Ehrlich lühidalt.

«Mispärast?»

«Teades teie seisukohta, Aleksandr Semjonovitš, ei söandanud ma seda omal riisikol teha. Suhhorukov aga oli siis rahvakomis-sariaadis.»

Tuli välja, et peale kõige muu on Ehrlichil ka veel diplo-maadiannet. Mitte operatiivvolinik, vaid tõeline avastus. Buldogihaardega diplomaat — üsnagi erilaadne variant.

«Võib-olla tegin ma vea?»

«Ei, August Ivanovitš, te ei teinud viga. Olen veendunud, et Javitš-Jurtšenko kuhugi ei kao.»

Seekord välgatas Ehrlichi külmades ja ilmetutes silmades midagi uudishimutaolist. Vististi oli minu reageering toifl munule tema jaoks samasugune üllatus nagu minu jaoks see protokoll.

«Kas te olete ka praegu arreteerimise vastu?»

«Enne, kui võime Javitš-Jurtšenko vahi alla võtta, tuleb teha ambulatoorne psühhiaatriline ekspertiis ning luua selgust mõningates ülestunnistuse punktides. Ta on väga palju vassinud. Protokollis on loogilisi vigu.»

«Kas te soovite ülekuulamise juures viibida?» pani Ehrlich «i»-le punkti.

«Muidugi,» kinnitasin mina. «Loodan, et minu osavõtt teeb teile ülesande lahendamise kergemaks.»

150

«Mina loodan sedasama.»

«Kas Javitš-Jurtšenko on praegu kodus?»

«Arvatavasti.»

Kutsusin välja Galja, kes oli sel päeval ametis põhiliselt sellega, et helistas läbi kõik oma tuttavad («Kas sa oled artiklit «Mehisus» lugenud? Ei ole? Siis ei taha ma sinuga rääkidagi.. .»), ning palusin teda minu juurde kutsuda Javitš-Jurtšenko.

«Parem oleks, kui keegi talle järele sõidaks,» sõnas Ehrlich.

Galja vaatas küsivalt mulle otsa. «Jah, las sõidavad talle järele.»

Galja ei sallinud Ehrlichit ning oli silmanähtavalt pahane, et ma selle «taskuformaadis mehenääpsuga» nõustusin. Demonstratiivselt Ehrlichist mitte välja tehes teatas ta ametlikul toonil:

«Kuulen, Aleksandr Semjonovitš,» ning suutmata ideaalse sekretäri rolli lõpuni välja pidada, prõmatas enda selja taga ukse kinni.

Ehrlich muigas vaevumärgatavalt: ta oli veendunud, et on eelseisvaks eksamiks täielikult ette valmistatud.

«Niisiis, küsimused, mis nõuavad täpsustamist.. .»

Ehrlich võttis portfellist märkmiku ning tegi end tähelepanelikuks.

«Kuulan teid, Aleksandr Semjonovitš.»

«Esiteks,» laususin mina. «Kust sai Javitš-Jurtšenko teada Šamrai suvila aadressi?»

«Noh, suvitusasulast võis ta kuskilt kuulnud olla.»

«Ma ei räägi suvitusasulast, kus külaga kokku on üle kolmesaja maja, vaid Šamrai suvilast.»

«Arusaadav.»

«Teine küsimus. Tuleb välja selgitada, kas Javitš-Jurt-šenkol oli juba eelnevalt kavatsus kannatanut tappa.»

«Muidugi oli. See on fikseeritud protokollis.»

«Sel juhul tekib korraga kolm küsimust. Kas teil on teada, et varjates end ohranka eest, töötas Javitš-Jurtšenko jõumehena rändtsirkuses, painutas hobuseraudu, murdis viiekopikalisi pooleks ja nõnda edasi?»

Ehrlichile oli see teada.

«Aga see, et kui Jaroslavlis tuldi teda arreteerima, väänas ta ühel politseinikul käe välja, teise aga viskas aknast alla?»

«Ei. Kuid ma tean, et ta on väga tugeva kehaehitusega.»

«Suurepärane. Ja ka seda te muidugi teate, et Javitš-Jurtšenko tabab nagaanist viiekümne meetri pealt noatera.

151

Seetõttu tuleb, August Ivanovitš, välja selgitada, raiks Šamraid tappa püüdes laskis tollel lahti rabelda, miks t& aknast kolm korda tulistades isegi ei haavanud põgenejal ning ühtlasi — kuhu võisid kaduda kuulid. Need jäidki ju leidmata!»

«No teate, Aleksandr Semjonovitš!» Ehrlich kehitas paljuütlevalt õlgu.,«Paljugi mis võib juhtuda!» «Kuulidega?»

Ehrlich vaikis, kirjutas midagi märkmikku.

«Edasi,» jätkasin ma rahulikult. «Protokollis seisab kirjas, et Javitš-Jurtšenko tahtis dokumendid röövida ning just sel eesmärgil tungiski suvilasse. Kas nii?»

«Jah.»

«Väga hea. Ent nagu ma mäletan, rääkis Šamrai korduvalt — nii teile kui ka Russinovile — et ta pole kunagi varem töölt tulles dokumente endaga ühes võtnud . .. Ega ma ei eksi?»

«Ei eksi, Aleksandr Semjonovitš.»

«Sel juhul on protokollis suur lünk. Tingimata tuleb välja uurida, mis viisil ja kelle kaudu kahtlusalune teada sai, et just sel ööl asuvad teda huvitavad dokumendid suvilas. Kas olete minuga nõus?»

«Nõus,» pigistas Ehrlich läbi hammaste ning kirjutas Jälle midagi märkmikku. «Kas kõik?»

«Mis te nüüd, August Ivanovitš!» imestasin. «See on alles algus. Ees on veel palju küsimusi. Iseäranis vajalik on selgust luua selles segases portfelliloos. Kahtlusalune on ilmselt ebasiiras ning püüab meid eksiteele viia. Ta ajab mingit jama. Kahtlemata pöörasite ka ise sellele tähelepanu. Näete siin, viiendal leheküljel, on viidatud, et Javitš-Jurtšenko olevat portfelli enda juurde koju viinud ja sealsamas selle kohe priimusel ära põletanud. Nonsens!»

«Kuidas?»

«Nonsens, mõttetus. Esiteks: ükski tunnistajatest ei näinud põgeneja käes portfelli, nii et põgeneja kas siis polnud Javitš-Jurtšenko, või ta valetab, et võttis portfelli endaga kaasa. Teiseks: Javitš-Jurtšenko priimus on selline, et isegi tee soojendamine sellega kujuneb probleemiks. Kolmandaks, tol ööl magas köögis naabrinaise mees, neil oli pere-konnatüli ...»

«Mnjaa, siin nüüd küll midagi ei klapi,» nõustus Ehrlich.

«Just nimelt: ei klapi. Ja niisamuti ei klapi ka fotodega. Misjaoks Javitš-Jurtšenko rebis dokumentidest välja oma vaenlase pildid? Huligaansus?»

«Ei usu,» sõnas Ehrlich ja laskis vilet.

152

Ka mina ei usu, et see on huligaansus. Aga miks siis? Oma fotoalbumi jaoks? Samuti kahtlane. Mida ta nendega

hiljem tegi?»

«Püüan täpsustada.» .

«Palun teid, August Ivanovitš. See on väga huvitav küsimus Ühtlasi uurige Javitš-Jurtšenkolt järele, miks ta otsuses ettekandematerjalid ja need vangilaagri värsisepitsused nostkasti visata .. .»

Iga minu lause pani Ehrlichi külmaverelisuse uha uuesti proovile, küsimuste register aga aina kasvas. Kui me olime jõudnud kas kahekümne kaheksanda või kahekümne üheksanda punktini, teatas Galja, et Javitš-Jurtšenko on kohale toimetatud. Samal hetkel helises telefon: Suhhorukov palus mind kiires korras enda juurde tulla.

«Kas käsite oodata?»

«Oodata vast ei maksa. Alustage ülekuulamist ilma minuta, tulen niipea, kui vabanen.»

XXII

Suhhorukovi suures kabinetis oli külm ja ebamugav. Ninna lõi läppunud tubakasuitsuving. Sellest olid läbi imbunud õhk, rasked aknaeesriided, tugitoolide ja diivani katteriided, lauakalev ja vaip. Näis, et suitsu järele lõhnab ka kabineti peremees ise — nikotiinkollase kortsus näoga mees. Läbi avatud õhuakna tungis tuppa jäine õhk, seegi tundus olevat tubakavingune.

«Kas tohib tulla?»

Suhhorukov tõstis silmad laualt, millele olid laotud dokumendid, ning silus peopesaga oma niigi korralikult kammitud juukseid.

«Astu sisse.»

Suhhorukovi raske pilgu all läksin üle toa laua juurde. Suurtes ruumides on mul alati ebamugav tunne. Need ahistavad mind kuidagi ja tekitavad alaväärsustunde. Kõige ebameeldivam aga on teekond ukse juurest lauani, mis millegipärast asub tingimata kusagil toa teises otsas. Ületada see vahemaa kellegi pilgu all on lausa piin. Ei, mina olen kindlalt väikeste kabinettide poolt.

«Tervist.» Viktor kergitas end, sirutas mulle üle laua kuivetunud külma käe ning laskus siis jälle tagasi pöördtooli. See tugitool — Fufajevi kadedusobjekt — ilmus siia hiljuti, vana aasta lõpul. Väga kaasaegne tugitool. Majandusosakonna ülem, kes Teede Rahvakomissariaadile määratud partiist oli viis niisugust tooli «lausa jõuga endale saanud», käis ringi, 'näol õnnis ilme nagu sünnipäeva-, lapsel.

«Võta istet.»

«Ikka pöörled?»

«Mis parata? Pöörlen,» lausus Suhhorukov.-«Kui kade oled, võin sulle kinkida. Räägitakse, et see laiendab silmaringi. Kuni kolmesaja kuuekümne kraadini. Kas panen õhuakna kinni?»

«Ei maksa.»

«Kas tuul läbi ei tõmba?»

Nähtavasti mäletas Viktor mind ikka veel kui põdurat «tohtrikest», kes Šelaputinskaja gümnaasiumi esimeses

klassis oli jõudnud läbi põdeda kõik lastehaigused, kaasa arvatud leetrid, läkaköha, sarlakid, tuulerõuged ja tont teab mis veel. Kuid Suhhorukov polnud mind enda juurde kutsunud ühiste mälestuste heietamiseks.

«Sulle võib vist õnne soovida?» küsis ta tikutoosiga vastu lauda kõpsides. «Ehrlich kandis mulle ette, et Javitš-Jurtšenko võttis süü omaks.»

Tähendab, Ehrlich polnud oma edusammudest kõigepealt ette kandnud mitte mulle, vaid Suhhorukovile. Nojah, muidugi, Suhhorukovi toetusele võis ta ennemini loota. Nüüd sai mulle selgeks ootamatu väljakutse eesmärk. Suhhorukov vaatas mulle äraootavalt

otsa. «Jah. Just praegu lugesin protokolli.» «Siis on ju tore,» lausus Suhhorukov. «Tahtsin juba selle asja uurimise teisele osakonnale üle anda. Valitsuse juhtkond kais peale. Küll olevat sa juurdlusega venitanud, küll jälle lollusi teinud: miskipärast Šamrai korteri järelevalve alla võtnud, talle operatiivtöötaja kraesse sokutanud. Šamrai korraldas vägeva skandaali. Ja tal on õigus. Javitš oleks tulnud kohe alguses, ilma targutuste ja kaval-damisteta, kinni võtta.. . Millisesse vanglasse sa ta panid? Kas meie omasse, sisemisse?»

«Javitš ei ole arreteeritud.»

«Ei ole arreteeritud?» Aeglase ettearvestatud liigutusega pistis Suhhorukov tikutoosi kalifeede taskusse, ning vaadates kuhugi kõrvale, küsis: «Miks ta ei ole arreteeritud?»

«Pole põhjust.»

Ta võttis jälle taskust tikud, keerutas neid sõrmede vahel. Ning ikka veel minust mööda vaadates kordas: «Miks ei ole Javitš arreteeritud?»

«Sellepärast, et ülestunnistus ei pea paika.»

«N-i-i...»

Suhhorukov lõi sõrmenipsuga pakist paberossi välja, püüdis selle lennult suhu ja süütas põlema. Tema nägu muutus kalgiks, ilmetuks, silmad tursunud laugude all tõmbusid pilukile. Viimaste aastate jooksul oli Viktor tublisti vananenud, üsna tublisti. Ja eks ta saab ka kõvasti vatti. Ega asjata pole öeldud, et kriminaaljälituse töötaja elab ühe aastaga läbi kümme aastat. 1917. aastast aga oli möödunud juba kaheksateist aastat. Kuid sada kaheksakümmend on siiski nagu paljuvõitu .. .

Suhhorukovi nägu varjas suitsuloor ja ka ta hääl kõlas kuidagi looritatult.

«Ütled, et ei pea paika?»

«Ei pea.»

Suhhorukov süütas uue paberossi, vaikis viivu, otsekui jäänuks kuulatama mingit sisemist häält, siis küsis:

«Mis andmed sul selle kohta on, et ülestunnistus on saadud füüsilise surve abil?» Küsimus oli esitatud tasa ja rahulikult, võib-olla isegi liiga rahulikult. Ning see toon muutis mind valvsaks. «Kas Javitš tegi sellise avalduse? Kellele? Sinule? Ehrlichile? Russinovile?»

«Ei.»

«Mis «ei»?»

«Javitš pole mingit avaldust teinud.»

«Tähendab, ei teinud,» tõmbas Suhhorukov endise ebaloomulikult monotoonse häälega asjale joone alla ja sõnas kindlalt: «Niisiis mingeid avaldusi, mis Ehrlichit kompromiteeriksid, pole laekunud?»

«Ei ole.»

Jälle kadus ta nägu suitsupilve. Järgmine küsimus kõlas juba järsult ja tungivalt:

«Miks sa kahtled selles, et ülestunnistus on saadud sea^ duslikul teel?»

«Aga selles ei kahtle ma raasugi...»

«Ah nii? Kui ei kahtle, siis vormista arreteerimisorder.

«Näed sa...»

«Ma ei näe midagi.»

«Tahan sulle asja tuuma selgeks teha.»

«See on mul juba niigi selge. Ja just sellepärast ma küsingi sinu käest, miks sa pole Javitšit vahi alla võtnud.»

«Sellepärast, et seni pole olnud põhjust arreteerimiseks.»

«Kuidas ei ole olnud põhjust?!» hüüatas Suhhorukov. «Ei, enam ma sinust küll aru ei saa. Kurjategija tunnistab süütõendite ilmselguse tõttu üles, jutustab täpselt, kuidas kõik oli. Ülestunnistus on vormistatud nagu kord ja kohus, ja äkki — sul pole põhjust! Ole siis nii kena ja tee mulle lollile selgeks, tee see pisike hinnaalandus ja valgusta kirjaoskamatut!»

«Sa valisid jutuajamiseks küllaltki imeliku tooni.»

«Sulle ei meeldi minu toon, aga juhtkonnale ja minulegi ei meeldi sinu lähenemine asjale,» lõikas Suhhorukov. «Ole seepärast nii lahke ja võta kahtlustatav vahi alla.»

«Kuid see ülestunnistus ei tähenda iseenesest veel mitte midagi.»

Tikutoos kukkus lauale, tikud pudenesid laiali. Suhhorukov pühkis need kokku, torkas toosi ja mühatas:

««Iseenesest», «iseenesest» . .. Mis kuradi «iseenesest»! Olen seda «põhjakõrbenud asja» juba kaks korda otsast

156

lõpuni uurinud! Jaa, kaks korda! Ja kõik asjaolud on Javitši vastu nagu kaks korda kaks! Sinu järgi aga tuleb viimati välja, et ka süütõendid ei pea paika?»

«Ei pea.»

«Nii et mitte midagi ei pea paika?»

«Mitte midagi.»

Suhhorukov oli juba selles, mulle küllalt hästi tuntud seisundis, mil argumendid ei jõua kõrvadest kaugemale, igatahes mitte mõistuseni. Veelgi enam, näis, et ta isegi ei kuulanud, mis ma rääkisin. Aga mida olulist või määravat ma talle öelda saingi? Tühi töö ja vaimu närimine, Beletski järjekordne mõttepööris; see mees püüab leida vanas gümnaasiumivaimus umbsõlmi ikka seal, kus neid polegi. Ning tunnetades seda nähtamatut vaheseina enda ja Suhhorukovi vahel, kõnelesin ma tuimalt ja väheveenvalt..."

Tjaa, Šamrai polnud oma prognoosidega viltu lasknud. Ei eksinud ta Ehrlichi suhtes ega selleski, et «tattnina» pannakse õige pea paika, enne seda võetakse tal veel nosp-liots pihku. Ent oleks asi vaid minu paljukannatanud ninas!

«Kas see on kõik?'» küsis Suhhorukov mind poolelt sõnalt katkestades.

«Olgu pealegi. Kui kõik, siis kõik ...»

«No nii, nüüd kuula mind,» lausus ta. «Ja kuula tähelepanelikult. Olen alati ettevaatlikkuse poolt olnud. Kuid ettevaatlikkusel ja ülimalt kõhkleval hoiakul on siiski vaks vahet. Muide, seda tõestas veel kord Leningradi kogemus: niikaua koheldi, kuni toimus terroriakt.. . Ära sega, mina kuulasin su ära, nüüd on sinu kord mind ära kuulata. Tule mulle vastu, eks? Sa jändasid tervelt kaks kuud selle «põhjakõrbenud asjaga», sama aja jooksul oleksime võinud mitu säärast asja lõpule viia. Ometigi pole ma sulle peapesu teinud ega sind takka kiirustanud ... Segasin ma sind või ei?»

«Peaaegu mitte.»

«Mitte «peaaegu», vaid üldse mitte. Mõnelt teiselt osakonnaülemalt oleksin ma selle eest naha koos karvadega maha võtnud, kuid sind ma ei puutunud. Uskusin sind ja sinu kogemusi. Olid nagu vanajumala selja taga. Kõik pahandused, mis sinu jokutamise pärast

siia sadasid, võtsin enda kanda. Neid pahandusi polnud vähe. Ja kui teada tahad, sain selle asja pärast vastu pead nii peavalitsuses kui rahvakomissariaadiski. Loputati mu ajusid, näriti mu kallal, et mis see lõpuks olgu: seanaha vedamine, juriidiline

157

kretiinlus, kõhklemine, valvsuse nürinemine ... kõike mulle nina alla ei hõõrutud! Ja enamasti asja eest J! et näe, närukael ja poliitiline kahepaikne jalutab vabadu. ses ringi ning itsitab pihku, meie aga vorbime paberilipa. kaid kirjutada, kogume süütõendeid. Ometigi pole ma sulle pooltki sõna öelnud. Tee rahumeeli oma tööd, vii asi ažuuri, nii, et kõik oleks viimse kübemeni korras, lausa poleeritud, et ei jääks kahtluseraasugi, ja kõik seaduse järgi. Sellal, kui sa koos Russinoviga oma trikke välja mõtlesid, hoiti sind nagu pilpa peal.. . Fufajev ajab mulle prügi silma, Šamrai teeb sääsest elevandi, aga Beletskisse see ei puutu. Beletski vaatab pealt. Kõigest hoolimata korraldab ta igavuse pärast ühe ülekuulamise teise otsa, sepitseb intriige kannatanu vastu, tolle korter pannakse järele-valve alla, tema koduabilise ja naisega käiakse vestlemas, operatiivtöötajast saab sohver...»

Kabinetti astus sekretär ja teatas, et helistab valitsuse ülema asetäitja. Suhhorukov võttis toru.

«Jah . . . Tunnistas üles. Muidugi... Jah ... Arvan, et pole mingit põhjust Beletskile noomitust avaldada ... Ei mingit... Loomulikult... Kuulan.»

Ta pani toru hargile.

«Kõik su tembud kannatasin välja. Kõik viimseni! Ja nüüd siis tunnistab süüdistatav asja üles. Temagi on juba tüdinud. Vabatahtlik ülestunnistus, mida kinnitavad kaudsed tõendid. Kõik? Kõik. .. Aga ei, ei ole. Beletski, palun väga, satub uude pöörisesse ...»

«Ma pean asja lõpule viima,» ütlesin.

«See on juba lõpetatud.»

«Pean üle kuulama veel kaks-kolm inimest...»

«Kui see osutub tarvilikuks, kuulatakse nad üle kas prokuratuuris või kohtus.»

Ta helistas Ehrlichile ja käskis Javitš-Jurtšenko viivitamatult vahi alla võtta.

«Esitan sinu peale kaebuse.»

Suhhorukov vaatas mulle otsa ja muigas vastu tahtmist.

«Kellele? Valitsuse ülema asetäitjale, kes just praegu mulle helistas? Ära mängi poisikest. Me pole enam gümnaasiumis.»

«See pole lapsikus.»

«On küll. Arvad sa tõesti, et kellelgi on himu sinu fantaseeringut toetada?»

Ei, nii naiivne ma polnud. Teadsin väga hästi, et keegi mind ei toeta. Kuid selleks, et kõik pea peale pöörata, ei

158

vajanud ma argumente, faktide tõlgendust, vaid fakte endid. Katsu sa aga neid enam saada!

Oma ülestunnistusega ei teinud Javitš-Jurtšenko õelat nalja mitte ainult iseenda, vaid ka tõega. Kaudsete tõenditega kinnitatud ülestunnistus.. . Siin pole tegemist enam kahtlustega, vaid tõendiga, kaaluka tõendiga. Psühholoogiast siin abi ei ole . ..

«Ja veel. Arvan, et pead ennast tuulutama,» ütles Suhhorukov. «Oled liiga pikalt Moskvas istunud. Paarinädalane ots kuluks sulle päris ära.»

«Sa ei taha, et ma Ehrlichit segaksin?»

«Ei taha,» kinnitas Suhhorukov. «Ja pole ka mingit mõtet ilmaasjata saatust narrida. Sinu olukord, Saša, pole just kiiduväärt...»

«Tervisepuhkus? »

«Ei, miks? Tervis on sul ilmselt korras. Sõidad komandeeringusse. Rahvakomissariaat formeeris neil päevil mõned ametkondadevahelised brigaadid, mis sõidavad laagritesse kontrollima ja viimistlema lõpetatud toimikuid. Enamasti röövimised ja bandiitlike gruppide kallaletungid. Uurid asjade poliitilist maiku, sidemeid ja nii edasi.., Kuid sa tead ju seda isegi.»

«Tean küll.»

«Siis sõidagi. Oled mul juba nimekirja pandud.» «Kuhu siis, kui see saladus pole?»

«Mis saladust siin või... Krasnovodskisse. Seal on praegu soe. Päike, meri... Saad ühtlasi ka puhata.» «Tänan hoolitsuse eest. Millal sõiduks läheb?» «Kõige hiljem ülehomme.» «Selge.»

«Selgemast selge. Aga akna panen ma ikkagi kinni. Samuti hoolitsemise korras...»

Ta lükkas õhuakna kinni, kõndis mööda tuba, ringutas. Siis vaatas altkulmu minu poole ja võttis lauasahtlist ajalehe.

«Selle panin sinu jaoks kõrvale. See ei ole artikkel, vaid lausa poeem. Lugesin läbi ja mind täitis suur austus. Meeldiv on teada, mis kangelaslikud kaadrid mul siin töötavad. Peaks meie omadele ütlema, et tipiksid seinalehe jaoks ümber. Muide, sa vist tegelesid ka kunagi nooruses kirjutamisega?»

«Kirjutasin jah.»

«Ja nüüd enam ei kirjuta?»

«Ei kirjuta.»

«Kahju küll. Milleks annet maha matta?» Suhhorukov

159

jäi vastust ootama. Seda saamata, ta ohkas, neelas mingi tableti alla ja rüüpas karahvinist vett peale. «Mis sii ikka. Edukat komandeeringut sulle.» «Aitäh.»

«Ja ära ole minu peale turris. Pole vähimatki mõtet pöörata süüdistus Javitši vastu süüdistuseks Beletski vastu Javitš pole seda väärt...»

Sel õhtul jõudsin koju varem kui tavaliselt. Köögist kostsid naiste hääled. Seal arutati kevadmoode. Lahti riietudes silmasin ukse sisepoolele kleebitud ajaleheväljalõiget kurikuulsa artikliga. Serjoža temp. See veel puudus!

Püüdsin paberitükki maha tirida, aga sellest ei tulnud midagi välja. Liim oli vägevat sorti, nagu Serjoža ise ütles — «lennukiliim».

Lootsin, et mu tulekut ei märgatud, kuid eksisin. Täpselt viie minuti pärast koputati ettevaatlikult uksele. Algul arglikult, siis aga üha visamalt. Endastki mõista oli see Serjoža. Ta lausa janunes minu seltskonda. Ja vaatamata oma meeleolule ei saanud ma talle ära öelda. Olgu kuidas pn, kuid korterinaabrist kangelane pole just igapäevane nähtus. Tõsi küll, ma polnud ei Šmidt ega Ljapidevski, polnud ma ka kuulus kaevur Nikita Izotov, kes Gorlovka kaevanduses number 1 raius kodumaale viis korda rohkem sütt kui ükski tema töökaaslastest, ent ometi — ega igaühest ei kirjuta ajalehed. Ja kas ei maksa ainuüksi sõna «mehisus» juba midagi?!

Serjoža flegmaatiline ning keskendunud ilme oli aupak-likkus ise. Muide, peagi selgus, et Serjoža polnud kaugeltki nii flegmaatiline. Hommikul artiklit lugenud, oli ta juba jõudnud klassivanemaga kokku leppida minu esinemise kohta koolis temaatilisel õhtul «Viisaastaku kangelased». Vabandasin ennast komandeeringuga, aga seegi ei rikkunud ta

meeleolu. Serjožale oli juba hästi teada, et eranditult kõigi kangelaste ühiseks iseloomujooneks on tagasihoidlikkus. Ta oli halvemal juhul valmis mind intervjueerima (see oli tal kooli seinalehe toimetuskolleegiumiga kokku lepitud).

«Kui kokku lepitud, eks lase siis käia,» andsin alla. «Ainult et artiklis on juba kõik kirjas.»

Aga selles polnud Serjoža sugugi kindel. Ta küsimused olid küllaltki professionaalsed: minevik (peamiselt kangelaslik), kriminaaljälituse argipäev (ainult kangelaslik) ja bande likvideerimise üksikasjad (enesevalitsemine, mehisus, vaprus). Vilunud lehemehe rollist langes ta välja alles

160

siis kui ütlesin, et oht hukka saada pole kõige hirmsam asi elus. See vapustas Serjožat.

«Mis siis veel hirmsam olla saab?»

«Paljugi mis...» «Aga ikkagi?»

«Noh, näiteks see, kui sa ei suuda oma õigust tõestada või kui sõbrad sind ei usu ...»

Serjoža naeratas — sellised situatsioonid ei kuulunud karvavõrdki heroilisuse alla. Selge, et ma tegin lihtsalt nalja. Kõik kangelased teevad vägitegude vahel nalja, ja seegi on üks nende tagasihoidlikkuse ilminguid. Peale selle peavadki kangelased olema alati lõbusad, oskama nakatavalt naerda, tantsida, laulda. Tõsi küll, minu nali polnud kõige õnnestunum, kuid Serjoža oli taktitundeline poiss ja ütles sellepärast:

«Olete naljahammas, onu Saša!»

Samamoodi oli mind iseloomustanud ka «Curzon».

«On aga enesekindlust!» põlastas ta. «Etskae, Ehrlich eksib, Suhhorukov eksib, ainult tema mitte... Temal on alati igas asjas õigus, etskae! ....»

«Antud juhul on mul õigus.»

«Huvitav oleks siiski teada, kust sihuke enesekindlus pärit on? Fakte ja tõendeid sul ju pole ...» «See-eest on loogika.»

«Loogika, loogika,» tänitas «Curzon». «Aga kas Javitši ülestunnistus on loogiline? Ei ole? Millisest loogikast me siis räägime?»

«Olen kohustatud kontrollima.»

«Kes sind kohustas? Rikud siin ainult enda ja teiste närve ... Milleks? Ülevalpool ei istu sinust lollimad mehed. Kui on vaja, küllap nad kontrollivad ja parandavad. Neile on pandud vastutus, ja nemad kõige eest vastuta vadki.»

«Ka mina vastutan kõige eest.»

«Jälle hindad ennast üle. Ja oleks veel, kelle eest seista. See Javitš on ju pisut sedapsi, ah?» «See ei puutu asjasse, mida Javitš endast kujutab.» «Mis siis asjasse puutub?» «Seadus, õiglus, südametunnistus, ja lõpuks ...» «Südametunnistus...» «Curzoni» hägustes silmades sähvatas tuluke ja kustus samas. «Südametunnistus ... Aga mis asi see südametunnistus on?» küsis ta sapiselt. «Abstraktsioon, alasti abstraktsioon, mu armas ...»

Vaidlesime «Curzoniga» kaua, ilma et kumbki oleks teist oma õigsuses veenda suutnud. Tulin rahulolematult tulema.

161

Ent siis, kui olin juba voodis, helistas Suhhorukov. Al mulle tundus, et ta tegi seda kombe pärast — «hooliti inimese eest». Viktor' tundis huvi mu enesetunde vast andis edasi oma abikaasa tervituse, siis aga ütles, et rahva komissariaat soovitab mind Krasnovodski asemel hoopis Solovkisse saata, kusjuures väga tungivalt...

«Eks ta ole, seal on ju ka meri,» viskas ta nalja. «Ainult et soojusega on lood sandid. Noh, kas oled nõus?»

Kuna Freiman oli vahetuse teinud minu enda palvel, ei saanud mul loomulikult midagi vastu olla.

«Siis on kenasti,» ütles Suhhorukov. «Meie juttu aga ara väga südamesse võta. Teenistus ja sõprus on kaks iseasja. Et nagu öeldakse: isegi hobune komistab neljal jalal. Usun, et kõik läheb korda.»

Panin toru hargile, sirutasin ennast ja tundsin, kuidas lihased pingule tõmbuvad. Huvitav, kui kaua rong Arhangelskini sõidab? Vist kahe ööpäeva ringis, kui sõita kiir-rongiga. Peaks helistama Jaroslavli vaksali teadetesse. Aga seda võib ka homme teha. Küll jõuab. Kuid nüüd magama.

Kustutasin tule ja mõtlesin, et «Curzon» siiski eksib. Südametunnistus ei ole abstraktne mõiste. Südametunnistus on konkreetne mõiste. Võib-olla koguni kõige konkreetsem kõigist maapealsetest mõistetest. Ja veel mõistsin, et Freimanil oli õigus. Oleksin siiski pidanud rääkima Suhhorukovile palvest, mille esitas mulle Rita. Mahavaikimine on ju ettevalmistus valeks, kui mitte juba vale ise ... Mis aga Solovkisse puutub. .. See patt tuleb oma hinge peale võtta. «Põhjakõrbenud asi» tuleb lõpule viia. Aga ilma Solovkis käimata ei tule sellest midagi välja.

XXIII

Ja jälle Komsomolskaja väljak oma jaamahoonete, kaupluste ja kioskitega. Kuid nüüd polnud väljak hoopiski selline, nagu leidsin ta eest möödunud aasta detsembris. Tookord, langetanud pea Kirovi kirstu ees, oli ta vakatanud ja leinav. Ta vaikis, kuulatades kabjaplaginat ja tuhandete südamete tukset. Kuid kirst kandus üle inimpeade ja kadus, ning koos temaga kadus ka leinatardumus. See sulas tuhandete jalgade kiirustamisse, rongi- ja trammirataste veeremisse, vabriku- ja veduriviledesse, loginasse.

Praegu väljak jooksis, pillas käigult katkendlikke lauseid, naeris, suitsetas, käratses, mugis pirukaid ja võileibu, trügis küünarnukkidega jaamahoonete kitsukeste uste vahel, tammus kannatamatult jalalt jalale, kuulas teateid rongide tulekust-minekust, ning kogunud valjuhääldajate ümber kokku sadu inimesi, jäi kuulama kaitse rahvakomissari asetäitja kõnet.

«. .. Esimese ülevenemaalise nõukogude kongressi päevadest tänaseni on meie lennuvägi suurenenud kolmsada kolmkümmend protsenti.»

«. .. Hävitajate ja pommitajate kiirus on tõusnud poolteist kuni kaks korda.»

«.. . Pommitajate kandevõime ja lennukaugus on kasvanud kolmekordseks.»

«. .. Tankettide arv on suurenenud kahe tuhande neljasaja seitsmekümne viie protsendi võrra.»

«... Tankide kiirus on kasvanud kolm kuni kuus korda.»

Valjuhääldajate juurest laiali valgunud, läks väljak taas liikvele, inimmeri voolas tulvaveena lähimatesse tänava-suudmeisse. Väljaku ilme oli murelik ja energiline nagu transiitreisijal, kes nuputab, kuidas mõne tema käsutuses oleva tunni jooksul jõuda «omavahel sobitada ning kooskõlastada» arvutu hulk küsimusi, läbi joosta kõigist süda-linna kauplustest (naine koostas nimekirja, kuhu ta selle küll torganud on?), käia muuseumides, jõuda Punasele väljakule ja siis kõige tagatipuks komposteerida pilet Sverdlovskisse, Vologdasse või Leningradi.

163

Kiirustavad saabujad-lahkujad, tõttavad vägevate metall naastudega pakikandjad, valged põlled ees, tuulutavad üüriautode ranged ja kõrgid sohvrid; alles hiljaaegu anti neile sõidukitele kaunis ja salapärane nimetus — «takso» Kiirustavad Moskvasse komandeeritud majandusmehed' eriteadlased, puhkajad. Kannatamatult tinistavad trammi' juhid, oodates, millal jõuavad üle rööbastee loomakeresid vedavad vankrid, mis sõidavad endise Tsaaripaviljoni kaudu lihakombinaati.

Jai mulje, nagu oleks terve Moskva kogunenud siia, et minna pikale teekonnale, või vastupidi, on just kohale jõudnud, ja saamata mahti pärast reisi isegi hinge tõmmata, tormab oma edasilükkamatuid asju ajama. Aga äkki see ongi niimoodi? Asjaajamisi on tõega palju, aeg aga aina tõttab. Ning mitte ainult aeg... Juba ÜK(b)P Keskkomitee XVII kongressi aruandes oli selge sõnaga öeldud; «Asjad arenevad varjamatult uue sõja suunas.» See tähendas, et hiljuti käikulastud «Uralmaš», «Krammaš», Mariupoli, Lipetski ja Krivoi Rogi kõrgahjud ning Harkovi Turbogeneraatorite Tehas pidid töötama täie koormusega, et Punaarmee pidi saama uue relvastuse, veelgi võimsama sellest, millest oli rääkinud rahvakomissari asetäitja, ja et kolhoosid pidid andma riigile miljoneid puudasid vilja.

«... Pommitajate kandevõime ja lennukaugus on kasvanud kolmekordseks... Tankettide arv on suurenenud kahe tuhande neljasaja seitsmekümne viie protsendi võrra...»

Konkreetsed, täpselt väljaarvutatud andmed. Kuid meie, siserinde võitlejate varustusega on lood keerulisemad. Siin pole arvudest abi. Millega mõõta printsipiaalsuse protsenti, kohusetruuduse kasvu ja kompromissituse koefitsienti?

Kas nende kuude arvuga, mis lahutab riiki sõjast? Kirgede tulisusega? Arvesse võttes sisemist julgeolekut? Jäiselt vankumatu seaduslikkuse nõuetega või aruka ette-vaatlikkusega, nagu see esineb kogenud kirurgil? Kust leida kriteerium, et vältida vigu? Aga äkki on vead ikkagi täiesti möödapääsmatud?

Ma sain aru Ehrlichist, ja Suhhorukovist, ja tollest detsembrikuisest väljakust, täis transparente mustendavat? sõnadega, tulvil leinavalu: «Teadku vaenlased.. .» Kuid mida sügavamale seadusemõõgaga torgata, seda ettevaatlikumalt tuleb terariista käsitseda. Ootesaali selles osas, kus punas loosung kirjaga: «Langenud võitleja haual sul aeg pole nutta, võitluse lipu all edasi rutta!», rippus plakat,

164

mis meenutas «sõjakommunismi»-aegseid plakateid. Sonimütsiga tööline vaatas möödujatele tungivalt otsa ja küsis: "Mida oled sina viisaastaku heaks teinud?»

Niisiis, Aleksandr Semjonovitš, — mida oled sina viisaastaku heaks teinud? Mõnikord on sellistele sirgjoonelistele küsimustele küllaltki raske vastata ...

«Kodanikud reisijad, lõpeb pealeminek kiirrongile number kaheksakümmend kaks, Moskva—Arhangelsk ... Kodanikud reisijad! ...»

Valentin, keda oli ootamatult vallanud tuline soov mind saata — muide, kõik ta soovid torkasid silma ootamatuse poolest —, haaras mul portfelli käest ja tormas perroonile. Tundus, et ta unustas viivuks, et ärasõit ja olen siiski mina. Mul õnnestus ta kätte saada alles vaguniuksel, kus vurrukas vagunisaatja, näol mõtlik ilme nagu filosoofiaprofessoril, rahustas kannatamatuid reisijaid:

«Rahu, kodanikud, rahu! Kõik saavad peale, ei jäta me kedagi Moskvasse ... Pange piletid valmis, reisijad ... Te sõidate Arhangelskisse? (See oli mulle.) Palun, seltsimees komandör, — neljas kupee, ülemine koht rongi liikumise suunas...»

Pööramata tähelepanu perrooniaskeldustele, suudles üks paarike vaguni kõrval. Nad suudlesid tõtlikult ja ahnelt, otsekui soovides terveks eluajaks ette suudelda. Nende nägusid ma ei näinud.

«Rong väljub kahe minuti pärast. Saatjatel palutakse vagunist lahkuda.»

Suudlejad lasksid teineteisest lahti. Tüdruk oli umbes kaheksateistkümnene, noormees kakskümmend, äärmisel juhul kakskümmend kaks. Ärasõitja oli noormees. Ta oli naabervagunist. Tüdruku ümar mütsike vajus kuklasse tema suu kõverdus valugrimassist, nutumärjad silmad olid haledust ja igatsust täis. Aga Ritat perroonil polnud. Ja ka nutta ta ei osanud .. .

«Ma kadestan sind,» ütles Valentin, kes kuidagi ei tahtnud loobuda mu portfellist. «Kui kedagi saadan, olen alati kade ...»

Valentini rahutu lehemehehing kippus Ukraina steppidesse, Kuzbassi kaevandustesse, Turkmeenia kõrbetesse ja kurat teab veel kuhu.

«Tead mis, sa võta endale loominguline komandeering mustlaslaagrisse,» soovitasin talle. «Siis saad terve Venemaa läbi rännata. Otsast otsani.»

«Ei lasta,» vastas Valentin tõsiselt. «Praegu ei lasta. Aeg on teistsugune. Ja mustlased ise ka ...»

«Mis siis mustlastega lahti on?» Ta muigutas tusaselt huuli.

«Mustlased pole enam endised ... nagu Puškini ajal. Nad lähevad paiksele eluviisile üle ...»

«Käs tõesti kõik?» Valentin noogutas.

«Viimane kui üks. Astuvad kolhoosi. Ah, olgu peale… Ära unusta minu poolt Arskit tervitamast. Kuigi mõttelaad on tal üsna kitsas, pole ta siiski paha inimene. Ega sa ei unusta?»

«Ei unusta.»

«Vale. Niikuinii unustad,» ütles Valentin lootusetu häälega.

«Ei unusta, Väljake. Sina aga suudle minu poolt oma «töökaaslast». Tal on imepärane hääletämber. Kui tagasi tulen, teed meid tuttavaks.»

Valentin ohkas ja vangutas pead.

«Oled labane, Beletski!»

Läksin kupeesse, tõstsin portfelli riiulile. Valentin seisis akna all. Ta žestikuleeris kui pöörane: mine tea, kas ta pragas mind kergemeelsuse pärast, andis instrukt sioone või palus täiendada oma vangilaulude kollekt siooni...

Kaks kupeekaaslast (kolmas koht jäi vabaks) olid Rasketööstuse Rahvakomissariaadist ning sõitsid Vologdasse. Kogu tee jõid nad teed, tõmbasid suitsu, tundsid rõõm naisreisijate puudumisest («Eelmine kord sattusin sõitm daamide seltskonnas; tahtsin suitsu teha — kus sa sel lega? —, vaata, et oleksid mul äärepealt tossu välja võtnud!»), mängisid malet ja pidasid aru selle üle, kas «kits» tuleb õhku lasta või mitte. Algul ei saanud ma kuidag aru, mis patuga see õnnetu kits küll hakkama on saanud, et teda nii barbaarsel kombel tappa tahetakse. Pärast aga selgus, et «kitseks» hüütakse kõrgahjude põhja külge hanguvat metallimassi. Mul polnud tahtmist osa võtta tavalisest reisilobisemisest ning olin seetõttu tänulik oma kupee-kaaslastele, et nad ei proovinudki mind vestlusringi tõmmata. Neile piisas teineteise seltskonnast. Nad arutasid tuliselt, kes on süüdi, et üks metallivalutehas plaani ei täitnud, kas «objektivistid» või «nõukogude

bürokraadid», kas gaasimehed said ikka teenetekohaselt «Kilpkonna» ordeni,13 ning arutasid üksipulgi läbi «kõrgema haridusega» töö-

pinkide — saksa «Linderi» ja šveitsi «Sipi» — head ning vead.

Vaguni akna taga laius sinakasvalge lumevaip, vilksatasid mööda kõhetud telefonipostid, valgetes bojaarimütsi-des kännud, puud ja majad. Sakilise metsaviiru kohal, mis tord kaugenes, kord jälle lähenes, tõttas rongile järele roosakas päike. Krigisesid kupeeasemed, laual asuvates teeklaasides kilisesid lusikad, võrgus hüples seebitops, nagu oleks ta elusolend.

Lamasin ülemisel naril, vahtides täpselt samuti nagu kauges lapsepõlves akna taga vahelduvaid pilte, ning püüdsin hajameelselt üksikuid lauseid mulle arusaamatusi ägedast vestlusest, mille keerulised tehnilised terminid vaheldusid mitte raasugi lihtsamate emotsioonidega. «Ivanovna ahi...», «vastugraafikud .. .», «tööstus-finantsalane vastuplaan. . .» Salapärased furmid, mis vaatamata minu naabrite püüdlustele ning hoolimata kõigist profülaktika-taotlustest aeg-ajalt ikkagi läbi põlesid . ..

Nii nagu Valentin mind kadestas, kadestasin mina oma kupeekaaslasi, kuigi nad olid nende kolmekordselt neetud furmidega püstihädas. Need mehed võtsid osa suurest loo-misprotsessist. Loo-mi-ne... Juba sellel sõnal endalgi oli isepärast uhkust ning kaalukust. Väga ilus sõna, väga kasulik inimestele. Selles sõnas võis aimata tehasekorst-naid, AMO tehase väravaist väljavoolavate kolmetonniste autode tulva, laevu, nisuvälju, elumaju, kangarulle.. . On meeldiv, kui su tööd mõõdetakse kaalu- ja mahuühikutega: kuupmeetrites, tonnides, puudades. Need kaks meest tegelesid nähtavate ja kombatavate asjadega: malmi, terase, tööpinkide, seadmete, söega — kõigi vaieldamatute väärtustega, mida keegi ei saanud seada kahtluse alla. Ja plakatilt vaatava töölise küsimusele: «Mida oled sina viisaastaku heaks teinud?», võisid nad vastata kõhklematult, täpselt, selgelt, ammendavalt.

Aga kas võis kriminaaljälituse töötaja ametis leida ka midagi käegakatsutavat? Oli see äralibiseva tõe tagaajamine? Seaduslikkus? Ülekuulamisprotokollid? Või näiteks see dokument, mille sain enne ärasõitu Russinovi käest?

Mõte, mis oli tulnud mulle pähe Komsomolskaja väljakul kaitse rahvakornissari asetäitja kõnet kuulates, tegi ärevaks.

Rattatümin aeglustus. Rong võttis kiirust maha ja peatus. Mingi väike jaam. Perroonil seisid paar-kolm reisijat ja rätti mähkunud eit, kes müüs jõhvikaid. Eidel oli läbitungivalt kile hääl, mis pressis isegi läbi kahekordsete

aknaraamide. Omal ajal hüüti selliseid eitesid kõrioreliteks.

«Siit jõhvika saad marjakse, lume alt veel märjaks» oh mis armas hapuke, särtsuke, hammast naksab teine natuke.'.. Jõhvik on kui mooritud, ära viis ta nooriku noorik nagu punamari, kesse peigme jõkke taris ...» '

Rong hakkas liikuma, jälle algas monotoonne rataste iaul. Nüüd seisis mets raudtee ääres nagu sein. Tihe mets tüved peaaegu üksteise vastas. Lumel võis selgesti näha linhujälgede kriipsukesi ja jänesehaake. Vilksatas mööda ja jäi kohe kaugele seljataha madal hütt, uljalt küljele nihkunud lumemüts katusel.

Russinov, Vsevolod Feoktistovitš Russinov ...

---

[13] «Kilpkonna» orden — kilpkonna kujutis, mis anti mahajäänud kollektiividele.

Miks tema mulle äkki meelde tuli? Ah jaa, eks ikka selle dokumendi pärast. See oli väljavõte rajooni parteikomitee büroo otsusest. Selgus, et Šamrai sai 1928. aastal noomituse — «lühiajaliste trotskistlike kõikumiste» pärast. See väljakirjutus oli nüüd mu portfellis koos mõnede teiste dokumentidega, mida poldud veel «põhjakõrbenud asja» toimikusse köidetud. Toimik ise oli jäänud Moskvasse Ehrlichi seifi.

«Võtke ühes, Aleksandr Semjonovitš,» oli Russinov seda; dokumenti mulle ulatades ütelnud. «Ehk läheb tarvis.» — «Miks te seda varem mulle ei andnud?» — «Kuidas öeldagi?» Ta kohmetus. «Ei pidanud oluliseks. Samuti ei oletanud, et teie hakkate asja uurima. Seni tegi seda ju Ehrlich ...»

Imelik. Väga imelik.

Ennist, sõidueelses ähmis ei pööranud ma Russinovi sõnadele tähelepanu, need läksid mu teadvusest mööda, nüüd aga lausa puurisid ajju.

Ma ei kuulnud enam, mida rääkisid alumistel kohtadel mu naabrid, ma ei märganud rataste totakat kopsimist. Kõik see kadus kuhugi niipea, kui meenusid Russinovi sõnad.

Mis siis välja tuleb?

Ehrlichile oli muidugi väljakirjutus otsusest harilik paberitükk, millel polnud «põhjakõrbenud asjaga» mingit pistmist, minu versiooni kohaselt aga pidi sellest saama tähtis lüli teiste süütõendite ahelas. Oige, .kõik on õige. Aga samas selgub, et Russinov, kellele ma polnud isegi vihjanud oma oletusest, teadis neid mingil moel ometigi. Kust siis? Imelik, isegi väga imelik võime võõraid mõtteid lugeda... Aga kui need polegi võõrad, vaid tema enda mõtted? Kuidas Šamrai meie esimese vestluse ajal ütleski?

«Russinov kuulas mind üle kolm korda, ei, koguni neli korda . .. Justkui püüdis mind milleski süüdistada ...» jvjing protokollid. Ka need. Kui ma neid lugesin, jäi mulje, nagu katsunuks Russinov üheaegselt mitmel eri positsioonil olla. Ning see närvilisus, järjekindlusetus, nagu ei tahtnukski ülekuulaja midagi kindlat välja selgitada, ta koguni nagu kartnuks tõde päevavalgele tuua ...

Tuulest ei tule midagi. Järelikult... Kas Russinov tõesti kahtlustas juba siis midagi sellist, mis mulle torkas pähe hulk aega hiljem? Vaevalt küll, see näis jamana. Säärasel juhul poleks Russinov uurimist mingil juhul lõpetanud, ta oleks oma oletustest rääkinud ka minule. Russinov poleks saanud teisiti toimida. Ta ju teadis, kui tähtis see mulle oli. Milleks siis pidanuks ta peitust mängima? Et päästa närukael ja veeretada süü süütu kaela?

Ei, Russinov ei võinud loomulikult teada ega aimata, mis juhtus suvilas.

Ei.

Aga mispärast ta siis just nimelt täna, saanud teada, et ma sõidan Solovkisse, tõi mulle selle paberi? Kuupäeva järgi otsustades oli ta selle välja nõudnud kohe pärast kriminaalasja algatamist. Juhus? Juhuseks natuke kahtlane.

Aga ülepea, misjaoks tal seda väljakirjutust vaja oli? Jah, tõepoolest, milleks? Mis ülemäärane ja mitte millegagi motiveeritav huvi kannatanu eluloo vastu see sihuke oli? Kannatanuga säärase piinliku täpsusega ei tegelda. Kannatanu on kuriteo objekt, ohver. Järelikult ei pidanudki Russinov Šamraid ohvriks? Ja siis veel need prilliklaaside taga varju otsivad silmad, ebamäärased vastused, nõutu olek.. Ei, Vsevolod Feoktistovitš pole võimeline alatuseks. Ei saa olla selleks võimeline!

Võtsin portfellist pitseriga ja allkirjaga varustatud paberi. Mine tea, ehk toob see mõnevõrra selgust? Aga paber polnud muidugi võimeline mind aitama. Uutele

küsimustele tuli vastused leida ise. Ah, on alles maailmas ebameeldivaid küsimusi! Ometigi ei saa nendele vastamisest kõrvale hiilida. Kahju küll! Aga kui ikkagi proovik-sin? Sikutasin endale teki peale, pöörasin näo väguniseina poole ja püüdsin uinuda. Kuid und ei tulnud.

Kui jõudsime Vologdasse, algas lumetuisk. Tuul tõusis iga hetkega, ulus raevukalt ventilatsiooniavades, rammis vaguniseinu, matsis aknad kinni.

«Küll ikka märatseb,» sõnas filosoofiaprofessori näoga vagunisaatja, asetades lauale järjekordsed teeklaasid.

169

«Jääme veel viimati talvituma ... Vedur on ju tsiviliseeritud masin, tema tahab delikaatset ümberkäimist. Lund ja muid sääraseid loodusnähtusi vedur ei armasta.»

Minu uus kupeekaaslane, eakas raudteelane, oli pisut optimistlikumalt häälestatud.

«Talvituma või mitte, aga üks on kindel — graafikust oleme maas.»

«Kas jääme kõvasti hiljaks?»

«Seda teab ainult kõigevägevam. Näib, et tuisk möllab tervel magistraalil. Kogu ulatuses. Egas mu kiisu-miisu ilmaaegu saba jalge vahele tõmmanud. Kõutsid tunnevad ilmamuutust paremini kui baromeeter. Teie sõidate Arhangelskisse? Kas Moskva mehi?»

«Moskvast.»

«Mina olen pomoor. Tollesama Mihhail Vassiljevitš Lomonossovi kaasmaalane, kes jalgsi Moskvasse läks. Arhangelskis olen elanud juba oma kakskümmend aastat, nõnda et tuleb arvata põliseks selle linna meheks. Olen endale isegi põliselaniku kindla tunnusmärgi hankinud. Näete?» Ta surus peopesa vastu nina. «Mõlemad sõõrmed vastu taevast. Arhangelskis on kõik nöbininad, justkui valiku järgi. Hambamehed ütlevad, et see tulevat puutäna-vatest. Et astud ühele lauaotsale ja saad kohe teisega vastu nina.» Ta hakkas naerma. «Nii et meie kanti komandeeringusse?»

«Komandeeringusse jah.»

«Kuhu siis kiiret? Rong seisab — komandeering jookseb. Kõige targem on magama heita, nagu öeldakse — unel hõlma pugeda. Näib küll nii, et ega me Vologda linnaga niipea hüvasti jäta. Küll ikka ulub!»

Aga naabri oletused ei läinud täide — me sõitsime Vologdast välja õigel ajal. See-eest seisime kaks tundi Konošas ja veel poolteist Njändomas. Vaatamata vedurijuhi pingutustele teha lumetormis kaotatud aeg tasa, jõudsime Arhangelskisse suure hilinemisega. Siin ei tuisanud. Tormi meenutasid vaid hanged ja lumevallid jõe ääres.

Jääs tumendas kinnikülmunud praami kohmakas kere. Selle läheduses olid sildunud mõned kaatrid ja kalurite paadid. Mööda taliteed liikus üle Severnaja Dvinaa hõre rida inimesi, käes sumadanid, kompsud ja kohvrid. Nad läksid sinnapoole, kus mitme kilomeetri ulatuses piki jõekallast vilkusid linna tuled. Kellel oli pakke liiga palju, kauples voorimeestega, kelle saanid seisid üksteise kõrval äratambitud platsil perrooni vastas. Kauplemine käis

170

aga kuidagi laisalt ja vastu tahtmist. Tõelist kauplemis-kunsti tuntakse üksnes lõunas.

Sel ajal kui ma aru pidasin, kas võtta voorimees või minna valitsusse jalgsi, astus minu juurde keegi piht-kasuka ja viltidega mees.

«Kas seltsimees Beletski?»

«Arvasite ära.»

«Mina olen Burkajev, jälitusosakonna ülema asetäitja. Kaudselt oleme teiega juba tuttavad. Noh, ja nüüd saame siis isiklikult kokku...»

«Ootate juba kaua?» küsisin tema väljasirutatud kätt surudes.

«Kenakesti... Kus te selle mäsu kätte jäite?» «Tuisu või? Vologdas.»

«Vologda on kuulus tormide poolest. Meil siin aga lah-mis ivake ja jäi kuss. Vaikne ja sile nagu jumala õnnistus.»

Burkajevil oli pikerkune nägu ja suur kotkanina. Ta kas polnud tõeline arhangelsklane või oskas väga ettevaatlikult puust kõnniteedel käia.

«Meile helistati eile Moskvast,» sõnas ta. «Hotellituba on kinni pandud. Lennukiga on kah asi korras. Homme hommikul lendate välja. Ahaa, seal meie jalastransport ongi! .. .»

Ta viis mu kerge saani juurde; Moskvas hüütakse selliseid «tuvkesteks».

«Kuidas on, Griša, kas teeme Moskva külalisele tuule kõrvusse?»

Griša võttis hobusel torba peast ja naeratas tugevate hammaste välkudes.

«Olgu muuga kuidas on, aga tuult ja raginat pole meil küll kusagilt vaja laenama minna. Seda kraami meil jätkub. Jätkub endale ja jääb üle ka külaliste jaoks.»

Nagu taipasin, olid nii põdranahast tekiga kena kerge saan kui ka ilusates rakmetes väheldane sitke suksu Põhja krai kriminaaljälituse uhkuseks.

«Puhast tõugu obvinka,» lausus Burkajev otsekui muuseas, silitades mära laudjat. «Kellukesed aga on nagu kord ja kohus, ehtsad Valaai omad. Vaadake ise.»

Tõsijutt, kellukesed olid Valdai ehtemeistrite töö. Ühele oli kirjutatud: «Osta, ära koonerda, pärast lustisõitu saad!», teisele aga: «Osta ära, mis sul rahast, kui sa rõõmsat sõitu tahad!»

«Eks ole kenad kellukesed?» päris Burkajev, kui olin saani istunud. «Mahe helin! Kui sõidame mööda Pavlin

Vinogradovi prospekti, kostab nende helin Solombali ära!»

«Küllap sellepärast teil ongi kuritegude avastamisega lood kehvavõitu,» loopisin ma.

Ta muigas.

«Milleks ilmaasjata kellukesi süüdistada? Ei ole siin kellukestel süüd ollagi. Operatsioonile sõidame vaikselt. Aga ilma kellukesteta ikka ei saa ... Sajaprotsendilise avastamiseni ei jõua me niipea.»

Suksu oli tõega särtsakas. Ma ei jõudnud ringigi vaadata, kui olin juba Dvinaa teisel kaldal ja kihutasime mööda Nõukogude Majast, mille ees seisis viietahulise postamendi otsas pomoor põhjapõdraga. Uljalt sõitsime võõrastemaja ette.

Sõin restoranis õhtust, jalutasin pisut tänavail, mida siin Leningradi eeskujul kutsuti peaaegu eranditult prospektideks, ning läksin siis oma numbrisse.

Järgmisel päeval lendasin juba hommikul kahekohalise lennukiga, mida siin hüüti millegipärast «oravateks», Suur-Solovetsi saarele, kus mul seisis ees kirjutada «põhja-kõrbenud asja» viimased leheküljed.

XXIV

Ma ei armasta teist korda, eriti aga pärast pikki aastaid külastada mälestusrikkaid paiku ja kohata vanu tuttavaid. Seda võiks seletada vajadusega uute muljete järele, ometigi on siin põhjuseks kartus rikkuda aja jooksul üha kallimaks saanud mälestusi.

Neljast aritmeetikatehtest on aeg kõige rohkem huvitatud lahutamisest, ta võtab mälestustelt nende lõpetatuse, kaalukuse, romantilise nimbuse ja värvide ereduse. Kui mälestused lõppkokkuvõttes ei muutugi lausa nulliks, siis igal juhul nad kaotavad palju. Üldiselt, nagu kinnitas keegi eeluurimisalune laohoidja, võib vähemaks kuivamist, puudukaalu ja mahavarisemiskadusid ette tulla ka mujal, mitte ainult materiaalsete väärtuste juures ...

Ei või öelda, et leidsin 1935. aasta Solovki eest täielikus vasturääkivuses kahekümnendate aastate omaga. Muidugi mitte. Kuid paljugi oli kadunud, luitunud, täielikult muutunud. Ühesõnaga, see polnud enam minu mälestuste Solovki.

Meie brigaadil (see koosnes minu lisandumisega viiest inimesest) oli minu meelest pooleldi mitteametlik missioon. Meil tuli «viimistleda» mõningaid juba lõpetatud süüdistus-asju. Laagri administratsiooni andmetel — meil tuli neid andmeid kontrollida — oli terve hulk kriminaalkuriteo eest karistust kandvatest isikutest tegutsenud läbi ja lõhki poliitilistel motiividel, täiesti ilmsetel kontrrevolutsioonilistel eesmärkidel ja Nõukogude-vastaste organisatsioonide ülesandeid täites. Konkreetselt olid säärased kahtlused tekkinud Nikita Prohhorenko bande suhtes. Mitu aastat oli see terroriseerinud paljusid Ukraina linnu, seejärel aga ümber kolinud mustmullavööndi keskossa. Bande sotsiaalne koosseis oli küllalt mitmepalgeline, kuid tuumiku moodustasid valdavalt kulaklikud elemendid. Just nendest koosneski bandega seotud arvukate gruppide põhikiht. Mitmeköiteline toimik — kohus kestis ligemale kplm kuud — sisaldas ka minu käega kirjutatud lehekülgi. Kaks aastat tagasi seadis üks Prohhorenko gruppidest — «kol

lased külamehed» — end sisse Moskva lähistel, Kraskovis Bandiidid ei tegutsenud siin kaua — vaevalt üks kuu — kuid jõudsid selle aja jooksul surnuks pussitada ÜK(b)p Moskva Linnakomitee töötaja perekonna ning üritasid, tõsi küll, ebaõnnestunult, tühjaks teha hoiukassat.

Prohhorenko bande, vähemalt selle põhituumik, eksisteeris kuni 1934. aastani. Talve hakul piirati see sisse Voroneži lähedal metsas. Üheksa meest, nende hulgas ka Prohhorenko ise, said tulevahetusel surma, ülejäänud arreteeriti. Bandiitide üle mõisteti kohut. Kõige aktiivsemad jõugu liikmed said kõrgeima karistusmäära, teised mitme-suguste tähtaegadega vabadusekaotuse parandusliku töö kolooniates.

Möödunud aasta lõpus aga sattus SLON-i operatiivtöötajate kätte kiri, mis oli adresseeritud Prohhorenko bande ühele kolmandajärgulisele liikmele, kellelegi Bazavlukile, kes kandis karistust laagri tugevdatud režiimiga Anzeri osakonnas. Kiri andis tunnistust sellest, et kõik Prohhorenko bande liikmed pole veel kindlaks tehtud ja arreteeritud. Pealegi andsid mõningad fraasid alust oletuseks,.et Prohhorenko bande polnud ainuüksi kriminaalkurjategijate organisatsioon, millest lähtusid kohtuorganid, vaid oli seotud ukraina ja vene valgeemigrantlike organisatsioonidega Poolas. Bazavluki järele seati sisse pidev kontroll. Selle tulemusena sattusid tšekistide kätte veel kaks kirja, mis mitte ainult ei kinnitanud täielikult oletust kuritegude poliitilise iseloomu kohta, vaid andsid ka mõningad orientiirid bande tegevuse, välismaiste sidemete ning relvade, raha ja instruktsioonide kohaletoimetamise kanalite põhjalikumaks uurimiseks. Peale selle avastati Muksalma kular kuteasulas konspiratiivne «postkast». Näis, et seda ei kasutanud mitte üksnes prohhorenkolased ...

Kõige selle tõttu äratas meie brigaadi juhi tähelepanul esmajoones just prohhorenkolastesse puutuv materjal. Too kriminaalasi oli kõige perspektiivikam. Ning

kolm bri-gaadiliiget koos mõningate laagri administratsiooni töötajatega istusid peaaegu vahetpidamata Anzeri osakonnas. Nädal aega enne mind kohalesaabunud prokuratuuri eriti tähtsate asjade uurija sai endale Kegostrovi. Minu ülesandeks jäi kontrollida veel kord üht salakaubavedajat, kes istus laagri kinnises komandandipunktis. Operatiivtöötajatel oli andmeid, et salakaubavedaja ei tegelnud mitte , üksnes riidehilpude ja lõhnaõli hankimisega — ta vedas üle piiri Nõukogude-vastast kirjandust ning arvatavasti ka instruktsioone Nõukogude Liidu territooriumil tegutseva-

174

tele kontrrevolutsioonilistele gruppidele. Nende andmete oaikapidavuse kinnitamine ei halvendanud tema olukorda (tema süüdistusasja teistkordne läbivaatamine seoses uute asjaolude väljaselgitamisega ei olnud otstarbekas), see-eest aga andis SARK-i organitele võimaluse kahjutuks teha piirilähedased Nõukogude-vastased keskused, sulgeda side-kanalid või kasutada neid ära enda huvides.

Minu hoolealune, suliohtu nutikas poiss, üks nendest odessalastest, keda dramaturgid oma näidendites nii väga armastavad kujutada varastehuumori ammendamatu allikana, taibanud, et avameelsus teda isiklikult millegagi ei ähvarda, hakkas pikapeale rääkima. Seetõttu läks töö temaga võrdlemisi libedalt ega võtnud mult eriti palju aega. Juhtkond mind ei tülitanud: kogu brigaadist viibisin Suur-Solovetsi saarel ainult mina. Seega olid mul kõik võimalused «põhjakõrbenud asja» lõpuleviimiseks, seda enam, et tänu juhuslikele asjaoludele sain ma Zaikoviga tuttavaks koduses miljöös, mitte aga ametipostil, mis tavaliselt teeb kontakti loomise raskemaks.

Enne minu saabumist Solovkisse oli mulle võõrastemajas numbrituba reserveeritud. See laagri administratsiooni võõrastemaja oli väike, kuid üsnagi hubane. Ent kuna ma polnud kunagi võõrastemajade vastu erilist sümpaatiat tundnud, siis andsin meelsasti järele Arski pealekäimisele, kes tollal oli laagri peainseneri asetäitja, ning peatusin tema pool. Arski, kes elas administratsiooni asulas, suures kolmetoalises korteris, oli sellega väga rahul, sest läinud aasta suvel oli tema perekond ära kolinud Arhangelskisse, kus vanem poeg astus instituuti, Arskile aga, kes oli harjunud koduse sagina ja askeldamistega, mõjus üksinduse-vaikus rusuvalt. Valjuhääldaja, mis oli kogu ööpäeva sisse lülitatud, ei suutnud muidugi perekonda asendada.

«Nii ma siis elangi, muidugi kui seda eluks võib nimetada,» põristas Arski süngelt, ning sahistades sussitalda-dega, näitas seinal rippuvaid lakeeritud raamides fotosid, «Näe, see siin on minu troonipärija — Jurka. Poisil pole viga, eks ju? Hakkab juba vuntse kasvatama. .. Mis sa sinna vahid? Näe, kohe sinu nina ees. Ega pilt, ausalt öelda, küll suurem asi ole. Toas tegin, valgus oli vilets. Säritus-aeg jäi lühikeseks, pilt tuli tume. Tegelikult näeb ta parem välja: poiss kui purikas... Minult päris õnneks ainult kasvu. Ülejäänu sai emalt. Anja kirjutab, et tüdrukud on tema järel otsekui arust ära . .. Aga see on Paska — pesamuna, ema silmarõõm. Siin aga keskmine võsu — Ljuba-Ljubaša ... Kolm last, aga igaüks isemoodi. Ljubka on raa-

175

matukoi. Temale on raamat kõik. Kujuta ette, isegj «Betoonkonstruktsioone» püüdis lugeda. Paska jällegi on nagu elavhõbe, ei püsi pudeliski paigal. Jura aga raiskab ennast peenrahaks. Küll huvitab teda muusika, küll kirjandus, küll sport, küll maalikunst, üksvahe kogus isegj ikoone. Muidugi mitte usulistel kaalutlustel — hoidku jumal —, vaid huvist vanaaegse maalikunsti vastu. Ikoone on meil siinkandis ju palju alles. Nii ta siis neid koguski...»

Et Arskile headmeelt teha, palusin teda poja kollektsiooni näidata.

Enamik Jura kogutud ikoone olid Põhja koolkonna töö, mida oli kerge kindlaks teha rohelise fooni järgi.

«Noh, kuidas on?» küsis Arski ikoone kasti tagasi ladudes.

«Minu arvates hea kollektsioon,» laususin ma ning põ mõttel, et võid võib alati pudrule silma panna, lisasin hei delt: «Väga hea.»

Arski nägu lõi särama: kollektsiooni kiitmine oli ju kiituseks ka ta pojale. Kui me pärast õhtusööki malelaua taga istusime (erinevalt Moskvast ei olnud Solovkis kombeks öösiti töötada), tundsin huvi, kas poeg kogus kollektsiooni iseseisvalt.

«Kuidas sulle nüüd ütelda? Ilma konsultantideta muidugi läbi ei saanud. On siin üks niisugune. Sel aastal vabastati ennetähtaegselt. Praegu elab asulas, enne seda aga tohtis tsoonist vabalt väljas käia. Meil, nagu sa tead, vangid ja administratsioon omavahel eriti läbi ei käi, kuid Jurkale ma takistusi ei teinud.»

«Kas see konsultant oli mõni kunstnik?» pärisin.

Arski naeratas.

«Ei, juuksur.»

«Ma küsin tõsiselt.»

«Ka mina räägin tõsiselt: juuksur. Solovetsi juuksurit kuningas. Kuidas sel Leskovil oligi? Tupeekunstnik.»

Mul oli nii sagedasti viltu vedanud, et fortuuna pid mind kas või vahelduse mõtteski millegagi õnnistama.

«Ega mitte Zaikov?»

«Õigus,» kinnitas Arski. «Toosama tupeekunstnik oligi Jurkale konsultandiks. Peab ütlema, et ikoonide alal ei ole ta sugugi väiksem asjatundja kui juuksuriasjanduses ja males.»

«On ta siis ka malemängija?»

«Esmaklassiline. Ma ei ole teda kordagi võitnud, ja teeb sullegi pähe. Võid muide proovida. Ta astub vahel vana

tutvuse poolest minu poole sisse. Homme tuleb jälle. Mängi temaga, muidugi kui sa niisugustest tutvustest ei püüa hoiduda.»

Ma ei püüdnud «niisugustest tutvustest» hoiduda. Seetõttu järgmisel õhtul, kui Zaikov pidi Arski poole tulema, jätsin ma minemata kontserdile, kus esines brigaad, miile ule kultuurkasvatuse osakond nii uhke oli, ning jäin koju.

Mis mulje siis Zaikov endast jättis?

Vangla, parandusliku töö koloonia ja laager jätavad inimese välimusele ja käitumismaneerile tavaliselt oma jälje, mille kustutab ainult aeg. Kuid Zaikov ei sarnanenud hiljutise vangiga, nii nagu ei sarnanenud ta ka juuksuri, aadliku või ataman Dutovi staabiülemaga. Tema ja ta elulugu eksisteerisid otsekui omaette, teineteisest sõltumatult, need ei puutunud kokku ega põimunud omavahel, la oli kuivetu, sihvakas, peente näojoonte ja tihedate halliseguste juuksekäharatega ning nägi oma aastate kohta märksa noorem välja. Kerge kõnnak, mida vanades romaanides nimetati «õhuliseks», kiired elegantsed liigutused, hämmastav hoolitsus oma välimuse eest (näis, nagu jälgiks ta end pidevalt peeglist). Kuigi ta oli viiekümneaastane, ei võinud talle anda isegi neljakümmet. Ka ei märganud ma tema juures rõhutud olekut, mis võinuks näida

loomulik. Ei, Zaikov ei jätnud tigestunud, elust muserdatud inimese muljet. Pigem oli talle omane elurõõm, mida ta nähtavasti ammutas oskusest rahul olla piskuga.

Zaikov käitus lihtsalt, oma saatusega rahul oleva inimese loomuliku heasoovlikkusega, kellele ei valmista raskust ligimesele head teha. Tema käitumises polnud tunda lipitsemist, lõtvust ega alandlikkust. Teesklematu huvi vestluskaaslase vastu, kergelt rõhutatud viisakus, heasüdamlik toon, pehme huumor, parajal kohal pillatud teravmeelsus.

Arski kaotas Zaikovile ühe partii, mina — kolm. Solovetsi juuksurite kuningas osutus heaks maletajaks — keskendunud, ettevaatlik ning samal ajal võitlusvaimu täis. Võimalik muidugi, et ma tema talenti mõnevõrra üle hindasin, sest mängisin tol õhtul ise alla oma võimete. Mind ju ei huvitanud niivõrd male kui partner. Tahtsin saada temast mingisuguse ettekujutuse: sõltus ju tema tunnistustest paljuski «põhjakõrbenud asja» lõpplahendus.

Kuid ma ei saanud lüüa mitte üksnes males. Zaikov jäi minule mõistatuseks.

Väga kummaline inimene oli Ivan Nikolajevitš. Kummaline ja mõistatuslik. Tavaliselt mahuvad inimesed kogu

oma mitmekesisuse ja komplitseerituse juures mingiSse kindlasse skeemi. Vähegi inimest tundes on kerge ette ära arvata, kuidas ta ühes või teises situatsioonis käitub, mi\. lega võib hakkama saada, mida temalt võib oodaia. Eksimine on siin muidugi võimalik, kuid tõenäosuse protsent on siiski suur. Zaikov aga skeemi ei mahtunud ning tema käitumist prognoosida oli võimatu, igatahes mina sellega tegelema poleks hakanud. Tema mõtetes ja tegudes oli mingi paradoksaalsus, milles ma ei näinud loogikat. Temalt võis «oodata kõike: ausust, alatust, omakasupüüdmatust, aimust, õilsust, nurjatust, julgust ja argust. Sealjuures oli kõik see võrdsel määral võimalik ja tõenäoline.

Isegi nüüd, pärast tema surma — ta suri neljakümne kuuendal aastal — on mul raske teda iseloomustada, kuigi tean temast kõik või peaaegu kõik. Kuid mida tähendab «kõik»? Ma vestlesin temaga, tutvusin tema elulooga, tean, kellega ta läbi käis, kellega abiellus, olen tuttav tema huvideringi, harjumustega. . . Kuid see on ju ainult kest, mis varjab vaimset kondikava. Ent selleni ma ei jõudnudki. Kuid vahel mulle tundub, et mingit kondikava Zaikovil polnudki ning et ta ise ka ei osanud ette arvata oma mõtteid ja tegusid, mis olid talle eneselegi niisama ootamatud nagu teistelegi.

Mis puutub õhtusse, millest ma kirjutan, siis tutvusest Solovetsi juuksurite kuningaga tegin ma ainult ühe järelduse: enne kui Zaikovi kui tunnistajat üle kuulata, tuleb hankida lisaandmeid, sest muidu ei võinud millegi peale kindel olla. Zaikov polnud niisugune kaljukindel tunnistaja, kellest unistab iga uurija, kes harutab lahti sassiläinud asja. Ta võis osutada hindamatut abi, kuid võis ka asja teadlikult ummikusse ajada. Mõlema variandi tõenäosus oli enam-vähem võrdne, mul aga ei olnud mingit tahtmist otse enne finišit riskeerida. Mitte mingisugust tahtmist!

Juba esimesel päeval pärast päralejõudmist olin ma palunud laagri ühe osakonna ülemal koostada mulle nimekiri kõigist vangidest, kes olid vabaks lastud ajavahemikus möödunud aasta juulist kuni oktoobrini, samuti nimestik asula elanikest, kes olid ära mandrile sõitnud. Samal ajal tegeles üks osakonna operatiivtöötajatest minu palvel nimekirja koostamisega nendest, kes olid olnud «Enda-ümberkasvatajate ühingu» liikmed või kuidagi seotud laagri kunstilise isetegevusega.

Ma ei kahelnud hetkegi, et nendes nimekirjades eksisteerib ka tolle tundmatu punapea nimi, keda olid kirjelda* nud Gribanova ja kokkuostupunkti vastuvõtja,

178

See oli ainus kindel tee, mis vältis juhuslikkust. Kui ma punapea kätte saaksin ja üle kuulaksin, ei sõltuks ma enam Zaikovist, kes muutuks automaatselt peatunnistajast teise-järgulise tähtsusega tunnistajaks. Ent kõik selle tee eeli-ged ei suutnud korvata üht, kuid väga olulist puudust...

Nimekirjades, mis ma sain, oli sadu nimesid. Ja isegi siis, kui mulle oleks abiks antud kaks või kolm osakonna-töötajat, oleks kontrollimine aega võtnud vähemalt kaks-või isegi kolmkümmend päeva — tohutult pikk aeg. See sundis mind välja minema ilmsele riskile. Mis teha, muud valikut polnud. Kuu aega Solovkis istuda polnud mul võimalik.

Pärast kolme Zaikovile kaotatud partiid tegin talle ettepaneku mängida neljas, kõige vastutusrikkam ja riskantsem, mille kavatsesin iga hinna eest võita. Ja ma mängisin seda, ignoreerides kõiki teooria ja praktika reegleid. Just selles minu eelis seisneski.

XXV

Harvade raudtrellidega võretatud aknast vaatas sisse Solovetsi kremli matsakas Arhangelskaja torn. Pisut eemalt paistis niisama massiivne Povarennaja, varjates pooleldi Kvassovarennaja torni, kus praegu asus isiklike asjade ladu, kahekümnendatel aastatel aga oli olnud eeskujulik «täisaun», mis laagri teiste sanitaarobjektide hulgas püsis pidevalt esikohal. Selle juhatajaks oli tollal endine Wrangeli vastuluureohvitser, fanaatiline puhtusearmastaja, sanitaarpropagandaalaste plakatite peen tundja ja Mar-; melaadi-Sonja alaline austaja ... Torne lahutas hallidest põllukividest müür. Selle kohal paistsid siseehituste katused ning Spas-Preobraženski ja Uspenski kirikute koonused. Veelgi kõrgemal, akna ülemises servas — lapike tumesinist taevast. Mööda Svjatoje järve jääd venisid lohistid palgikoormatega — see oli kütus kitsarööpmelise raudtee vedurite jaoks.

Minu ajutises kabinetis oli soe ja vaikne. Paksud palkseinad, kahekordsed uksed ning eeskoda ei lasknud läbi ühtki heli.

Zaikov vaatas äraootavalt mulle otsa. Tema pilgus polnud valvsust, — sealt võis leida ainuüksi lõbusat uudishimu. Samasuguse uudishimuga oli ta mind vaadanud mängu ajal, kui oli teinud salakavala käigu. Kuid seekord meie vahel malelauda ei olnud.

Elektripliidil kuumaks läinud teekannu kaas klõpsatas. Tõmbasin stepsli välja, kaas kerkis veel viimast korda ning vajus siis otsekui vastu tahtmist tagasi. Kaaneaugust tungis välja peenike aurujuga, mööda higiseks tõmbunud niklit jooksid alla veetilgad.

«Kas soovite teed, Ivan Nikolajevitš?»

«Ega ära ei ütleks ...»

Panin tee tõmbama, kallasin siis klaasidesse, võtsin voodikapist suhkrutoosi ja Moskvast kaasatoodud küpsise-paki «Karina».

Lõhnas koduselt tee järele. Siin oli kõik kodune.Välja arvatud ainult trellid kolme poolega veneetsia ekendel…

180

«Arvatavasti nimetatud tüdruku auks, kes sündis Kara merel?» küsis Zaikov, silmitsedes lähemalt küpsise-pakendit.

«Jah, kõige noorema tšeljuskinlase, Karina auks.» «Ega igaühel ei ole nii magus mälestus oma sünnipäevast ...»

«Seda nüüd küll.»

«Head küpsised,» kiitis ta. «Meile siia niisuguseid ei tooda.» Ning vaadates mulle otsa, ütles: «Raske uskuda, et ma teid alles täna hommikul raseerisin. Habe kasvab teil kiiresti.»

«Mis parata.»

«Te peaksite kaks korda päevas habet ajama, nagu inglased. Kahju, et see meil kombeks ei ole. Venelasel pole austust habemenoa vastu. Erand oli vast ainult Peeter Esimene: enne kui ta emakese Venemaa palge läände pööras: lõikas" ta aruka mehena sel habeme maha, et eurooplasi idanaabri metsloomavälimusega mitte hirmutada. Laevastik ja habemenuga on tema teene. Võib arvata, et Peetri jaoks oli progressi sümboliks hästi puhtaks raseeritud venelane, hollandi piip hambus, laeva pardal, mille on ehitanud uduse Albioni pojad.»

«Kas kallan teile veel teed?»

«Palun, kui see teile tüli ei tee. Te olete muidugi moskvalane? Ma mõtlen sünnipärane moskvalane?» «Miks te nii arvate?»

«Seda on kerge näha tee valmistamise viisist. Üleüldse on tee keetmise kunst, nagu ikoonimaaliminegi, venelaste prioriteet. Inglastel ei tule see välja, neid segab ratsionalism, selleks aga, et valmistada suurepärast teed, peab olema poeet. Mõnikord on mul kahju, et ma pole saanud teed juua Puškini juures.»

«Kuid inglastel olid Byron ja Milton ...»

«Unustasin!» Zaikov laiutas käsi. «Nähtavasti oskasid need kaks ka teed keeta.»

Zaikov rääkis kergelt, lõbusalt, talle omase sundimatu sega, ent tema silmades oli ikka toosama uudishimu: ta tahtis teada, miks teda siia oli kutsutud. Täiesti loomulik soov...

«Ivan Nikolajevitš, miks te valisite juuksuri elukutse?»

«Ma ütleksin frisöör. Juuksur on peaaegu sama mis habemeajaja.»

«Teile pakuti ju geodeesiaga seotud tööd.»

«Kunagi oli punastele lippudele kirjutatud, et iga töö on austust väärt.»

«Kuid sinna oli ka kirjutatud, et igaühelt tema võimete järgi. Te olete haritud mees, valdate keeli, tunnete öko,-noomikat, matemaatikat, kartograafiat. , .»

«Eksite, Aleksandr Semjonovitš, eksite. Zaikov, kellest teie räägite, on ammu surnud, olgu muld talle kerge!» Ta lõi naljatamisi risti ette. «Too Zaikov on hingusele läinud. Mina olen kõigest tema nimekaim. Zaikov on teatavasti väga levinud nimi. Zaikove on meie maal sadu tuhandeid. Minu nimekaim studeeris mitmesuguseid teadusi, tundis keelevaras oma sinist verd valgete idee eest, austas isakest tsaari ja kolmevärvilist lippu. On mul siis temaga midagi ühist peale nime? Olen ainult frisöör, Aleksandr Semjonovas, habemeajamistsehhi töötaja, vurru- ja soengumeister.. .»

«Seda praegu.»

«Ärge uskuge ankeete, Aleksandr Semjonovitš. Olen alati olnud frisöör.» Ta murdis küpsise küljest tükikese, pistis selle suhu ja vaatas ringi, otsekui oleks alles nüüd märganud tuba, kus me istusime, trellitatud akent ning aknast paistvat kloostritorni. «Kunagi avastasin suure tõe. Selle avastuse tegin ma poisikesepõlves. Tõsi, mitte iseseisvalt. Mind aitas Diana ...»

«Ma ei tunne nii hästi teie elulugu.»

«Andke andeks, teil on õigus. Seda enam, et ma ankeetides Dianast midagi ei kirjutanud. Diana oli koer, minu isa hagijas. Isa oli mul vana aja inimene, armastas mütoloogiat, mistõttu olid meil Dianad, Afrodited, Heraklesed, Poseido-nid ... Ja seda, pange tähele, Rjazani kubermangus. Kuid lugu, milles peakangelase osa mängis Diana, on õpetlik — otsekui loodud koolilugemiku jaoks. Kuid ma ei tahaks teie aega raisata.»

«Kuulan teid meeleldi.»

«Kas viisakusest?»

«Mitte ainult... Ka professionaalsest huvist.»

«Olete avameelne,» sõnas Zaikov. «Mis siis ikka . .. Lõppude lõpuks on see väga lühike lugu. Ja kes teab, võibolla läheb teil seda tõepoolest kunagi tarvis... Minu isa, õigemini, minu kadunud nimekaimu isa, nagu teile muidugi teada on, oli mõisnik.» Ta muigas. «Ja peale selle, nagu teile võib-olla teada ei ole, kirglik jahimees. Muide, maaomanikud olid tollal peaaegu kõik jahimehed; ega asjata öeldud, et ilma hurdakoerata pole sa õige mõisnik. Koertetall oli isa uhkus ja ajaviide. Penidele pühendas ta hulga rohkem tähelepanu kui minu nimekaimule, ainsale pojale ja pärijale. Imelikku polnud selles midagi: koerad

on sõnakuulelikud, truud ja peremehesse kandunud, mitte nii nagu lapsed. Valitumad kutsikad ei elanud mitte koerte-tallis, vaid elumajas, tubades. Dianat peeti kõige paremaks. Ta olijaibukas, erakordsete tsirkusekoera annetega kutsikas. Õpetasin talle üsna lühikese ajaga selgeks mitmed kunsttükid. Kui Diana suuremaks kasvas, võttis isa ta endaga jahile kaasa. Siis aga paraku selgus, et oma puhta-tõulistelt esivanematelt polnud ta midagi pärinud: ei jahi-kirge, mille poolest see tõug kuulus oli, ega ka lusti metsas ringi kolada. Isa isiklikult püüdis teda välja õpetada, kuid edutult. Ta nägi Dianaga terve kuu vaeva, kuid veendudes oma katsete viljatuses, käskis ta koera üles puua. Haavapuu otsa. See oli enesestmõistagi barbaarne, kuid vastas tolleaegsetele tavadele. Hääba peeti — muidugi enne seitsmeteistkümnenda aasta oktoobrit — jumala poolt äraneetud puuks. Eksisteeris uskumus, et haava otsa poos end üles Juudas ning sellest ajast alates haavalehed värisevad, kurikuulsate hõbeseeklite värvi koore all aga on hüübinud juudaveri. Ebausklike kalduvustega jahimehed arvasid, et kui nad kõlbmatut hurta või hagijat haava otsa üles ei poo, tähendab see saatuse narrimist ning jahiõnn pöörab neile alatiseks selja. Mahajäänud agraar-feodaalmaal, nagu seda oli tollal Venemaa, olid eel-arvamuste kammitsais nii ekspluataatorid kui ekspluateeritavad, usuvastane propaganda aga oli seadusega keelatud. Ning Diana poodi haava otsa üles. Löödi haavatüvesse konks ning poodi üles... Ent sellel ennerevolutsiooniaegsel lool on happy end — õnnelik lõpp. Keegi õilsameelne jääger, mees rahva seast, muuseas minu nimekaim, lõikas nööri läbi ning päästis koera surmasuust. Ta võttis Diana endale. Isa sai muidugi sellest teada, kuid pidas paremaks juhtunu suhtes silmad kinni pigistada.»

Zaikov vakatas ning ma küsisin:

«Kas see on kõik?»

«Peaaegu.»

«Aga kuhu jääb loo moraal?»

«Moraal? Nagu kõigis õpetlikes lugudes, on asja tuum siingi järelsõnas.»

«Teete mind uudishimulikuks.»

«Niisiis, Diana päästeti,» lausus Zaikov. «Vähemalt mulle näis nii. Ent aasta pärast, kui olin juba kadett, külastasin, või õigemini minu nimekaim külastas jäägrit ja Dianat, kuid.

. . Kujutage enesele ette, Aleksandr Semjonovitš, Dianat kui seesugust polnudki enam olemas. Diana oli hinge heitnud. Kuigi jäägri koer sarnanes Dianaga, reageeris

183

ta ainult nimele Maška. Maška ei tundnud enam ei Diana peremeest, ei mind, ei kunsttükke ega haaba, mille otsa Diana üles poodi... Algul see üllatas mind: kadeti-korpuses ei õpetatud ju filosoofiat, — kuid pärast mõnin. gaid mõtisklusi mõistsin ma üht-teist. Sain aru, et nii loo-mad kui ka inimesed ei sure mitte üks kord, vaid palju kordi. Surevad ja sünnivad uuesti...»

«Kas selles seisnebki teie avastus?»

«Jah, see on tolle avastuse lihtsustatud skeem,» kinnitas Zaikov. «Sain aru, et pärast seda, kui end haava otsa üles poonud Juudas silmusest välja võeti, võis ta taas ellu ärgata Abelina, kindral Skobelevina või Boriss Savinkovina.»

«Teil ei puudu kujutlusvõime, Ivan Nikolajevitš . . .»

«Professionaalne omadus. Frisöör ilma fantaasiata on käsitööline. Juuste fileerimine, siluettlõige, tušeerimine, piiramine — kõik see nõuab fantaasiat.»

«Väga võimalik. Kuid ma ei taipa sellest suurt midagi. Niisiis haab, mis täidab surma- ja eluvee funktsioone?»

«Ütleksin teisiti: ta annab uue elu, mis pole eelnevaga peale ankeedi mingil viisil seotud. Sündimiste ja suremiste ahel, surnud juudaste imepärane moondumine elavateks skobelevideks, ülespoodud dianade muutumine maška-deks...»

«Aga kindralstaabi polkovniku moondumine frisööriks?»

«Olen ära elanud mitu elu,» lausus Zaikov. «Kindralstaabi polkovnikust ei saanud kohe juuksur. Minu esimene haab oli seitsmeteistkümnenda aasta oktoober, teine — kahekümnes aasta Gurjevis, kus mul oli võimalus juttu ajada ühe toreda madrusega kubermangu tšekaast. Siis kolmas, kui minust sai intendant, seejärel neljas .. .Kõik arenes täielikus vastavuses dialektika seadustega: mööda spiraali, altpoolt üles, lihtsamalt keerulisemale ... Nüüd olen spiraali tipus, kuigi spiraalil vist nagu ei tohikski tippu olla. Nüüd olen frisöör. Olen sündinud frisööriks, Aleksandr Semjonovtiš.»

«Kas enesealandus uhkuse hinnaga?»

«Mis te nüüd! Kutsumus! Tundub, et te ei hinda väärilselt minu avastust. Ja julgen teile kinnitada, et asjata: skeptitsism on siin kohatu. Frisööriamet on praegu tõepoolest minu kutsumus. Ütlen rohkemgi: see oli mulle ette määratud juba varem, eelmistes eludes, ainult et ma ei mõistnud seda kohe. Paljudele on seesugune mõistmatus lõppenud traagiliselt. Võtame näiteks suurepärase jäägri Nikolai Romanovi, kes pidas ennast kogu Venemaa imperaatoriks,

184

merekaru Koltšaki ja vene köögi tundja Dutovi. Esimene haab jäi neile viimaseks... Kuid ülemkokk Putov oleks võinud Solovkis oma nime kuulsaks teha oivalise guljaši, aromaatsete pelmeenide, beljaši või laevastikupäraselt valmistatud makaronidega. Tal poleks leidunud siin võistlejaid. Ka Romanov poleks tarvitsenud riiklikku eelarvet lõhki ajada. Ta oleks näiteks võinud lasta linde kohalike kodu-uurijate jaoks, muretseda karusloomasovhoosile sööta, dresseerida koeri, tööst vabal ajal aga, ühiskondlikus korras, pidada loenguid Venemaa ajaloost: Griška Rasputinist, ühiskonna kõrgemate kihtide laostumisest revolutsiooni eelõhtul, papp Gaponist ja verisest pühapäevast ... Ka Koltšakile oleks leidunud õige koht. Temast oleks saanud suurepärane madrus aurik «Gleb Boki» meeskonnas, majakavaht või isetegevusliku teatri näitleja, kes oleks

mänginud õilsate perekonnaisade rolle. Kuid neil, nagu muide ka Solovki laagril, ei vedanud ...»

«Miks siis? Vastavalt teie teooriale võisid nad uuesti ümber sündida ükskõik kelleks. Väga võimalik, et nad on kuskil siinsamas, salakaubavedajate, kontrade või teeröövlite seas.»

«Teil on õigus, kuigi ma pidasin silmas vaimset uuestisündi,» oli Zaikov päri. «Seesuguse oletuse jaoks ei jätkunud mul fantaasiat. Olen frisöör — kõigest frisöör. Mitte rohkem.»

«Muide, millal see imepärane moondumine aset leidis?»

«Mida te silmas peate?»

«Teie nimekaimu ümbersündi frisööriks.»

«Ammu, väga ammu ...»

«Kuid siiski?»

«Varsti pärast arreteerimist, Aleksandr Semjonovitš.»

«Sel ajal, kui ma ei eksi, oli ta juba teist korda abielus? Esimene naine sai ju kahekümne teisel aastal Omskis surma.»

«Naine ja poeg ...»

«Andke andeks. Naine ja poeg ... Niisiis, ta oli teist korda abielus?» «Jah.»

«Ja naise nimi oli Julia Sergejevna?»

Zaikovi käsi, mis oli sirutumas küpsise järele, peatus. Ta heitis mulle kiire pilgu, rüüpas klaasist lonksu, kõverdas huuli.

«Tee on jahtunud, Aleksandr Semjonovitš ... Kui lubate, soojendan üles.» Ta lülitas elektripliidi sisse. Tumedad spiraalikeerud lõid roosatama, siis aga muutusid

helepunaseks. «Kiiresti kuumeneb .. . Hea pliit. Kas võtsite selle ka Moskvast kaasa?» «Ei, sealt mitte.»

Zaikov asetas teekannu käratult pliidile ning vaatas aknast välja, kus loojuv päike värvis Arhangelskaja torni teravatipulise kupli ookerkollaseks ja klooštrimüüri raske vari langes Svjatoje järve jääle.

Ja ma mõtlesin, et ta vist armastab väga Julia Sergejevnat, seda tigedate silmadega õblukest naist, kes on osanud ennast elus hästi sisse seada. Minu arvates polnud ta ei ilus ega ka tark. Väikekodanlane, pisikiskja.

Julia Sergejevna, Šamrai, Zaikov ja tundmatu — kolmnurk, mis sai rikkamaks neljanda nurga võrra . ..

Zaikov vaikis. Silmade ümber sinetasid rõngad. Lodev nahk lõua all, sooniline kõhn kael, rippuvad põsekotid ...

Miks mulle varem näis, et ta näeb oma aastate kohta noorem välja? Mis noorem — palju vanem! Elust ära räsitud ja ära ilustatud inimene. Vanamees, kes armastab noort naist. Lugu, mis on niisama vana kui inimkond ning millele kupletistid pühendavad lõbusaid laulukesi, kuigi selles lõbusat ehk nii palju polegi. Haab teid paraku ei aidanud, Ivan Nikolajevitš: Diana Maškaks ei muutunud. Mitte kellelgi pole veel õnnestunud ühe elu asemel elada kümmet. Aastaid, saatust ja ajalugu ei peta. Ja ka iseennast on raske petta, kuigi püüate seda küllaltki meisterlikult teha.

Zaikov võttis pliidilt keema läinud teekannu, kallas tee klaasidesse, ühe pani minu ette.

«Ma ei tahaks rääkida Julia Sergejevnast...» «Tean, Ivan Nikolajevitš.»

«Kui te ei meenutaks enam tema nime, oleksin teile väga tänulik. Raske oleks leida teemat, mis oleks mulle ebameeldivam.. .»

«Ka seda ma tean.» ,

«Ja sellele vaatamata tahate jutuajamist jätkata?» «Mul pole teist teed, Ivan Nikolajevitš.» «Ah nii?»

«Kahjuks. Selle jutuajamise pärast ma õigupoolest Solov-kisse sõitsingi.» «Isegi nii?»

«Ja see ei ole teile, muide, saladuseks.»

«Ma ei mõista teid, Aleksandr Semjonovitš.»

«Mõistate, Ivan Nikolajevitš, väga hästi mõistate.»

«Lubage huvi tunda, miks te selles nii kindel olete?»

«Kas te saite Pružnikovilt kirja?»

186

Ta vaikis, otsekui poleks kuulnud minu küsimust. Kuid võib-olla ta tõepoolest ei kuulnud seda.

«Sain...»

«No näete nüüd.»

«Tuleb välja, et ta kirjutas selle teie etteütluse järgi,» tähendas Zaikov.

«Ei, kirja kirjutas ta iseseisvalt,» laususin mina. «Omal soovil, täpselt samuti, nagu kirjutas teile Julia Sergejevna ...»

«Te olete muidugi Pružnikovi kirja sisuga tuttav?» Zaikov ootas vastust.

«Ei ole. Ma ei armasta võõraid kirju lugeda. Pealegi ei öelnud Pružnikov mulle, et kavatseb teile kirjutada.»

«Te räägite iseendale vastu.»

«Mitte üks põrm. Kas siis kujutlusvõime on ainult frisööride privileeg? Tundes situatsiooni ja Pružnikovi, polnud raske ära arvata sündmuste edasist kulgu ning järelikult ka kirja sisu. Tähendab, ma ei eksinud?»

«Ei eksinud,» noogutas Zaikov.

«Ja kuidas te suhtusite minu võimalikku siiasõitu?» «Kas avameelselt?»

«Võimaluse korral, muidugi, kui see teile tüli ei tee.» «Täieliku ükskõiksusega, Aleksandr Semjonovitš. Te ei saa ju minu olukorda ei halvendada ega parandada.» «Tõsi. Ja ausalt öeldes, sinnapoole ma ei püüagi.» «Kuid ikkagi...»

«Kuid ikkagi luban ma mitte tuhnida teie ja Julia Sergejevna omavahelistes suhetes, või kui see teile rohkem sobib, siis teie nimekaimu perekondlikes suhetes.»

«Kas armuand sandile?» küsis Zaikov irooniaga.

«Ei, ratsionalism ja otstarbekus. Mul pole vajadust teilt Julia Sergejevna kohta midagi pärida: vestlesin temaga juba Moskvas. Mis puutub tema eraellu, siis see on täielikult teie isiklik asi.»

«Ainult tema isiklik asi,» parandas Zaikov.

«Olgu nii. Mõlemas variandis huvitab mind ainult üks seik, mis leidis aset möödunud aasta kahekümne viiendal oktoobril. Kuid kõigepealt palun teid vaadata neid värsse.»

Zaikov võttis minu käest paberilehe ning luges valjusti: «Tervist, publik valitud, meie eri vabariik ...»

«Kes selle kirjutas?»

«Teate ju väga hästi, et mina,» lausus ta. «Aga kui te ei teaks, võiksite kergesti grafoloogilise ekspertiisi abil kindlaks teha.»

«Graafilise.»

187

«Olgu graafilise. Olen detektiiviasjanduses võhik.»

«On see teie luuletus?»

«Ei ole.»

«Kelle siis?»

«Rahvaluule.» Ta laiutas käsi. «Vangilaulikute repertuaar. Kahekümnendate aastate lõpus esitati seda laulu kõigis osakondades ning sel oli publiku seas pidev menu. Ja veel: «Meid vendi, pimedaid kui öö, teeb nägijaks vaid kult-masstöö.»»

«Kuid miks on värsid kirjutatud teie käega?»

«Sellepärast, et see on üks sajast või saja viiekümnest koopiast, mis ma selle žanri austajatele valmis vorpisin. Siis ma veel suitsetasin, iga eksemplar aga maksis viis paberossi või pool klaasi esimese sordi mahorkat. Kõige helgemad aastad minu uues elus — tunnustus, populaarsus, kõigutamatu autoriteet, ühiskondlik kaal. Mind võeti vastu kõrgemasse seltskonda ja isegi Pavel Nifontovitš Brudastõi, hüüdnimega Pressraud, austas mind käepigistusega. Edu, kuulsus, mahorka ... Millest veel võib unistada? Ainuüksi mälestustest hakkab pea ringi käima!»

«Kas te teate, kuidas see paber minu kätte sattus?»

«Loomulikult mitte.»

«Imelik, et Julia Sergejevna teile ei kirjutanud.»

«Vabandage triviaalsuse pärast, Aleksandr Semjonovitš, kuid elus on üldse väga palju imelikku.»

See paber oli nende dokumentide hulgas, mis olid visatud postkasti. Enne seda aga olid dokumendid olnud portfellis, mis läks kaduma ühel vastutaval töötajal, Moskva trusti juhatajal...»

«Väga huvitav. Kuidas need värsid võisid küll sinna sattuda?»

«Nähtavasti oli portfelli uus valdaja, Solovetsi rahvaluule austaja, hajameelne inimene.»

«Arvatavasti.»

«Ja veel üks detail. Kannatanu isiklikel dokumentidel, mis olid postkasti visatud, puudusid omaniku pildid.»

«Kas Solovetsi rahvaluule austaja oli need välja rebinud?»

«Mitte rebinud, vaid ära võtnud. Väga hoolikalt, otsekui kartes neid rikkuda... Jäi mulje, et fotod on millekski vajalikud.»

«Milleks temal neid vaja pidi minema?»

«Miks just «temal»? Pole võimatu, et need olid määratud kellelegi teisele...»

«Näiteks?»

188

«Näiteks laagrisemule, kellega sai oldud koos «Enese-ümberkasvatajate ühingus»,»

«Julge oletus.» Zaikov, muigas. «Üleliia julge ... Kuid ikkagi, mis on kõige sellega pistmist Julia Sergejevnal?»

«Kui teil midagi selle vastu ei ole, tuleksin lagedale veel ühe «üleliia julge» oletusega.»

«Mis seal's ikka ...»

«Oletame ... Ma kordan: oletame, et tuhande üheksasaja kolmekümne neljanda aasta kahekümne viiendal oktoobril kell üheksa õhtul tuli Julia Sergejevnale külla tema vana tuttav, selle trusti juhataja, kus Julia oli varem töötanud, kuid oli sunnitud lahkuma. Omal

soovil, muidugi... Tuttava naine ja tütar viibisid sel ajal lõunas, sanatooriumis, mistõttu...»

«Kui saaks läbi ilma üksikasjadeta,» katkestas mind Zaikov, «oleksin teile ülimalt tänulik.»

«Andke andeks, Ivan Nikölajevitš. Saan läbi ka ilma üksikasjadeta. Need pole kuigi vajalikud. Ühesõnaga, umbes tunni-poolteise pärast nende omaetteolekut segati, ilmus ootamatu külaline — punapäine keskmistes aastates mees, kes oli Moskvasse saabunud Kaug-Põhjast. Julia Sergejevna mees, Ivan Nikölajevitš Zaikov, kes oli oma karistuse Solovetsi eriotstarbelises laagris ära kandnud ja elas nüüd asulas, oli palunud punapead külastada oma naist, üle anda talle kiri ja väike pakk. Kõige järgi otsustades tundis punapea sümpaatiat oma seltsimehe vastu «Eneseümberkasvatajate ühingust» ning pidas tema eest seismist oma südameasjaks. Leides Julia Sergejevna juurest eest teise mehe, ületas ta pisut oma volituste piire ...»

Zaikov istus, pea norus. Ma ei näinud tema nägu, vaid ainult hõbedaselt helklevaid juukseid. Kui arstid opereerivad, kasutavad nad anesteesiat. Meie aga, lahates skalpelliga võõrast hinge, narkoosi ei kasuta. Hingevalu tuimes-tada kahjuks ei saa. Ei mingit maski ega narkoosi. Ainult skalpell...

«Ja edasi?» küsis Zaikov kõlatult, ilma et oleks pead tõstnud.

«Skandaal. Niivõrd vägev, et seda kuulsid naabrid. Julia Sergejevna tuttav oli sunnitud jalga laskma, auto ootas teda ukse ees.»

«Kas kõik?»

Zaikov istus endises poosis, kuid tema hääles oli tunda mingit uut kõlavarjundit. Näis, et kõige hullem on juba seljataga. Veel viimane lõige, ja lennaku siis see kolmekordselt neetud skalpell kus kurat!

«Peaaegu kõik, Ivan Nikolajevitš. Kuid asja tuum, nagu teie õpetlikus looski, tuleb päris lõpus. Võttes arvesse, et punapea polnud mitte üksnes õilis tasuja, õigluse jünger ja nii edasi, vaid ka mees teatud minevikuga, ja väga võimalik, et ka olevikuga, sattus Šamrai portfell tema kätte. Portfelli sisuga toimis ta täielikus vastavuses oma vaadetega: kellad ja portsigari viis kokkuostupunkti, dokumendid viskas postkasti, fotod aga kui asitõendi esitas Julia Sergejevna mehele, see tähendab teile . .. Mida sellele veel lisada? Vast ainult seda, et uurides graveeringuid kelladel, märkas ta endise vangi ja «Eneseümberkasvatajate ühingu» liikme Pružnikovi nime. Pružnikovist oli ta kuulnud või (mis on vähem tõenäoline) tundis teda isiklikult. Igatahes Pružnikovile määratud kella ta kokkuostupunkti ei viinud. Pružnikov sai kella kätte ja see oleks talle peaaegu traagiliselt lõppenud. Selleks korraks on kõik, Ivan Nikolajevitš.»

Zaikov vaikis ning ma ei kiirustanud teda takka. Enne otsuse tegemist pidi ta mõtteid koguma. Tal oli selleks tuline õigus ning ma ei tahtnud talle survet avaldada.

Minut, teine, kolmas ...

«Kas tohib midagi küsida, Aleksandr Semjonovitš?» «Loomulikult.»

«Kas olete siin selleks, et vastutusele võtta oletatavat portfelliröövijat?»

«Muidugi mitte. Vajan teda vaid kui tunnistajat, temaga ei sünni midagi halba. Sellel, mis juhtus Julia Sergejevna korteris, olid kaugeleulatuvad tagajärjed.»

«Mõistan. Veel üks küsimus, kuigi tean juba ette teie1 vastust. . . See, mida te praegu rääkisite, on muidugi täielikult tõestatud?»

«Ei. Kaugeltki mitte.»

Ta vaatas mulle imestunult otsa.

«Poleks uskunud, et te seda tunnistate.»

«Mispärast?»

«Ei ole nagu kombeks tunnistada. ..» Zaikov vaiki viivu. «Teie oletus ei tarvitse ju paika pidada.» «Arvan, et see siiski peab paika.»

«Kas teie arvestus rajaneb sellel, et annan teile üle fotod, Julia Sergejevna kirjad ja Pružnikovi kirja, mis te arvate minu käes olevat, ning nimetan tolle tundmatu nime?»

«Jah.»

Zaikov muigas tahtmatult ja ütles vaikselt, otsekui rääkides endaga: «Olete kummaline inimene, Aleksandr Semjonovitš. Kas liiga kaval või liiga naiivne — mitte ei taipa.

190

Mäng, mida te minuga mängite, on samuti kummaline: te ju mängite «äraandmist», kuid nii me kokku ei leppinud, gi, Aleksandr Semjonovitš, niisugust kokkulepet meil polnud...» «Kuid miks mäng?»

«Aga mis siis? Jaht «piiks-peibutusega»?» «Ma ei mõista teid.»

«Unustasin, et te pole jahimees, Aleksandr Semjonovitš. See on peibutusviis, kus'varitsev kütt meelitab rebast ligi hiire piiksumisega. Täis kõhuga jahimees, näljane rebane ja vinnastatud püssikukk. .. Iidne jahipidamisviis, mis nõuab kannatust ning oskust hiire piiksumist järele teha.»

«Viiskümmend viiekümne vastu,» mõtlesin ma, kuid lõin samas kahtlema: «Ei, nüüd ei ole enam viiskümmend viiekümne vastu. «Poolt» ja «vastu» vaheline suhe on vist juba muutunud. Seitsekümmend kolmekümne vastu, kuid võibolla ka üheksakümmend kümne vastu ... Zaikov oli iga hetk mingile otsusele jõudmas.»

Selles olin ma peaaegu kindel. Kuid missugusele otsusele? Kuhupoole raskuspunkt kaldub? Rahu, Beletski, ära kiirusta. Kõik läheb korda. Peab korda minema. Niia siis . . .

«Mäng, jaht,» ütlesin ma. «Aga kui see pole ei see ega teine?» «Mis siis?»

«Täiesti loomulik katse avameelselt vestelda. Kas see paneb teid imestama?»

«Täna paneb mind kõik imestama. Kuid ...» Zaikov vaikis viivu. «Oletagem, et olete tõepoolest siiras. Oletagem, et see on tõesti teie loomulik,» ta tõi intonatsiooniga esile sõna «loomulik», «katse avameelselt vestelda. Oletagem .., Kuid vestelda kellega? Kas endise aadlikuga? Nõukogude teenistujaga? Vangiga? Petetud abielumehega?»

«Ei, lihtsalt Zaikoviga. Ivan Nikolajevitš Zaikoviga, kes on enda jaoks välja mõtelnud haavapuu ja mitu elu, kuid igaüks elab ju vaid üks kord, ent see-eest kaua, väga kaua. Nii on lood, Ivan Nikolajevitš!»

Ta vaatas mulle uurivalt otsa ja naeratas.

«Kummaline.»

«Ei, samuti täiesti loomulik.» «Väga kummaline,» kordas ta.

Nüüd teadsin ma juba kindlalt, kuhu raskuspunkt oli kaldunud.

«Teen Ivan Nikolajevitš Zaikovile ettepaneku vastata avameelsusele avameelsusega.»

191

«Kuid ikkagi te eksite, Aleksandr Semjonovitš, lihtsalt Zaikovi ei eksisteeri.» «Ta on minu ees.»

«Ei, teie ees on frisöör. Aga mida võib nõuda ühelt fri-söörilt? Juuksed, habe, soeng ... Ta ei tarvitse sekkuda asjadesse, mis ei puutu otseselt tema kutsealasse. Kuid teie argumentides on kui mitte uudsuse, siis mingi ahvatlev võlu. Ja kui ma oleksin see, kellest te räägite, siis vastaksin ma teie avameelsusele avameelsusega.»

«Ja nimelt?»

«Ma tunnistaksin, näiteks, et oma oletustes ei eksinud te peaaegu üldse. Tõepoolest, vastutava töötaja mahaunustatud portfell sattus punapea kätte, kuid, pange tähele, maha unustatud, mitte röövitud. Ütleksin, et fotod, nagu te oletasite, saadeti Julia Sergejevna mehele ning need on siiani koos naise kirjadega tema kohvri põhjas. Ma nimetaksin ka punapea nime — Gordei Anissimovitš Tšipiljov. See mees on Muksalmas asumisel ja töötab piimafarmis. Kuid ...» Ta laiutas abitult käsi. «Olen kõigest frisöör, Aleksandr Semjonovitš. Seepärast ärge mõistke minu üle kohut — ma ei saa teie avameelsusele avameelsusega vastata. Kas te homme tulete minu juurde habet ajama?»

«Kui teil midagi selle vastu ei ole.»

«Mul oleks rõõm teiega kohtuda. Kuid minu soovituse üle mõelge siiski järele.»

«Missuguse soovituse üle?» küsisin, mõistmata veel täielikult, et praegu kirjutati lõpuni «põhjakõrbenud asja» viimane lehekülg.

«Soovituse üle kaks korda päevas habet ajada, nagu tee vad inglased,» tuletas meelde Zaikov ning kõlistas lusika vastu teeklaasi serva.

«Kindlasti mõtlen, Ivan Nikolajevitš. Olen teile väg tänulik.»

«Soovituse eest? Tühi asi! Frisöör peab hoolitsema klien tide välimuse eest. Isegi siis, kui need on juhuslikud kliendid. Kasutades teie väljendit — see on loomulik. Kuid nüüd lubage mul lahkuda. Homseni, Aleksandr Semjonovitš!»

«Homseni, Ivan Nikolajevitš!»

XXVI

Ootamatu sula tõttu lendasin Solovkist välja kaks päeva hiljem, kui olin kavatsenud. Sulailm oli ka Arhangelskis. See-eest võttis Moskva mind vastu lume ja üsnagi käreda pakasega, mida on kombeks nimetada virgutavaks.

Lumised katused, härmas puudeoksad puiesteedel, boti-kud, vildid, punased ninad ja paigaltantsu trampivad jäätisemüüjad ... Ent ikkagi oli Moskva õhus tunda kevade-hõngu. Tema tulekut kuulutasid vareste kraaksumine, urbades pajuokste kimbud, mida müüdi igal tänavanurgal, nobedate varblaste kärsitu askeldamine ja möödujate elavnenud näod. Midagi üllatavat selles polnud: käes oli märtsikuu.

Kuznetski Mostil, Sisekaubanduse Rahvakomissariaadi Keskkaubamaja klaasvitriini taga seisis naeratades võluv mannekeen supelkostüümis. Ajanud ette oma laia, «Dünamo» maikas rinna, valmistus tornist vette hüppama heledajuukseline kehakultuurlane. Üleoleva armulikkusega silmitses neid haiglaselt kõhnunud kavaler kaheksateistkümnenda sajandi kostüümis. Viimane oli tipptopp riides: jalas lühikesed püksid nagu esimese astme kooli õpilastel, kes pole veel täitnud PVHO[1] norme, ning koketsete paeltega naistesukad, õlgadel keep, seljas pikk vest ja puusal kõige ehtsam rapiir — vitriini ees tungleva lastekarja kadedusobjekt. Niisuguse mõõgaga saaks korrapealt üle hoovi kangelaseks. Mis siin hoovist rääkida — üle terve põiktänava, kooli, kvartali!

Kui ma Moskvast ära sõitsin, siis alles hakati' seda vitriini («Antiik-, kesk- ja kaasaegsete riietusesemete näidised») kujundama. Ja nüüd olge lahked — end vurhvi löönud absolutismiajastu ekspluataator on uljalt toetumas mõõgapidemele. Vähe sellest, ta tunneb end siin nagu kodus. Teda ei pane enam imestama autobussid, trammid,

ajalehevitriinid, afišid ega kahekümnenda sajandi ime - kino. Päh, misasja! Teda ei suuda hämmastada isegi sensatsiooniline teadaanne raadio proovisaatest, milles anti

193

Moskvast Buenos Airesesse edasi grammofonimuusikat ettevalmistused seitsekümmend kaheksa aastat tagasi Tatari väinas uppunud fregati «Pallada» merepõhjast ülestõstmiseks ega Moskva pioneeride massiline liikumine — «Aidakem oma vanemail meid paremini kasvatada! ...»

Kavaler, täpselt samuti nagu tema vitriininaabergi — noorusliku väljanägemisega antiikkreeklane kergemeelsetes sandaalides — oli juba jõudnud end Kuznetski Mostil sisse elada, ja kui ta kirubki vahel vene kliimat (lumi ja pakane märtsikuus!), siis oma rahulolematust ta millegagi välja ei näita. Ent võib-olla on kaubamaja vitriin nende jaoks seesama mis Ivan Nikolajevitš Zaikovi jaoks Solo-vetsi saared?

Kuid Arhangelsk ja Solovki on seljataga. Neid tuletavad meelde vaid ümbrikku talletatud Šamrai fotod, kaks Julia Sergejevna kirja, tema mehe ja Gordei Tšipiljovi (ta on ka Jaroš, Dunaiski ja Balavin) ülekuulamisprotokollid ning ettekanne, mille ma annan täna Suhhorukovile üle. Eile ma seda teha ei saanud, sest Viktor viibis terve päeva rahvakomissariaadis.

Ma olin ära pisut üle kahe nädala, mis pole kuigi pikk aeg, kuid Moskva kohta ka mitte lühike. Sellest andsid tunnistust ajalehed, mille kallale ma kohe päralejõudmise päeval ahnelt tormasin. Uudistest kirendas ka meie seinaleht «Miilitsapost» — Fufajevi lemmiklaps.

Minu äraolekul seal ilmunud materjalid teatasid suusa-matkast Moskva—Leningrad, millest olid osa võtnud Moskva miilitsavalitsuse tänavaliikluse reguleerimise osa konna militsionäärid, komandörid ja poliittöötajad, osa konna kohustusest täita sajaprotsendiliselt plaan,.mis näg ette postimiilitsate osavõtu kesk- ja. rajoonitõkestustest, ning lähenevatest maipühadest ja miilitsaallüksuste suve laagriruumide ettevalmistamisest. Komsomolibüroo sekretäri artiklis «Kuidas viiakse ellu ÜLKNÜ IX kongressi otsuseid» tehti kokkuvõtteid sõjalis-tehnilise eksami esimesest voorust — kuidas täidetakse normidekompleksi «sõjaliselt haritud inimese» nimetuse saamiseks (automootori tundmine, hobuse hooldamine, sanitaarkaitse ja laskmine vintpüssist).

Rubriigis «Meie lööklased» äratas mu tähelepanu väike artikkel, mis oli pühendatud Ehrlichile, kes «näidates üles tahtejõudu ja visadust, paljastas vaatamata kõigile takis-tustele end põranda all varjava vaenlase . ..» Oma nime polnud autor artikli alla kirjutanud, seal seisis vaid üksainus täht — «F».

194

Paljastatud vaenlane oli muidugi Javitš-Jurtšenko, mis aga puutus «takistustesse», siis neile oli ainult möödaminnes vihjatud. Olgugi et kõike polnud lõpuni välja öeldud, oli mõte piisavalt selge: vaatamata ülemuse vastu-tegevusele jõudis Ehrlich ikkagi tõe jälile. Hurraa, August Ivanovitš!

Jah, artikliga oli ilmselt kiirustatud. Oli kiirustanud nii autor kui ka toimetuse kolleegium. Oleksid võinud siiski minu tagasituleku ära oodata. Ent. . . Kuna Beletski on uurimisest eemaldatud, pole see ju millekski vajalik. Samuti õige. Kuid ikkagi kahju, et artikkel ilmus, millega seati Ehrlich totrasse olukorda. Õigus pole mitte temal, vaid Beletskil. Beletskil ja . .. Russinovil. Jah, Vsevolod Feoktistovitšil, kuigi ta oma hüpoteesist vaikis ...

Ebameeldiv oli mõtelda sellele jutuajamisele, mis mul äsja oli olnud Russinoviga.

Juba Solovkis jõudsin ma mitmesuguseid fakte kõrvutades järeldusele, et Russinovil oli algusest peale kõigest aimu ning ainult argus takistas teda asja lõpule viimast. Kuid minu veendumuse kuskil kaugemas sopis pesitses päästev «aga äkki». Ma tahtsin kangesti,.et see «aga äkki» osutuks päästvaks tõeks, et Russinov kõike kategooriliselt eitaks, et ta jääks mulle endiseks Russinoviks, inimeseks, kelle aususes ja korralikkuses polnud ma kunagi kahelnud. Kuid «aga äkki» jäi olemata. Kahjuks polnud ma eksinud. Vahel on eksimine midagi päästerõngataolist. Nii meeldiv on mõnikord eksida!

Ja jälle on minu vaimusilma ees Russinov. Tema prilliklaasile langevad längus valguskiired. Klaasid kiiskavad väljakannatamatult, varjates silmi. Ja mul on tunne, et tal neid üldse polegi.

«Ma ei mõista teid, Aleksandr Semjonovitš.»

«Te ju teadsite, mis Šamrai suvilas tegelikult juhtus.»"

«Ei...»

«Teadsite!»

«Ma ainult oletasin. Täpselt ei teadnud ma midagi. Oli ainult hüpotees...»

«Miks te siis seda ei kontrollinud?»

Vaikus. Russinovi lõuale ilmusid higitilgad.

«Ma polnud suuteline seda versiooni kontrollima ... Ma ei saanud seda põhjendada, versioon tundus liiga otsituna .. . Noh, ja loomulikult situatsioon ...»

«Situatsioon? Mida te mõtlete sõna all «situatsioon»?»

«Noh, kuidas mida?» oli Russinov nõutu. «Olukorda riigis, lõkkele löönud kirgi, üleüldist valvsust...»

195

«Ja teie pidasite seda piisavaks, et anda kohtu alla süütu inimene ning päästa vastutusest lurjus?»

«Ma ainult lõpetasin asja menetluse ... Selle all ei kannatanud keegi...»

«Tõde, seadust, õiglust ja muid «abstraktseid mõisteid» te muidugi arvesse ei võta?»

«Te unustate, Aleksandr Semjonovitš, et Javitši võttis vastutusele ikkagi Ehrlich, mitte mina ...»

«Kas teene?»

«Muidugi mitte, kuid...»

«Ehrlich sattus eksiteele, Vsevolod Feoktistovitš. Ta uskus, et Javitš on süüdi, ta ei talitanud oma südametunnistuse vastu ega valetanud. Teie aga valetasite ...»

«Ma ei valetanud...»

«Valetada ei tarvitse tingimata ainult sõnadega. Valetada võib ka vaikimisega.»

«Ühest küljest on teil muidugi õigus, Aleksandr Semjonovitš, kuid teisest küljest...»

«Tõel on ainult üks külg — esikülg,» katkestasin teda.

Seejärel... Mis oli seejärel? Ah jaa, see totter küsimus: «Mis nüüd edasi saab, Aleksandr Semjonovitš?»

Soovitasin tal teha kaht asja: panna lauale oma partei-pilet ja kirjutada lahkumisavaldus.

Russinov ei tee muidugi üht ega teist. Tal on liiga paindlik mõistus. Niisuguse mõistusega on kerge õigustada järjekordset tehingut südametunnistusega. Parteist teda samuti välja ei visata: formaalselt pole ta millegi vastu eksinud. Mis tema ausale nimele varju heidab? Kas see, et ta eile minuga nelja silma all vesteldes minu oletused kaudselt õigeks tunnistas? Kuid mul pole ju mingeid tõendeid, tema aga võib kõike eitada. Ning

sellele leiab ta samuti põhjenduse: «olukord», «valetamine perekonna huvides» ... Ja tont teab mida veel! Ühesõnaga, «situatsioon».

Inimene oma iseloomu, moraali, maailmavaate ja tahtejõuga on tühipaljas null. Temast ei sõltu midagi ega saag sõltuda. Kõik oleneb olukorrast ehk situatsioonist. Tema teeb nii kangelasi kui ka lurjuseid. Ühes situatsioonis saab lurjusest kangelane, teises kangelasest lurjus .. . Lihtne ja mugav.

Kuid kas kõik mugav on õiglane?

Ka teie ise, Vsevolod Feoktistovitš, ei uskunud ju, mida rääkisite. Milleks enesepettus? Te teate sama hästi kui mina, et situatsioonid ainult toovad esile inimese varjatud omadused, muudavad need nähtavaks. Ma oleksin võinud

196

kogu elu olla teist eksiarvamusel, kuid nüüd enam ei ole. ja aitas situatsioon. See on midagi ilmutajataolist fotograafias, Vsevolod Feoktistovitš ... «Uurid seinalehte?» küsis Tsaturov, kes oli minu juurde

astunud.

«Nagu näed ... Muide, kes Ehrlichist artikli kirjutas?» «Toimetuse saladus,» ütles ta ning soovitas: «Isegi kui rinnus möllab leek, suits lase ikka nina kaudu välja.»

«Kas teine väljaanne?»

«Teine, täiendatud,» täpsustas Georgi. «Kuid autorit ma ausõna ei tea. Küsi Aljoša Popovitšilt.»

Kuid Fufajev, kes läks parajasti läbi vestibüüli, tegi näo, nagu poleks meid märganud.

Tsaturov vaatas mulle otsa, näol koomiline õudusilme.

«Oi, Beletski, ma ei kadesta sind. Kui «Zodiaagi kolmeteistkümnes märk» isegi ei vaadanud sinu poole ja pealegi veel kulmu kortsu tõmbas, siis oota õnnetust.»

«Kas see's sinu kohta ei käi? Ta ei vaadanud ju sinu poole ka?»

«Ei, vennas,» väitis Tsaturov vastu. «Enne tööpäeva algust kaelustasime temaga kaks korda. Ma ei luiska, kõik võivad seda kinnitada. See, Beletski, tähendab pajukit eri-nimekirja alusel terveks kvartaliks. Sina aga pole teda täna veel kohanud. Ega ei ole ju?»

«Ei ole.»

«Noh näed. Siis pole muud — sind ootab töölt vallandamine ...»

Tsaturov naljatas nagu alati, ent tema prohvetlikkus oli tõele üsna lähedal.

XXVII

Viktor tõmbas kahe sõrmega ettevaatlikult, otsekui kartes käsi ära määrida, kausta vahelt välja mõned klambriga kinnitatud paberilehed.

«Säh ... Loe läbi...»

See oli Fufajevi avaldus, adresseeritud korraga kahele inimesele: Suhhorukovile ja Dolmatovile.

Juba esimestest ridadest oli näha, et Fufajev on lõpuks enda jaoks lahendanud küsimuse, mille näiteks on Beletski.

Beletski on eredaks näiteks inimesest, kes on miilitsa-organitesse sattunud juhuslikult. Ta kasutab oma kõrget ametikohta isiklikel eesmärkidel, millel pole midagi ühist õigusemõistmisega. Seejuures paistab ta silma moraalse kasimatusega, poliitilise ebaküpsusega ja otsustusvõimetusega isiklikus elus, mis lõpptulemusena viisidki ta tõsise üleastumiseni, kui mitte kuriteoni...

Avaldus oli kirjutatud konarliku käekirjaga, ent see-eest paatose ja faktidega. See algas minu eitavast suhtumisest «tüüplepingu projekti, mis nägi ette võistluse korraldamist kriminaaljälituse osakondade vahel». Esimesel pilgul võis näida, et säärane suhtumine annab vaid tunnistust sellest, et ta alahindab niisugust võimsat hoova võitluses kuritegevusega, nagu seda on lööklus. Kuid tulevik näitas, et see polnud juhuslik viltulaskmine, mõtlematus, vaid midagi hullemat.

Kui uuriti vastutavale töötajale kallaletungimise asja ja tänu vanemoperatiivvolinik Ehrlichi visadusele ja printsipiaalsusele kurjategija kindlaks tehti, ei aidanud Beletski oma alluval Javitš-Jurtšenkot täielikult paljastada, vaid hoopis raskendas igati operatiivvoliniku tööd, püüdis süütõendeid moonutada ning süüdistatavat õigustada.

Millega siis seletada Beletski hukatuslikku vahelesegamist juurdlusesse?

Sellele küsimusele vastata pole kuigi raske. Tuleb vaid meenutada mõningaid fakte Beletski eluloost. Beletski on abielus kurjategija endise armukese, kodanik Revinaga. Just tema mõjutusel reetiski ta oma parteilised ja teenis-tusalased kohustused ...

198

«Kas suitsu teed?» küsis Viktor. Ta oli alati arvanud, et suits rahustab närve, ning kiirustas nüüd oma sõbrakohust täitma.

«Teen küll.»

Viktor süütas tiku, sirutas selle abivalmilt minu paberossi juurde ja küsis: «Alatus?»

«Kahtled selles või?»

«Oled väga omapärasel viisil minuga rääkima hakanud . . .» «Vabanda.»

«Mis siin ikka vabandada ...» Suhhorukovi nägu tõmbus pilve. «Noh, mis sa ütled?» «ütlen, et väga imelik.»

«Mis nimelt? Kas see, et Fufajev avalduse kirjutas?»

«Imelik, et selle all on ainult üks allkiri. Seal jätkuks vabalt ruumi kahele. Või kirjutas Ehrlich eraldi avalduse?» -

«Nii ei maksaks.»

«Kas siis Fufajev talle ettepanekut ei teinud?» tundsin huvi.

«Tegi küll. Kuid Ehrlich keeldus. Ta käis sellepärast minu juures. Ütles, et tal pole sinu suhtes mingeid pretensioone, eksida võib igaüks.»

«Või nii? Meeldiv kuulda. Mis aga puutub Fufajevi avaldusse, siis kakskümmend aastat tagasi oleksin ma teadnud, mida teha ...»

Viktor kriiksatas oma pöördtooliga, muigas.

«Noh, kakskümmend aastat tagasi oleksid sa näiteks tal näo üles löönud. Kuid arvesse võttes, et sa pole enam gümnasist ja oled juba kolmekümne viie aastane, pole see meetod tõe jaluleseadmiseks just mitte kõige sobivam.»

«Tõde ei puutu siin asjasse.»

«Kas vähemalt terakegi tõtt avalduses on?»

«Terakegi? Miks terake? Kõik on tõde. Otsast lõpuni. Ma alahindasin tõepoolest löökluse osatähtsust kuritegevuse vastu võitlemisel. Samuti segasin Ehrlichit, ja ka Rita käis minu juures: palvega selgust luua selles, kuivõrd süüdistus on põhjendatud. Faktid, seltsimees Suhhorukov, alasti faktid ...»

Nähtavasti leidis Suhhorukov, et minu närvisüsteem enam tugevdamist ei vaja: minule suitsu pakkumata pani ta endale paberossi ette.

«Kas sulle ei tundu, et naljatamiseks pole sobiv aeg?»

«Tundub küll.»

199

«Dolmatov tegi ettepaneku arutada seda avaldust partei, bürool, kuid eelnevalt soovib ta sinuga vestelda.»

«Mõistlik tegu.»

Suhhorukov käkerdas tühja paberossikarbi kokku, viskas selle paberikorvi ning võttis taskust uue. End vaevu talitsedes ütles:

«Ma ei kutsunud sind siia mitte selleks, et sa Dolmatovi tegevusele hinnangu annaksid. Ja ka mitte minu omale.»

«Milleks siis?»

«Saad sa aru, et see kõik võib sulle maksma minna parteipileti?»

«Ei saa. Ei saa ega hakkagi vist kunagi aru saama, miks ühe lurjuse avaldus peaks mõjutama ausate inimeste arvamust.»

«Mitte kõik ei tunne sind kakskümmend viis aastat, mina aga olen ainult üks parteibüroo liikmetest.»

«See-eest tunnevad kõik Fufajevit.»

«Tühipaljad sõnad,» ütles Viktor. «Avaldust hakatakse arutama ja kontrollima. Niisugune on kord ja selle eest ei pääse kuskile. Pealegi...»

«Nonoh, lase tulla, ma kuulan.»

«Sa ju ise ütlesid, et Rita käis Javitši pärast palumas. Oli nii?»

«Oli.»

«Kuid mulle sa sellest ei rääkinud... On sul siin ka õigus?»

«Ei ole.»

«Noh, näed. Mina muidugi võin sinust aru saada. Tunnen sind, Ritat, teie suhteid ...»

«Ütle siiski, milleks õieti sa mu välja kutsusid?»

«Sa pead esitama seletuskirja. Tahtsin selle koos sinuga läbi arutada.»

«Olen liigutatud, kuid seletuskiri on juba valmis.»

«Aitab, Saša.»

«Räägin täiesti tõsiselt. Siin see on.»

Ta võttis ettekande, vaatas mulle üllatunult otsa.

«Mis see on?»

«Seletuskiri. Loe läbi.»

«Lootusetu tüüp oled. Keerutaja ...» Suhhorukov lehi' ses ettekannet, heitis pilgu lõppu, kriiksatas tooliga. «Või nii... tähendab, tegelesid komandeeringu ajal «põhjakõrbenud asjaga»?»

«Lõpetasin seda.»

«No tead!»

«Loe siiski läbi.»

200

«Küll ma loen.»

Ta ohkas lootusetult ja sügavalt nagu inimene, kes on lõplikult veendunud, et tal pole tegemist mitte tavalise realolliga, vaid täieliku idioodiga. Ohkas veel korra ja hakkas lugema.

Lugenud läbi esimese lehekülje, heitis Suhhorukov mulle altkulmu kiire pilgu.

«Kas sul selle taga ka midagi on?» Ta koputas sõrmega ettekande pihta.

«Kõik on olemas.»

«Aga konkreetsemalt?»

«Kõik, mis tarvis: tunnistajate ütlused, aktid, protokollid ...»

«N-i-i,» venitas ta ning kummardus taas ettekande kohale. Nägin, kuidas mügerikud ta põsesarnadel paisusid ja nägu halliks tõmbus. «N-i-i...»

«Kas'protokollid ka annan?»

«Küll jõuab.»

Nüüd luges ta teist lehekülge. Mäletasin seda peast, nii nagu, muide, tervet ettekannetki.

«. .. Siit järeldub, et olles jätnud portfelli Zaikova juurde, ei saanud Šamrai mitte kuidagi seda viia oma suvilasse ja panna kirjutuslaua sahtlisse. Samuti ei saanud ta sahtlit lukustada. Lukksepp Grõzjuki tunnistuse kohaselt puudus sahtlil lukk. Eelmisel päeval oli Grõzjuk Šamrai palvel vana, ammu rikki läinud luku eest ära võtnud, uut aga asemele ei pannud, sest tal momendil sobivat lukku ei olnud (artelli «Metalloizdelija» lukud toimetati talle kätte alles tulekahjule järgnenud päeval).

Järelikult oli Šamrai tunnistus selles osas vale, mis oli tingitud süüdistatava püüdest pääseda vastutusest ülesnäidatud lohakuse eest...»

«Šamrai ei ole veel süüdistatav,» lausus Suhhorukov,

«Jah, see on aps. Ta ei ole veel süüdistatav. . .»

Viktor süütas oma paberossi otsast järgmise suitsu.

«Kas Javitš ikkagi oli tol ööl jaamas või mitte?»

«Oli. Gugajeva ei eksinud. Kuid perroonil oli ta juba pärast tulekahju algust, kell neli hommikul.»

«Aga enne seda?»

«Alibi, mille ta esitas, peab paika, öö veetis ta oma sõprade suvilas.»

«Kas Borissoglebskite pool?»

«Jah. Nende suvila on siin, teisel pool raudteed.» Näitasin Suhhorukovile ristiga märgitud kohta plaanil. «Kolme kilomeetri kaugusel raudteejaamast ja nelja kilomeetri

kaugusel Šamrai suvilast. Javitš istus Bonssoglebskite pool kella kolmeni, misjärel abielupaar saatis ta jaama.»

«Kuid Borissoglebski lükkas ju ümber Javitši alibi.»

«Jah, pärast seda, kui tema vahetu ülemus Šamrai soovitas tal «mitte segada ennast sellesse räpasesse loosse .. .»»

«On sul Borissoglebski tunnistus olemas?»

«Nii tema kui ka ta naise tunnistus. Kuulasin nad üle enne komandeeringusse sõitmist.»

«Kas Javitš viibis tulekahju ajal jaamas?»

«Ei. Märganud tulekahjukuma, otsustas ta kustutajatele appi minna, kuid saanud poole tee peal teada, et põleb Šamrai suvila, ning kartes, et teda võidakse hakata kaht-l lustama, läks jaama tagasi. Seal hüppas ta mööduvale kaubarongile ning sõitis Moskvasse. Sellega on muide sele-tatavad ka kriimustus ja särginööpide puudumine.»

Teine lehekülg on läbi loetud. Nüüd kolmas:

«... Nagu nähtub Zaikova ülekuulamise viimasest protokollist ja mitmetest operatiivandmetest, on ilmne vale ka Šamrai väide, nagu oleks tema suvila süüdatud ja keegi tundmatu talle tapmise eesmärgil kallale tunginud. Tulekahju põhjuseks on tõenäoliselt hooletu ümberkäimine elektrisoojendajaga. Šamrai naine ütles küsitlemisel, et tema mees paistab silma hajameelsuse poolest ning on mitu, korda unustanud elektripliidi voolu alla, mis kahel korral oleks peaaegu lõppenud tulekahjuga. Peale selle

avastas vanemoperatiivvolinik Russinov sündmuspaigal kõrbenud juhtmejupi koos pistikupesaga, mille sees oli stepsel. Seda fakti polnud ta, muide, teadmata põhjustel toimikusse sisse kandnud.»

«Lasud?» küsis Suhhorukov. «Paljud tunnistajad kuulsid ju laske...»

«Šamrai hoidis oma suvilas jahivarustust, sealhulgas ka püssirohtu. Selles suhtes on olemas ballistikaspetsialistide arvamus.»

«Plahvatused kõrge temperatuuri mõjul?» «Täiesti õige. Seetõttu ma ei avastanudki kuule ega nende, jälgi.» Neljas lehekülg:

«.. . Otsast lõpuni väljamõeldud kallaletungiversioonil olid kaugeleulatuvad eesmärgid.

Noomitus trotskistlike kõikumiste eest ei olnud Šam-raile mitte üksnes takistuseks karjääriredelil, vaid mõned tema alluvaist, partei liikmed, seadsid isegi kahtluse alla küsimuse, kas Šamrai üldse enam trusti juhatajaks ja

komisjoni liikmeks kõlab (vt. trusti parteikoosoleku protokolli koopiat 3.X 1934.a. ning seltsimeeste Jakobsi ja Habarovi avaldusi rajoonikomiteele). Seda arvesse võttes polnud väljamõeldud kallaletungiversioon mitte üksnes õigustuseks dokumentide kaotsiminekule, vaid aitas kä tugevdada Šamrai positsiooni, lõi tema nime ümber teatud oreooli, andis võimaluse koguda poliitilist kapitali. Selles mõttes on väga iseloomulikud trusti seinalehes ilmunud artikkel «Tulekahju» (vt. koopiat), mida Šamrai ei häbenenud redigeerida temale vajalikus vaimus, ja tema sõnavõtud trusti töötajate pidulikul õhtul ning kohtumisel ame-tiühinguaktiiviga .. .

Šamrai, kes kasutas oskuslikult ära trusti ühiskondlike organisatsioonide ja miilitsatöötajate loomulikku reageeringut kallaletungiteatele, takistas kogu väest tõe jaluleseadmist, avaldas survet tunnistajatele ning kõrgemalseisvate juurdlusorganite töötajatele, spekuleerides niisuguste mõistetega nagu valvsus, klassivõitlus, sallimatus opositsionääride väljaastumiste suhtes, kes, nagu näitavad viimased sündmused, on läinud avaliku terrori teele ...»

Viies lehekülg, kuues, seitsmes ja, lõpuks, kaheksas:

«.... Seoses kõige ülaltooduga arvan:

Šamrai käitumine kompromiteerib partei liikme austavat nimetust;

see ei sobi kokku tema edasise viibimisega parteis;

Šamrai tegevus, mis väljendus valetunnistuste andmises ja tunnistajate mõjutamises, on kriminaalkorras karistatav.

Seetõttu palun:

Informeerida toimunust trusti parteiorganisatsiooni ja ÜK(b)P rajoonikomiteed.

Teha esildis Šamrai vallandamiseks tema praeguselt töökohalt.

Arutada tema kriminaalvastutusele võtmise küsimust.

Moodustada komisjon vanemoperatiivvolinik sm. Ehr-lichi töö kontrollimiseks antud kriminaalasja uurimisel ...»

Suhhorukov luges ettekande lõpuni, pani selle siis käest ja pühkis laubalt higi. Tema kärbitud kulmude all otsekui tuhmusid žiletiteradena pilukile tõmbunud silmad.

Võtsin portfellist protokollid — paksu paberipataka. Suhhorukov vaatas läbi kõige pealmise protokolli. Siis kriiksatas pöördtooliga, tõusis püsti, viis dokumendid seifi rüng keeras võtit lukuaugus kaks korda. Kõik see sündis sõnatult, vaikides. Kuid mulle ütles tema vaikimine roh-

kem kui mis tahes sõnad. Nii oli meil kord juba välja kujunenud, et vaikides mõistsime teineteist alati paremini kui midagi sõnadega selgeks teha püüdes. Viktor võttis telefonitoru.

«Siin Suhhorukov. Ühendage mind Dolmatoviga ... Tere teist korda. Mul on tarvis sinuga kiires korras rääkida. «Põhjakõrbenud asja» pärast. Täiesti uued asjaolud. Jah, kähku... Otsekohe... Arvasid õigesti: peaaegu tulekahju ... Hüva, kümne minuti pärast... Oleme rääkinud.»

Ta pani toru hargile.

«Ikkagi oled sa poisike, Saška. Läbi ja läbi poisike. Kas sa lapsepõlves tihti udida said?»

«Mitte kordagi.»

Viktor vaatas mulle imestunult otsa:

«Aga mina sain poisikesena tihtipeale nahutada... Vaata et iga päev. Nii ema kui isa käest. Ainult emal oli käsi kergem, naiselik. Isal veidi raskem... Kas mäletad isa?»

«Mäletan.»

«Vahva vana oli. Mõistlik mees ... Tähendab, ütled, et nahutada ei saanud? Nii, nii.. .» Ta kallas karahvinist teeklaasi vett, rüüpas paar lonksu ning pani klaasi lauale tagasi. «Nõndaks, parteibüroo kutsume kokku tõenäoliselt tuleva nädala keskpaiku ...»

XXVIII

Minu päevik lõpeb sõnadega: «Parteibüroo koosolek.» Niisuguse lühikese märkega oleks nähtavasti pidanud lõpetama ka raamatu, sest eelmisest peatükist sai lugeja juba peaaegu kõik teada, see puuduv «peaaegu» aga on kergesti juurdemõeldav. Kuid kord juba jooksma hakanud sulg ei taha kohe peatuda, mälu aga ei allu loogikanõu-deile. Ta toob minu vaimusilma ette suure toa majas number 38, toa, mis on pärast järjekordset või erakorralist remonti ümber ehitatud ja millele on nüüd peale ehitatud veel üks korrus, samuti tubakasuitsupilved, veeklaasi ja pliiatsi, mis asendas eesistuja kellukest, parteibüroo liikmete ärritusest õhetavad näod ja nõutuse Fufajevi silmades.

Mäletan hästi küsimusi, sõnavõtte, Dolmatovi repliike ning tema koostatud otsuseprojekti, Tsaturovi ütluse järgi kõige pikemat projekti parteibüroo eksisteerimise jooksul. Parteibüroo ei piirdunud ainuüksi nende ettepanekute toetamisega, mis ma olin teinud oma ettekandes. Otsuses leidus koht ka Fufajevile, Suhhorukovile ja Beletskile. Märkinud ära minu visadust, printsipiaalsust ja muid kiiduväärseid omadusi, mida ma olin ilmutanud «põhjakõrbenud asja» uurimisel, mõistis büroo hukka — ja peab tunnis-tama, et täiesti õiglaselt — mõned minu teod, muu hulgas ka selle, et ma Rita palvest juhtkonnale polnud teatanud. Ainult üht inimest, kes selles loos samuti kaasosaline oli, ei mainitud kordagi — Russinovit. Nagu alati, jäi tema nüüdki kõrvale. Kõrbenud juhtmejupi mainimata jätmine toimikus? Lohakus muidugi. Kuid tema, täpselt nii nagu Ehrlichki, polnud osanud arvata, et sel edaspidi mingit tähtsust võiks olla. Igaüks võib eksida! Igaühe töös võib vigu leida. Kõik me oleme kaugel ideaalist. Mis aga puutub ülejäänusse ... Teda polnud millegi eest tõeliselt kiita ega ka laita. Parteibüroo käsutuses ei olnud tema kohta mingeid kaalukaid andmeid: ei «ühelt poolt» ega ka «teiselt poolt».

See oli tormiline koosolek, kus räägiti aususest, printsipiaalsusest, seaduslikkusest, kommunisti vastutusest temale

usaldatud ülesande täitmisel, räägiti nendest, kes püüavad olukorda ära kasutada oma räpastes ja väiklastes huvides, põrkamata tagasi laimu, vale ja kuritegude ees …

Koosolek lõppes alles vastu hommikut.

Ja jälle, nagu tol mälestusväärsel möödunud aasta det-sembriöölgi, kõndisime Viktoriga koos kodu poole.

Ja jälle oli öine tänav inimtühi.

Saabaste all krigises öökülmast veelompidele tekkinud paberõhuke jääkirmetis. Tänavalaternate matis valguses helkisid vastu kaupluste klaasvitriinid, sildid ja elumajade pimedad aknad.

Moskva magas. Magas rahulikku, kuid erksat und. Magasid inimesed, tööpingid, magasid pakatavais pungades puud.

Kuid möödub tund või paar, ja koidueelses hämarikus hakkavad üksteise järel akendes süttima tuled. Need kuulutavad uue päeva algust — teise viisaastaku kolmanda, otsustava aasta ühe järjekordse tööpäeva algust...

Hakkavad undama vabrikuviled, kolksuma tehaste läbi-pääsuväravad, tööpingid löövad lahti võimsa lauluviisi ja suruõhuhaamrid põristavad oma ründerütmi.

Viisaastak nelja aastaga!

Malm, teras, keerukad seadmed, lennukid, traktorid, kangad ja . .. tõde — meie panus ühiskondlikku tootmisse, meie toodang. See on inimestele niisama vajalik kui riided ja jalanõud. Ei, see pole abstraktsioon! Raske on leida midagi konkreetsemat ja kaalukamat kui seaduslikkus, õiglus ja printsipiaalsus. Tõsi, neid ei saa mõõta tonnide, puudade või meetritega. Kuid need lähevad maksma vaidlusi, piinarikkaid otsinguid, unetuid öid. Need on vajalikud, ja see on peamine.

«Valutöölised, kes sulatavad välja tõtt,» mõtlesin ma endamisi.

«Mis sa muigad?» küsis Suhhorukov.

«Niisama, torkas pähe üks naljakas võrdlus ...»

«Naljakas?»

«Ootamatu.»

«Seoses «põhjakõrbenud asjaga»?» «Jah.»

«Poleks kunagi arvanud, et võin nii rängalt eksida, lausus Suhhorukov mõtlikult.

«Sa ju ise ütlesid, et eksimise vastu pole keegi kindlustatud.»

«Kui ütlesin, siis lasksin viltu. Meil pole õigust eksida, Saša. Mitte mingit õigust.»

Nii nagu eelmiselgi korral, läksime lahku Mjasnitski väravate juures, mida nüüd juba nimetatakse Kirovi väravateks. Ja täpselt samuti tegi Viktor ka nüüd ettepaneku tema poole sisse astuda, kuid ma ütlesin ära:

«Aeg on juba hiline.»

Ta vaatas kella.

«Sul on vist õigus, hiljavõitu on jah. Noh, astu siis lähematel päevadel läbi. Istume, tuletame vanu aegu meelde .. < Kas leiad vaba õhtu?»

«Küllap leian.»

Saatsin teda tükk aega pilguga. Viktor oli vimma vajunud. Varem kõndis ta alati sirgelt, sõjaväelase reipal sammul. Otsa jäänud oli Suhhorukov ...

Puiesteedel oli veel lumi maas, kuid see oli juba poorne ja hall. Kerge, vaevumärgatav tuuleõhk kõigutas tumedat okstevõra minu pea kohal.

Alles oma maja lähedal meenus mulle, et olin muukraua, Tsaturovi kingituse, töö juurde unustanud. Jälle tuleb selle kapriisse seadeldisega jändama hakata! Ent seekord avanes lukk vastupanu osutamata.

Vaevalt voodisse heitnud, uinusin silmapilkselt. Sel ööl ma und ei näinud. Magasin nagu kott. Hommikul äratas mind telefon. Helistas Rita. Muide, sel telefonikõnel polnud «põhjakõrbenud asjaga» enam midagi pistmist..,

AUTORITEST

Anatoli Bezuglov ja Juri Klarov, juristidest kirjanikud, on tuttavad nõukogude lugejatele juba hulk aastaid.

Kui neid võrrelda, siis viljakam on olnud jurist Anatoli Bezuglov, kelle sulest on ilmunud üsna palju, peamiselt õigusalase propaganda valdkonda kuuluvaid teoseid, nagu «See puudutab kõiki» (1958), «Rahva võim» (1960), «Kohalike nõukogude töö avalikkus» (1960), «Pimedusest saabunud» (1960), milles paljastatakse sektantide kuritegusid, «Neil poi häbi» (1961), «Minu ja meie oma» (1961), «Kes on süüdi» (1962), «Oota matu süütõend» (1962), «Seadus ja inimese elu» (1962), «Veidrik Armunu ...» (1965), «Inimene ja seadus» (1974) jpt.

Juri Klarovilt, kes lõpetas 1951. a. Moskvas Juriidilise Instituudi ja asus tööle justiitsorganeis, on alates 1957. a. ilmunud keskajakirjanduse veergudel jutte, artikleid ja olukirjeldusi. 1959. a. avaldati tema jutustus «Teine karistatus», 1969. a. «Jutustus uurijast» ja 1972. aastal «ülekuulamine Irkutskis». Viimasena mainitu on dokumentaalne jutustus Kodusõjast Siberis aastail 1919—1920, võitlusest Koltšaki vastu, milles kirjeldatakse Koltsaki arreteerimise operatsiooni.

A. Bezuglovi ja J. Klarovi koostöö viljana ilmus 1967. a. kirjastuse «Moskovski Rabotši» väljaandel jutustus «Hitrovo turu lõpp», milles käsitletakse Moskva kriminaaljälituse tööd aastail 1918—1919, ja 1969. a. ilmus selle järg, jutustus «Võõrandamise ajal», kus on juttu kriminaaljälituse tööst nepi päevadel. Need teosed paistavad silma ajastu koloriidi tõepärase kujutamise poolest. Mõlemad teosed on kirjutatud minavormis ja nende peategelaseks on Aleksandr Beletski. Ka leiame siit teisi tegelasi (Freiman, Suhhorukov jt.), kes figureerivad hiljem romaanis «Mõrvakatse».

Jutustustest «Hitrovo turu lõpp» ja «Võõrandamise ajal» on tehtud instseneeringud ja neid on menukalt lavastatud paljudes meie maa teatrites.

a. ilmus A. Bezuglovi ja J. Klarovi romaan «Mõrvakatse». See avaldati nii ajakirjas «Oktjabr» kui ka eraldi raamatuna.

aastal jõudis lugeja lauale nende teos «Mis peitub kohtuotsuse taga ...» See kujutab endast publitsistlikke mõtisklusi inimese vastutusest ühiskonna ja seaduse ees.

V. T.